

Я — шестикласник

Дмитро Ткач

1. ТРОХИ СПОГАДІВ

Як сповнилось мені сім років, мама взяла мене за руку і повела до школи.

Дорога ця — недовга, зо три квартали, але вона таки добре запам'яталась мені. Не подумайте, що, поки ми дійшли до школи, сталося щось надзвичайне. Просто запам'яталась тепла міцна мамина рука і безконечні зауваження:

— Левко, не вискакуй наперед!..

— Левко, не тягнися ззаду!..

— Левко, не крути головою!..

Зауважень раптом так багато посипалося на мою бідолашну голову, якою я чомусь втратив право крутити, що я запитав:

— А чому мені не можна нічого робити?

— Бо ти тепер — школяр.

— То й що, як школяр?.. Мама розсердилась:

— А те, що тепер тобі не можна пустувати і ти повинен добре вчитись.

Я пообіцяв мамі, що не пустуватиму і добре вчитимусь.

Може б, воно так і було, якби не клякса...

Тепер-бо я вже знаю, що клякса існує понад п'ять тисяч років, відтоді, як єгиптяни почали писати на папірусі. А тоді цього я ще не знав і гадав, що вперше кляксу винайшов я.

Де тільки я їх, отих клякс, не лишав! І в зошиті, і на задачнику, й на парті... А одного разу лишив кляксу навіть на носі у Маринки, яка сиділа на одній зі мною парті з правого ліктя.

Звичайно ж, я не навмисне це зробив, просто так сталося. Вивів літеру "А", вона здалася мені не такою кривобокою, як попередні, я на радощах хотів почухати голову, махнув рукою, в якій була ручка, а клякса зірвалася і просто Маринці на ніс.

Ну й було ж тоді!.. Маринка розмазала чорнило аж до рота і плаче, учителька на мене кричить: "Якщо ти,— каже,— вже такий нечупара, то став кляксу на своєму носі, а не на чужому!", а хлопці регочуть, аж за животи хапаються. А найдужче — Ілько. Сам же двійку схопив з каліграфії, а гелгоче, як гусак, та ще й перекирвляє.

Кінчився цей шарварок тим, що вчителька наказала прийти з батьком.

Приходжу я додому й кажу:

— Тату, сказала вчителька, щоб завтра я прийшов до школи з тобою.

— Навіщо я їй? — питає тато.— Я вже своє відучився.

— Вона, мабуть, тебе лаяти буде,— кажу.

Брови в тата полізли на лоба.

— Лаяти?! За віщо?..

— За кляксу на Маринчиному носі.

Тато притулив долоню до мого лоба й сказав:

— Ляж полеж. Мама зараз тобі пірамідону дасть.

У цей час з іншої кімнати увійшла мама. Тато до неї:

— У Левка жар. Дай йому ліки.

Мама теж приклала долоню до мого лоба.

— Звідки ти взяв? Температури немає.

— А я кажу, що є,— промовив тато.— Він заговорюється. Каже, що мене викликає вчителька, щоб вилаяти за якусь кляксу на якомусь носі у якоїсь Маринки.

Моя мама здогадливіша, ніж татко. Вона одразу ж глянула на мене підозріло.

— Постривай, постривай... Що ти накоїв у школі?

— У школі нічого,— відповів я,— а Маринці посадив на носа кляксу.

— Умгу...— сказав тато.— То йому не пірамідону, а ремінця доброго дати треба. Ото й будуть найкращі ліки.

— Ти одразу ж — ремінця! — заступилася за мене мама, вона завжди стає на мій бік, коли починає за мене сварку з татом.— Сходи завтра в школу, дізнайся, що там таке. Може, Левко й не винен.

— Авжеж, не винен! — радо підхопив я.

— Ти помовч! — Татко суворо глянув на мене. І до мами: — Ото вигадала! Щоб я йшов до школи вислуховувати нотації якогось дівчиська!..

Тут я подумав, що й татко правий. Учителька наша справді дуже молода. А татко, як мама каже, "солідний". І пішки він ходить тільки по кімнаті. А на роботу і з роботи його возить машина, бо він — директор рибного комбінату. І було б дуже кумедно, якби татко, під'їхавши машиною до школи, стояв перед учителькою, а вона його лаяла.

Але мама, видно, була іншої думки. Вона сказала:

— Ти ж — батько. Іди й говори про свого сина.

— А ти — мати,— заперечив татко.— Тобі легше знайти з учителькою спільну мову.

Мама спалахнула:

— Ти взагалі не займаєшся вихованням дитини![]Але тут і тато спалахнув:

— А коли?.. Ти ж бачиш, що я з ранку й до вечора на роботі.

— А я що, сиджу склавши руки? Га?..

Татко і мама лаялись. А мені було дуже прикро. Я шморгав, шморгав носом, поки й не заплакав.

Тоді мама перестала лаятись, кинулась до мене, обняла і почала пестити:

— Не плач, не плач, Левчику мій любий... Ну добре, добре, завтра я піду з тобою в школу і поговорю з учителькою. Я знаю, що ти хлопчик гарний і що ти ненароком посадив кляксу... Ну досить, досить плакати, мій хороший!.. Сядь пообідай, а потім зробиш уроки і підеш гуляти...

Я одразу ж перестав плакати, бо гуляти дуже любив.

Друзів у мене багато. Та ж сама Маринка, якій я посадив на носа кляксу. Вона хоч і дівчисько, а бойова й завзята, по деревах уміє лазити, у воду стрибає з високої скелі і з хлопцями б'ється. Довгов'язий Павка в окулярах, бо короткозорий. Він часто говорить

про таке, що мені зовсім не цікаво. А ще — вогнисточубий Ілько Заруба.

Тато і мама не дозволяли мені гуляти з Ільком, казали, що він — поганий хлопець. А мені з Ільком найдужче й хотілось гуляти. Бо хоч Маринка й бойова, але все ж таки — дівчисько. Павка вдає з себе розумника. А Ілько нічого з себе не вдає і завжди вигадує цікаві розваги. Правда, нам таки частенько перепало за ті розваги, але то дрібниці. Поб'ють, поболить та й перестане. А з Ільком таки цікаво!

Якось він підмовив мене кататися верхи на здоровезному сусідському кабанові. Ми вистругали собі дерев'яні шаблюки, потім по черзі сідали на кабана і, розмахуючи грізною зброєю, гарцювали, вигукуючи: "Бий, рубай ворога!.."

Під Ільком кабан поводився так, як і належить слухняному огиреві. А підо мною раптом ніби сказився. Біг, біг, а потім як захрюка, як підстрибне, як хвицьне задніми ногами. І помчав...

Я випустив шаблюку і вчепився обома руками в цупку, як дріт, щетину на загривку і ледве тримався, щоб не полетіти сторчака. Я ждав, що тварюка знесилиться, зупиниться. Бо це ж таки — кабан, а не кінь. Та де там!..

Кабан вимчав наосліп до кручі, що над шляхом, і загув разом зі мною вниз.

Скінчилось це погано. Кабан поламав собі ногу, а я так торохнувся боком об камінь, що цілий тиждень пролежав у ліжку. Думав, що й печінки собі повідбивав.

Після цього випадку мене довго не пускали до Ілька, а Іль-ка — до мене. Тато взявся за моє виховання, почав перевіряти як я виконую домашні завдання. Я мусив ретельніше готувати уроки. І навіть приніс четвірку з арифметики.

До тата саме прийшли гості, він під чаркою почав вихваляти мене, казав, що я — хлопець здібний і, якщо не байдикуватиму, то неодмінно стану відмінником. А водночас хвалив і себе за те, що так уміє виховувати дитину.

Почувши це, я вирішив: якщо я такий здібний, то чого ж мені боятись? Навіщо сидіти щодня за уроками? Треба буде, натисну, вивчу і відповім на четвірку, а то й на п'ятірку!

А тим часом і тато залишив мене в спокої, мабуть, йому набридло щоденно перевіряти мої зошити. І у мене знову з'явилися двійки.

Зрештою я остаточно заплутався в тих клятих двійках. Проте з класу в клас переходив. Увесь навчальний рік мене лають за погану успішність, за пустощі, а наприкінці року все ж таки хоч трійок, а наставлять у табелі. З поведінки завжди — п'ять. І в Ілька — трійки, а з поведінки п'ятірка, хоч я вже добре знав, що він — учень ще гірший за мене.

2. Я —ТРУДНА ДИТИНА

Минулий, п'ятий рік навчання почався з того, що мене прийняли в піонери. Я стояв на лінійці і говорив слова присяги. І коли я проказував їх, то твердо вірив, що у мене, окрім п'ятірок з усіх предметів, нічого іншого не буде.

Йдучи додому, я весь час поглядав собі на груди. І поглядав на людей: чи звертають вони на мене увагу? Чи бачать, що я — піонер?

А що вже робилось дома, то й не сказати! Тато знову показував мене всім своїм знайомим, мов якесь диво. Мама дала грошей у кіно і аж на дві порції морозива. А коли я наступного дня, лаштуючись у школу, сам хотів випрасувати свій галстук, то мама не дозволила мені навіть до праса доторкнутися.

— Що ти, що ти, Левчику! — вигукнула вона. — Я сама випрасую. А ти тільки вчись добре та будь слухняним.

Після цього я вже сам жодного разу не намагався прасувати галстук. Я знав, що мама за мене зробить. А мені треба тільки бути слухняним та добре вчитись.

Ну, слухняним бути неважко. Для цього не слід пустувати в присутності мами і тата; увечері, як тільки мама гукне з вікна: "Левчику, пора спати!" — одразу ж бігти додому, хоч як шкода розлучатися з друзями; не свистати в хаті, не нишпорити по татових шухлядах і взагалі не робити на очах у дорослих того, чого вони не люблять.

А от добре вчитись — куди важче!

Це треба довго сидіти над книжками, писати й переписувати, повторювати і запам'ятовувати...

А я — тільки сяду за книжку, тільки почну читати та вдумуватись, як очі самі за вікно — стриб: ану, що там робиться?

А там завжди багато цікавого. Он у дворі хлопці ганяють залізну тачку, на трьох колесах, ту, що нею возять всякий крам із складу в магазин. Спершу вони наїжджають тачкою одне на одного. Потім пускають її під укіс, доганяють і на ходу чіпляються. Потім спрямували тачку на залізні ворота, і вона торохнулась так, що одне колесо відлетіло й покотилося. Тоді хлопці, весело регочучи, розбіглися, залишивши тачку-каліку напризволяще...

Я нахиляю голову до книжки. Тільки зосередився трохи, як знову — хлопці. Тепер уже вони йдуть з надутою камерою до моря купатись. Проти мого вікна зупиняються. Серед них — Ілько. Груді розхристані, червона голова розпатлана, одна холоша зачочена. Він закладає два пальці в рот і пронизливо свище. Це наш умовний знак.

Я ще не вивчив "Каменярі" Івана Франка. Ат, довчу увечері перед сном. Загортаю книжку і йду до мами просити, щоб пустила гуляти. Голос у мене тихий і кволий.

— А ти уроки вже зробив? — питає мама.

— Зробив. Що там їх робити!..

Я добре знаю, що перевіряти вона не буде. Її цілком задовольняє моя відповідь. Я йду з хати.

Ну, тут уже мені привілля! Ми купаємось, забувши про все на світі, аж поки не стемніє.

Увечері я повертаюсь додому дуже стомлений, швидко ковтаю шматок ковбаси, що лежить у холодильнику, одним духом випиваю склянку молока і лягаю в ліжко.

Квартира у нас велика. Власне, це й не квартира, а будинок на околиці міста з багатьма кімнатами. У тата є свій домашній кабінет, у мами — своя кімната, у мене — своя. Є ще дві кімнати про всяк випадок, може, хто в гості приїде. А як нікого немає, то вони стоять порожні.

У ліжкові я розгортаю книжку і знову берусь до вірша.

Я бачив дивний сон, немов передо мною...

Рядки мерехтять перед моїми очима, розпливаються, гойдаються і, як хвилі на морі, то набігають, то відкочуються.

Я бачив дивний сон... дивний сон...

І справді, непомітно для себе засинаю... Наступного дня — двійка.

За кілька днів до перевідних екзаменів наш класний керівник Марія Степанівна викликала до школи маму. Як я потім дізнався, вона сказала:

— Ваш Левко дуже відстав. Він може залишитись у п'ятому класі на другий рік.— Він дуже трудна дитина.

3. РОЗМОВА В УЧИТЕЛЬСЬКІЙ

На великій перерві мене покликали в учительську. Плентаюсь коридором, а якась невидима сила тягне мене назад.

Ступлю кілька кроків і стану. Пройду ще трохи і знову зупинюсь. А може, повернутись та чкурнути з школи геть?

І все ж таки я відчинив двері до учительської.

Тут, крім Марії Степанівни та мами, був і директор школи. І коли я побачив його, то трохи оговтався.

Наш директор — дуже добрий. У нього й вигляд якийсь не директорський. Звуть його Євграф Євграфович. А ми, учні, поза очі називаємо його Географ Географович, бо він у нас викладає географію.

Але як викладає! Так цікаво ніхто не вміє. Він розказує, а ми сидимо й слухаємо, пороззявлявши роти, аж поки дзвінок зненацька не сповістить про перерву.

А питає як! Викличе до карти, примружить очі:

— Ану, Федю, покажи мені Венесуелу.

Федя Ромащенко починає нишпорити вказівкою по карті. Ніяк не може знайти Венесуелу.

Географ Географович довго і терпляче жде, а потім з легким докором каже:

— Ее-е, не знаєш, не знаєш... Ну, сідай, спитаю ще раз.

На наступному уроці він знову викликає Федю Ромащенко до карти:

— Чого ти не знав минулого разу?

— Не знав, де Венесуела.

— А тепер знаєш?

— Знаю.

— Ну, покажи.

Федя одразу ж показує.

Географ Географович задоволений:

— Знаєш, сідай і не забувай. Ставлю тобі четвірку. Двієчників у Географа Географовича не було. Навіть у мене та Ілька — найвідсталіших учнів — стояли трійки та четвірки. Ось чому я підбадьорився, коли в учительській побачив і Географа Географовича.

Я зупинився біля дверей.

— Підійди ближче, — суворо наказала мама.

Я пересунувся на два кроки. Адже вона не сказала, щоб підійшов аж до столу, біля якого вони втрюх сиділи.

— Ближче! — повторила вона.

Я ступив ще і опустив голову.

— То що будемо робити, Левко? — запитала вчителька. Дивно, голос її пролунав рівно й спокійно. Але я знав, що це ненадовго. Не мине й хвилини, як від її крику жалібно заспівають шибки у вікнах.

Я мовчав. Вичікував, поки хтось із присутніх щось перший скаже, щоб знати, як поводитись.

— Ну, чого ж ти мовчиш? — знову обізвалась вона. — Відповідай.

Я низав плечима:

— А я не знаю...

— Що, не знаєш? — шарпнулася до мене мама. — Не знаєш, чому в тебе двійки?.. Не знаєш, чому мене оце в школу викликали?..

— Чекайте, — зупинила її Марія Степанівна і звернулась до мене: — Ти знаєш, що коли не виправиш двійок хоча б на трійки, то залишишся на другий рік у п'ятому класі?

— Знаю, — сказав я.

— То, може, ти справді хочеш залишитись на другий рік?

Воно-то непогано наперед знати, що ти вже напевне залишишся на другий рік, і махнути рукою на всі підручники та контрольні. Але ж будуть великі неприємності. Буде крику, сліз, нарікань... Краще вже удати з себе нещасного та згорьованого, щоб їм усім мене шкода стало. І я відповів:

— Чого б це я хотів залишатись?..

Отут уже, як я й чекав, Марія Степанівна і підвищила голос:

— Ти нам голів не мороч! Ми тебе покликали на серйозну розмову, а не для того, щоб ти тут мугикав собі під ніс всякі "хочу", "не хочу", "знаю", "не знаю"! Тебе питають, так ти відповідай!

Але, як тільки вона закричала на мене, не витримало мамине серце.

— Він відповідатиме, Маріє Степанівно!.. Левчику, ну, скажи, що ти робитимеш, щоб виправити двійки?

— Старанно вчитимусь, — сказав я.

— Ти вже не раз обіцяв! — вигукнула вчителька. — Це ми від тебе чули...

Потім Марію Степанівну знову перебила мама. Потім навпаки, маму перебила Марія Степанівна. Мені навіть спало на думку, що я тут зовсім зайвий. Адже вони

любесенько можуть поговорити й полаятися й без мене!.. Але про мене не забули.

— Он глянь,— звернулася до мене Марія Степанівна.— Перед тобою сидить твоя мати і плаче, що має такого сина...

Досі мама не плакала. Але після вчительчиних слів витягла з сумочки біленьку мережану хусточку і почала терти нею очі. Настав час і мені показати, що ця розмова мені не байдужа. Я зашморгав носом. Глянув на Географа Географовича. Він дивився на мене, як мені здалось, печальними очима. Я подумав, що, мабуть, йому мене шкода, і заплакав по-справжньому. Картина була невесела, що й казати!

— Ну, що мені з тобою робити? — розгублено запитала Марія Степанівна.

Виручив усіх нас Географ Географович. Він сказав:

— Залиште нас з Левком. Вам, Маріє Степанівно, на урок пора. А ви, товаришко Лебідь, ідіть додому. Ми з Левком тут самі ще поговоримо.

4. РОЗМОВА ТРИВАЄ

Учителька і мама пішли, а Географ Географович запитав:

— Ну так що, козаче, до плачу дійшло?.. І не соромно оце тобі стояти та кулаками сльози витирати?..

Я кинув насторожений погляд на директора. В його очах витанцьовували глузливі блискітки. Плакати мені зразу ж перехотілось, і я зізнався:

— Соромно. А плачу я навмисне.

— Я це одразу й зрозумів. Ти, Левко, хлопець метикований, розумний і... хитрий. Тільки я ніяк не втямлю, навіщо ти хитруєш проти самого себе?..

Я запитливо глянув йому в очі, бо те, що він сказав, справді зацікавило мене.

— Авжеж,— підтвердив Географ Географович,— проти самого себе. Вірша ти так і не знаєш! Учительці — що? Вона знає. А ти — ні. От і виходить, що ти не проти вчительки хитрував, а проти самого себе, бо сам же в дурнях і лишився... Або, скажімо, ти переписав у когось задачу. Не сам розв'язав, а переписав. І знову ж — собі на гірше. Бо той, хто сам задачу розв'язав, здобув нові знання, порозумнішав, а ти знову, як був, так і лишився в дурнях...

Говорячи все це, Географ Географович ходив по учительській туди й сюди. Нараз спинився.

— То ти так і не вивчив "Каменярів"? І зараз не знаєш?

— Н-ні...

— А-я-я!..— скрушно похитав головою Географ Географович.— Такий вірш!.. Ось ти тільки послухай.

І він щиро та просто проказав, ніби розповідав про самого себе:

*Я бачив дивний сон. Немов передо мною
Безмірна, та пуста і дика площина.
А я, прикований ланцем залізним, стою
Під височенною гранітною скалою,*

А далі тисячі таких самих, як я...

Я не зводив з Географа Географовича очей. Мені здалось, що передо мною стоїть не він, а той, досі не відомий мені каменярь, у якого "чоло життя і жаль порили", стоїть із залізним молотом у руках, а в очах у нього горить гарячий любові жар. І я чую голос, який кличе твердо і владно:

*"Лунайте цю скалу! Нехай ні жар, ні холод
Не спинить вас! Зносіть і труд, і спрагу, й голод,
Во вам призначено скалу сесю розбити".*

Коли голос заговів, я не одразу отямився. Ще якийсь час стояв мовчки і дивився перед себе... Я прийшов до тямку тільки тоді, як Євграф Євграфович поклав мені руку на плече:

— Поговорили ми з тобою сьогодні гарненько. Давно я вже не мав такого задоволення... Ну, а про те, щоб залишатись у п'ятому класі на другий рік, то ти й з голови викинь. Про шостий думай і добре думай!..

5. МИ З ІЛЬКОМ ПОБИЛИСЬ

Ми з Євграфом Євграфовичем засиділись за одвертою розмовою, і я йшов додому не з хлопцями, як завжди, а сам. Але то й добре. Ніхто не заважав думати. А думав я про Євграфа Євграфовича. І про себе. Тепер мені хотілося будь-що показати директорові, що я — теж не останній. Не Марії Степанівні показати, не мамі й татові, а саме Євграфу Євграфовичу. Щось у моїй душі народилось таке хороше, що аж сміятись хотілось.

Та не встиг я ступити на поріг своєї хати, як мене одразу ж мама накрила мокрим рядном:

— Ні, ти тільки глянь на цього телепня! Його викликають до класного керівника, до директора, його хочуть другорічником зробити, а йому — хоч би що! Сяє, як начищений самовар!

— Ану, йди сюди,— покликав тато до себе в кабінет.

Я добре знав, що зараз буде. Татко, як завжди, почав говорити, що сам він ріс бідним, що в нього часто не було кусня хліба, але він учився тільки на "добре" і "відмінно", бо розуміє, що треба вчитись, а от я, Левко, цього не розумію, хоч живу в розкошах, хоч завжди нагодований і зодягнутий. А є такі! дивне прислів'я, що неуків б'ють. Бо, хто не має знань, той іде працювати вантажником у порт або в кращому разі — мули ром, бетонярем чи рядовим матросом. А татко ж певний, що я, Левко, не хочу бути вантажником, муляром, бетонярем чи рядовим матросом. А крім того, мені ж має бути й соромно, що я, син такого поважного батька, расту телепнем, тоді як діти простих людей, які не мають ні такої їжі, ні такого одягу, ні такої окремої кімнати, як у мене, вчаться набагато краще. Вони розуміють, що їм треба вибитись у люди. А я,

Левко, думаю, що батько годуватиме й одягатиме мене все життя. Але хай тільки я не перейду в шостий клас, то він з мене три шкури злупить, а потім таки пошле в портові вантажники, щоб я спробував заробляти на свій хліб...

Багато з того, чим тато лякав, мене зовсім не лякало, а, навпаки, навіть приваблювало. Але я сидів, поклавши руки на коліна, з скорботним обличчям і удавав, що всі його слова падають мені просто на серце. А сам тим часом чекав, коли він уже мене відпустить.

Мої муки скінчились, коли татко повністю висловився за добре навчання та зразкову поведінку і проти неуцтва та байдикування.

— Ти все втямив, що я тобі оце казав? — спитав він.

— Угу, — сумирно сказав я.

— Отож і не забувай, — задоволено порадив татко.

Звісно ж, я одразу про це забув, як тільки опинився у своїй кімнаті, і взявся за "Каменярів". Вчив я вірш наполегливо й жадібно. І невдовзі переконався, що вже знаю його. Отже, якщо дуже-дуже захочеш щось зробити, то неодмінно зробиш!..

І коли на перший же урок прийшла Марія Степанівна, я, хвилюючись, підняв руку.

— Чого тобі, Лебідь? — суворо глянула вона на мене.

— Маріє Степанівно, спитайте мене "Каменярі".

Вона вирішила, що я хочу щось утнути, і сердито сказала:

— Сиди і не пустуй. У тебе по "Каменярах" двійка.

Але я знову попросив дозволу прочитати вірш. Ні, зовсім не для того, щоб виправити двійку. У мене їх було чимало. І ще одна якась там двійка мене не бентежила. Я хотів, щоб послушали, як я читаю. А читаю я, як мені здавалось, майже так само, як Євграф Євграфович.

Нарешті учителька зрозуміла, що я прошуся не заради пустощів, і дозволила:

— Прочитай.

Я вийшов до столу, повернувся обличчям до класу і прочитав, жодного разу не збившись. Мабуть, я читав справді непогано, бо увесь клас затих, а Марія Степанівна дивилась на мене трохи розгублено і здивовано. Коли скінчив, вона сказала сз?хо:

— Тобі можна було б навіть п'ятірку поставити. Але ставлю поки що четвірку. Подивимось, що далі буде...

Мені стало сумно після цих слів. Не тому, що четвірка, а не п'ятірка, а просто сумно. І — якось холодно в грудях. Наче мене хтось образив чи сказав про мене щось зневажливе. І навіщо я напросився на оце читання? Кому воно потрібне?..

І з мого язика зірвалось:

— Можете й двійку залишити, мені все одно.

— Ну от! — спалахнула Марія Степанівна. — Я так і знала, що ти якогось коника викинеш. Отут ти увесь.

Вона вела урок, а я її зовсім не слухав. Мені навіть не хотілось на неї дивитись. І ні на кого не хотілось дивитись...

А перед двома останніми уроками я побився з Ільком... Подумати тільки, з ким

побився: з своїм найкращим другом Ільком!..

Сталося це так. Він чергував по класу. Ждали Євграфа Євгра-фовича. Але то так тільки говориться, що ждали. Насправді ж таке витівали, що в класі аж курява хмарою стояла. Хлопці перестибували через парти. Перекинули комусь чорнильницю. Дівчата верещали. А Ілько просунув свою руду, аж червону, голову в двері і виглядав у порожньому коридорі директора.

Раптом він вигукнув:

— Географ Географович іде! По місцях!..

Всі миттю кинулися до своїх парт, загуркотіли кришками, зашелестіли сторінками книг, замовкли. Тільки курява ще сірим серпанком пливла в повітрі.

Ілько зареготав, безмірно радий, що обдунив і налякав усіх. Потім поважно, випнувши живіт і груди, підійшов до столу, сів на вчительський стілець і, наслідуючи Євграфа Євграфовича (а в нього це добре виходило, він взагалі умів перекривляти людей), сказав:

— Сьогодні ми з вами поговоримо про Сіцилію. Левко Лебідь, прошу до карти.

У моєму серці ще не вляглося кривдне почуття після сутички з Марією Степанівною. А тут ще й цей на нервах грає. Он увесь клас регоче!

Я підійшов до Ілька і, відчуваючи, як у мене смикаються губи, процідив:

— Перестань дурня корчити... і не смій більше називати нашого директора Географом Географовичем!

Ілько здивувався:

— Тю на нього!.. Ти що, блекоти об'ївся?

— А я кажу, не смій!..— ступив я загрозово до Ілька.

— Та йди ти!..— він штовхнув мене ліктем у живіт.— Влюбився ти в того Географа Географовича, чи що?.. Чи, може, після розмови в учительській?..

Але я не дав йому докінчити. Схопив за груди і смикнув до себе так, що гудзик на сорочці відірвався.

Ілько довго не роздумував. Кинувся на мене. Ми зчепились і покотилися по підлозі. Дівчата знову заверещали. А хлопці почали нас розбороняти. Одні тягли Ілька, інші — мене.

Ніхто й не помітив, як до класу тихо зайшов Євграф Євгра-фович. Але ось хтось шмигнув на своє місце, змовк... Потім ще хтось, і ще... Тільки ми з Ільком ще борюкались, не бажаючи поступитись одне перед одним. В тиші, що залягла, чулось тільки наше сопіння та стогін. Але ось уже й до нашої свідомості дійшло, що в класі щось змінилося. Ми водночас побачили Євграфа Євграфовича і розчепили руки.

Євграф Євграфович, мабуть, вирішив, що ми не бились, а просто боролись. Він подивився на нас, розхристаних і жалюгідних, довгим докірливим поглядом і тихо, але виразно сказав:

— Поправте на собі галстуки, одяг і сідайте на місця.□Наче нічого й не сталося, він почав урок.

Всього можна було чекати, тільки не цього.

Я сидів і гадав: а може, Євграф Євграфович зараз не хоче зривати урок і покличе нас в учительську після дзвінка?..

Але ні того дня, ні наступного ніхто нікуди нас не викликав.

І, коли ми переконалися, що нас уже й не викличуть, я сказав Ількові:

— Тепер тобі ясно, який Євграф Євграфович?

— Ясно,— відповів він. І ми помирились.

Правда, подія ця не минула для нас з Ільком марно. Живучи щодня під страхом, що нас викличуть, ми стали уважніші на уроках та краще готували домашні завдання.

Так-сяк ми все-таки позбулися двійок. І обидва перейшли до шостого класу.

І ось тепер я — шестикласник.

6. ВЕЛОСИПЕД

На учнівсько-батьківських зборах, що відбулися з нагоди закінчення навчального року, Марія Степанівна сказала:

— Я рада, що всі ви перейшли у шостий клас. За літо ви підростете, посерйознішаєте, зміцните своє здоров'я. І я вірю, що в шостому класі будете вчитись набагато краще, ніж у п'ятому.

Тато на збори, як завжди, не прийшов. У нього на рибкомбі-наті саме "горів квартальний план", і він навіть вдома мало бував. А мама сиділа на зборах поряд зі мною, і мені здавалось, що вона на очах молодіє та розквітає. Ще б пак! Я перейшов у шостий клас. Скільки було всіляких неприємностей, сліз, лайок, викликів у школу, а все-таки перейшов!..

Настрій у мене був просто-таки чудовий.

А тут ще по дорозі додому мама сказала:

— Тато пообіцяв: як тільки ти перейдеш у шостий клас, він тобі дарує велосипед "Орлятко".

Я одразу ж зметикував, що є нагода мати не тільки велосипед, і додав:

— І футбольний м'яч.

Мама трохи помулялась, мабуть, зважувала, чи не забагато буде? Але потім погодилась:

— Гаразд. І футбольний м'яч.

А якщо мама сказала, то так і буде. Татко ніколи довго не заперечує, коли мама чогось захоче. У нього немає часу заперечувати. Його голова забита важливішими справами, риб-комбінатівськими.

— Тільки з Ільком ти не будеш гуляти,— попередила мама.

— Не буду,— пообіцяв я, хоч добре знав, що саме до нього першого й поїду на своєму новенькому велосипеді з футбольним м'ячем.

Дома виявилось, що мама приготувала дуже смачний обід, а тато запросив гостей. Я сидів серед них, як іменинник, напрасований, умитий, розчесаний, і слухняно їв усе, що мені підставляла мама. "Якось уже відмучує востаннє перед літніми канікулами,— думав я,— так зате ж потім бігатиму скільки завгодно і робитиму що захочу!"

Татко піднімав чарку за мої успіхи, за моє здоров'я, за мов майбутнє. А коли вже сп'янів чималенько, то сам витяг з кишені гроші і дав мені в руки.

— Іди і купи собі велосипед та футбол. Вибери, що сподобається, щоб потім не казав, що не такі, як хотів.

Я подякував, виліз із-за столу і гайнув з кімнати. Всі присутні, певно, зраділи цьому, бо були вже напідпитку, і я заважаю їм вести свої "дорослі" розмови.

Звичайно ж, я одразу побіг до Ілька. Вислухавши мене, Ілько сказав:

— Краще давай купимо надувного човна. Будемо ходити в море, гратись у піратів, боротись з бурями та штормами. Ото здорово буде!

Я заперечив:

— Надувні човні у хлопців є, можна попросити. А велосипеда на нашому кутку ні в кого немає.

— Ну, гаразд,— погодився Ілько, і ми побігли до магазину. У відділі велосипедів у нас розбіглися очі. Яких тут тільки не було! І "Орлятко", і "Харків'янин", і Ярославського заводу, і гоночні... А кольори! Один одного красивіший! Зелені з червоними смужечками, чорні з синіми стрілами, блакитні з білими обідцями — всіх і не перекажеш. Ми гладили їх руками, прицмокували захоплено язиками, крутили педалі, випробовували гальма, аж поки продавець сердито не спитав:

— Ви купувати прийшли чи бавитись? Ідіть собі геть і не заважайте іншим.

Тоді ми вибрали червоний з синіми смугами. Я заплатив гроші, і ми з Ільком, тримаючи "Орлятко" з обох боків за руль, попрямували ще й до "Спортмагазину". Тут ми вибрали найкращий футбольний м'яч. Грошей ще трохи лишилось. Ми купили по дві порції морозива, а решту я заховав.

Біля мого двору я сказав Ількові, щоб він зачекав трохи, а сам подався додому, щоб показати покупки.

Дома мене знову дуже хвалили, хоч я так і не зрозумів за що, а потім татко сказав:

— Ну, йди гуляй.

Аж тепер настала справжня воля! Я нікому не потрібний. Сам собі хазяїн!..

Кататися можна було по вулицях. Наше приморське містечко — все в кипарисах, платанах та гліциніях,— невеличке й тихе, рідко коли проїде автомашина. Але по вулицях — не цікаво. Я посадив Ілька на багажник, сам сів на сидло, і ми поїхали за місто спускатися з гори. Спускатись було небезпечно, бо гора дуже крута й висока. Але жоден з нас і не заїкнувся, що боїться.

— Давай я спущусь перший,— попросив Ілько.

— Гаразд,— погодився я, радий, що не мені доведеться випробовувати небезпечний, ризикований шлях.

Ілько набрався духу й покотив.

Я бачив, як він шалено мчав, як на вибоїнах підстрибував, аж деренчав мій бідолашний велосипед, і мені хотілось крикнути йому наздогін, щоб загальмував трохи, але я знав, що він мене не послухає.

Ілько з'їхав щасливо.

Тепер моя черга. Мені в грудях холонуло. Але не міг же я показати себе боягузом. Ілько з'їхав, а я — що?

Я сів на велосипед і помчав. Земля замелькала у мене під ногами. У вухах засвистів вітер. Часом мені здавалось, що я вже падаю, але я все-таки їхав далі. Ще трохи, ще.., і ось я вже внизу. Зараз загальмую... Але тут під переднє колесо попав камінець. Колесо бринькнуло всіма своїми спицями, як балалайка струнами. Трах!..— і я полетів через велосипед, а велосипед — через мене.

Я хотів швиденько підхопитись, але відчув, що велосипед мене не пускає. Мою ногу пронизав гострий біль. Виявилось, що великий палець правої ноги застряв між ланцюгом і зубцями передавальної шестірні так, що я не міг навіть поворухнути ногою. Я лежав на животі головою в один бік, а велосипед лежав на боці, відкинувшись у протилежний бік, і міцно тримав мене за ногу, наче мстив за те, що ми змусили його на шаленій швидкості мчати з гори по камінню та вибоїнах.

Прибіг Ілько, заходився виручати мене з біди. Але в нього нічого не виходило. Кожен його рух викликав у моїй нозі нестерпний біль.

— Та покрути ж педаль! — загорлав я, почувавши, що скоро ще й завию від болю.

Ілько розгублено пояснив:

— Педаль заклинцювало... Зігнуло й заклинцювало, і тепер — ні туди ні сюди...

Ілько знову заходився вовтузитись біля мого пальця та біля велосипеда, але так невправно і незграбно, що я далі вже не втерпів і закричав од болю.

На наше щастя, від моря ішов чоловік. Ілько почав гукати та махати руками:

— Ей, дядьку! Ідіть швидше сюди!..

7. ДЯДЯ ВЛАС

Високий, з могутніми плечима і гарними чорними вусами чоловік неквапливо підійшов до нас, поклав на землю піджака, якого ніс на руці, і густим дужим басом запитав:

— Що сталося, хлоп'ята?

Я мовчав, тільки схлипував, розмазуючи сльози по щоках брудними кулаками. А Ілько відповів невиразно:

— Та ось... він їхав, а воно...

Мабуть, я таки здавався дуже смішним, бо чоловік раптом голосно й розкотисто зареготав:

— Оце так велосипедисти!.. Оце так спортсмени!.. Звісно ж, з гори з'їжджали?

— Та... не високо...— промимрив Ілько.

— Авжеж! Хіба це для нас гора? Так собі, нікчемна гірка!.. То що, кажеш, в сильце попався? Ану давай будемо виручати...

Мені не видно було, що він робить, але я раптом відчув, що вже звільнився з полону. Сів і почав терти свій палець, що аж посинів та занімів від болю.

— Педаль ви, хлопці, здорово зігнули,— сказав чоловік.— Доведеться вашого коня в майстерню здавати. Ну, а палець як?.. Нічого, заживе... Тебе як звуть? — звернувся він

до мене.

— Левко.

— А тебе?

— А мене — Ілько... ми в одному класі.

— Либонь, товаришуєте?

— Ага... А вас як звуть? — сміливо спитав Ілько. — А мене звуть Власом Микитовичем.

— Спасибі, дядю Власе. А то хтозна, що й робили б.

— Буває...— сказав Влас Микитович і усміхнувся у свої гарні вуса.— Може, колись і ви мені в пригоді станете. Я бачу, ви хлопці хвацькі!

Він узяв піджак із землі, знову перекинув його через руку і попрощався:

— Ну, бувайте... мені пора.

Він пішов. А ми з Ільком разом кинулись до велосипеда, щоб подивитись, що ж нам з ним робити. Нести в майстерню, як порадив дядя Влас?

Але де взяти грошей на ремонт? Тих, що лишилися, не вистачить. Та й як нести, коли велосипеда щойно куплено?

— Що ж його придумати, Ілько? — запитав я в розпачі.

— А знаєш що? Давай самі відремонтуємо. Подумаєш, велике діло — виправити педаль! То якби всередині щось зіпсувалось, в механізмові, тоді хочеш не хочеш неси в майстерню. А це ж — зверху, все видно...

Ця порада мені сподобалась.

— Ти тримай велосипед, а я буду тягти педаль,— сказав я. Проте, як ми не силкувались, клята педаль не розгиналась.

— О, придумав! — просяяв Ілько.— Зараз ми її каменем... Ми поклали велосипед на великий камінь, а меншим Ілько почав гатити по педалі.

Але й це не допомогло, тільки поколупали на педалі новенький блискучий нікель.

— Не сумуй,— заспокоїв мене Ілько, бачачи, що я й зовсім похнюпився.— Велосипед поставиш у сараї, ніхто й не побачить. А опісля попросиш у матері грошей на що-небудь, і ми відремонтуємо. У майстерні це зроблять швидко, при нас.

На цьому й порішили. Палець у мене вже не болів, як спершу, і ми заходилися грати в футбол. Грали, аж поки і вечоріти почало.

Але додому йти не хотілось.

Ми тільки забігли в двір, щоб залишити в сараї велосипед та футбольний м'яч, і пішли блукати по місту.

Може, хто й не розуміє принади отих блукань по місту без будь-якої мети, але такий людині треба тільки поспівчувати!.. Ідеш собі і знаєш, що тобі нікуди не треба поспішати, що тобою ніхто не цікавиться, що ти можеш повернути в оцю вулицю, а можеш і в оту, можеш постояти біля кінотеатру, подивитись рекламні кадри з нового фільму, можеш заглянути в освітлене вікно й подивитись, що робиться в зовсім незнайомій кімнаті, можеш натиснути кнопку дзвінка і втекти за ріг, поки господар вийде на дзвінок, словом, ти можеш віддаватися всім утіхам вільного, незалежного

життя.

Коли я прийшов додому, гостей у нас уже не було. Тато і мама міцно спали.

8. МОЇ КАНІКУЛИ

Так почались мої літні канікули.

Настали безхмарні дні.

Правда, час від часу у моє безжурне, привільне життя втручався тато. Він викликав мене до себе в кабінет і лаяв за неробство, за те, що я живу, як "бур'янина", тільки їм, сплю та гуляю і нічого корисного не роблю. Він знову брав за приклад себе, розповідав, як одночасно учився і працював, як став людиною, а я, слухаючи його з скорботним лицем, ждав, коли він закінчить, щоб бігти на вулицю.

З мамою у нас іноді відбувалися лише коротенькі розмови.

Ти сьогодні хоч що-небудь читав?

— Читав. Ось дивись...— І я показував книжку, розгорнуту тижнів зо два тому на сімдесятій сторінці.

— Ну, почитай ще трохи, а тоді вже й підеш гуляти.

— Гаразд, ма...— відповідав я і першу половину її наказу одразу ж забував, а другу неодмінно виконував.

Якось мама сказала:

— Ти б сходив у школу, може, там уже підручники продають.

— Давай гроші, сходжу,— одразу ж погодився я.

І таки справді пішов. Але до школи не дійшов. Тільки-но повернув за ріг, як назустріч Ілько.

— Ти куди?

— У школу, підручники купувати. Ходімо разом.

— А чого спішити? Нікуди ті підручники не дінуться. Там на кожного присилають, коли завгодно взяти можна. Ходімо краще бичків ловити. Зараз здорово бички ловляться.

Чи міг я довго вагатись? Звісно ж, що не міг! І ми повернули до моря.

Бички ловились добре, Ілько не збрехав. Ми їх натягали чималенько. Але що ж мені скаже мама, коли я їй замість підручників бички принесу?..

— А що ж тут такого? — здивувався Ілько.— Неси бички. Твоя мама переконається, що ти не просто байдики бив, а діло робив. А підручників, скажи, ще немає.

Мама справді зустріла мене радісним сплеском рук.

— Де це ти стільки риби взяв?

— Наловив,— відповів я гордо.

На мить її обличчя захмарилось, вона побачила, що у мене в руках, крім бичків, нічого немає.

— А підручники купив?

— Ні, школа була закрита,— відповів я невинно.

— Ти ж навідуйся.

Я пообіцяв навідуватися, і ми заходилися чистити бички.

Тата ми зустріли великою мискою ще гарячої пахучої риби. Риби, звісно, у нас завжди було вдосталь, бо тато ж — дирек тор рибкомбінату, але ця була особливо смачна, бо наловив її я. Тато сказав, що "риба любить воду", і мама поставила перед ним графинчик з горілкою. Вечеря пройшла у нас дуже весело. Була тільки одна неприємна мить, коли мама ні з того ні з сього згадала:

— А сьогодні Левко по підручники ходив, так школа чомусь була зачинена.

Я злякався: ще тато, бува, почне виховувати мене. Але, на мою велику радість, цього не сталося. Тато тільки сказав:

— Ага, це добре. Бо я вже хотів нагадати: чи не пора подумати про підручники?

— Я простежу,— пообіцяла мама.

Опісля так воно й сталося. То мені щось заважало дійти до школи. То, коли одного разу таки дійшов, там справді було зачинено. То було вже й відчинено, так я аж у школі вгадав, що забув дома гроші... Кінчилося все тим, що одного разу мама сама пішла до школи й купила мені підручники.

Підручники навели мене на думку і про новий портфель. Я сказав мамі:

— Мій старий портфель уже нікуди не годиться. Треба новий купити.

— Знову портфель? — здивувалася мама.— Ми ж тобі купили весною!

— Ну то й що?..— заперечив я примхливо.— Он у Павки новий. І в Маринки... А я буду з старим ходити?..

— Ану покажи твій портфель! — уже розсердилась мама.

Я миттю кинувся у свою кімнату, витяг з шухляди портфель. Він справді був ще непоганий, тільки трохи потерся та трохи відпоролась одна верхня кишенька. Але я, не довго думаючи, рвонув шкіру і зробив таку дірку, щоб її вже не можна було залатати.

— Ось дивись...— показав я мамі. Вона покрутила портфель у руках.

— Справді... Коли ж ти встиг?... Просто горить у тебе все!

Я мовчав, бо вже знав, що новий портфель у мене буде напевне.

Портфель мені купили.

Я пообгортав білим папером та поскладав у нього книжки.

9. ЗНОВУ ДВІЙКА

Коли першого вересня ми прийшли до школи, я твердо вирішив учитись тільки на "відмінно" і "добре". Мені хотілося з першого ж дня показати, що я вже не той, яким був минулого року. Всім показати: і мамі з татом, і Євграфові Євграфовичу, і Марії Степанівні, і всьому класові.

Хоч ще влітку ми з Ільком домовились, що сядемо на одній парті, тепер я вирішив, що мені краще сісти знову з Маринкою. Вона добре вчиться, не пустує на уроках, а біля неї і я поводитимуся спокійніше та уважно слухатиму вчителів.

Правда, минулого року Маринка заявила, що вона більше не хоче зі мною сидіти, але, може, вже забула ту розмову. Про всяк випадок я сказав:

— Маринко, я знову сяду з тобою...

Вона гостро зиркнула на мене, мовляв, хіба ти забув, що я тобі сказала?..

За літо Маринка дуже змінилася. Вона й раніше виділялася серед інших дівчат нашого класу, а тепер і зовсім стала красунею. Ні в кого з дівчат я ще не бачив таких чорних неспокійно-рухливих брів, як у неї, таких товстих кіс з червоними бантами на кінцях, а особливо таких великих блискучих очей. Коли вона дивиться на тебе, то навіть її погляд трудно витримати.

Ось і зараз вона так глянула на мене, що я мимоволі опустил очі. Але сказав:

— Не бійся, не пустуватиму...

— А я й не боюсь,— незалежно відповіла Маринка. А потім таки погодилась: — Гаразд, сідай зі мною. Але, якщо заважатимеш, відсаджу.

Коли б вона тільки знала, як я їй вдячний! Ти, Маринко, швидко переконаєшся, що я теж хочу бути хорошим учнем. І таки буду, буду!

Мені хотілося, щоб швидше вже прийшла Марія Степанівна (її уроки перші), щоб я вже сидів і слухав-слухав уважно... Ні, ще ніхто не знає, як добре я буду вчитись!..

Але ось і дзвінок.

Вона заходить до класу, сувора й плоска в своєму темно-синьому костюмі, пісним, безбарвним голосом вітається:

— Добрий день, діти.

Ми дружно відповіли. Сіли.

— Ілько Заруба, чому ти не пострижений?

Справді, Ільків вогнистий чуб, видно, давно вже не бачив ножиць і гребінця, бо стирчить в усі боки, як у рудого клоуна, що влітку виступав у нас в цирку.

Ілько звівся за партою. Куточки його потрісканих губ здригнулися в коротенькій посмішці: "О, вже починається!.."

— Я... не встиг...— промимрив він.

Увесь клас вибухнув сміхом.

— Ну, звісно, в тебе не було часу! — в'їдливо сказала Марія Степанівна.— На завтра обов'язково підстрижись... А що ти прочитав за літо?

Ілько морщить свого облупленого носа, туплено дивиться в стелю, силкуючись пригадати, що ж він прочитав протягом літніх канікулів?.. Хто-хто, а я добре знаю, що він нічого не прочитав.

— Ну, не згадаєш? — підганяла його вчителька.

Нарешті Ілько зрозумів, що далі мовчати не можна, і сказав:

— Забув...

Знову регіт.

— А що ти батькові за літо допоміг? — атакувала Марія Степанівна Ілька новим запитанням.

Ілько знову мовчить.

Не витримав і сказав:

— Маріє Степанівно, він допомагає вдома...

Але вона не дала мені договорити, суворо блиснувши очима, зауважила:

— Тебе не питають. У нього свій язик є... А ти сиди мовчки, До тебе ще черга дійде. Мені раптом стало жарко.

А Марія Степанівна мучила далі бідолашного Ілька;

— Отже, книжок ти не читав, дома не допомагав... А що ж ти робив ціле літо?

Бички ловив?

— Ловив,— глипнув спідлоба Ілько.

— Футбол ганяв?

— Ганяв...

— Цього від тебе і слід було сподіватись,— з негарною посмішкою говорить Марія Степанівна.

До мене "дійшла черга" на наступному уроці.

— Лебідь, що таке синоніми й антоніми? □ "Си-но-ні-ми... ан-то-ні-ми..." — завертілося в моїй голові.

Я гарячково й напружено думав, блукаючи поглядом по класу. А на мене співчутливо дивилася Маринка, суворо — Марія Степанівна, насторожено — увесь клас.

— Це — слова...— почав я невпевнено.

— Звісно ж, що слова, а не корови.

У класі засміялися. Тепер уже не з Ілька, а з мене. Я стояв до краю збентежений і розгублений. Хіба ж так я думав починати навчальний рік?!

— Ну, слова,— повторила Марія Степанівна.— А далі?..

Далі?.. Далі?.. Які ж це слова?.. Я б зараз віддав усе на світі, аби тільки згадати, що воно за синоніми та антоніми!.. Ось уже, здається, крутиться в голові, ось зараз... ще трішечки...

А Марія Степанівна допікала:

— Чи ти, замість повторювати пройдене, теж бичків ловив в Ільком? Які це слова, синоніми?..

Мої вуха вловили ледь чутний шепіт:

— ...близькі за своїм значенням...

— Близькі...

Але Марія Степанівна повела очима по партах:

— Підказуйте далі.

— Я сам згадав,— пробурмотів я.

— Ну, тоді й далі згадуй сам,— глузливо сказала учителька. □ Але нічого більше з своєї голови я видобути не міг. Тільки почував, що обличчя пашить від сорому. Мені хотілось стати невидимою порошинкою... Я стояв і дивився перед собою затуманеними, невидючими очима. Наче крізь сон, почув:

— Ось тобі й перша двійка в цьому році. Сідай. Знову двійка!..

Не встиг розпочатись перший день навчання, як вона вже є. Ну, хіба ж це справедливо? І хіба ж можна ось так — з першого разу двійка?..

Я сидів біля Маринки й почував, що не тільки мені, але і їй якось негарно, ніяково,

мулько... Буває ж так, що й не дивишся на людину, а Почуваєш, що саме вона думає й переживає... І навіть я сів біля Маринки?..

На перерві Ілько підійшов до мене.

— Та ти не сумуй. Хіба не бачиш, яка вона причепа?.. Ходімо в тісної баби грати.

Але цього разу навіть мій щирий друг не міг мене заспокоїти.

10. МАРИНКА

Тільки-но відлунав останній дзвінок, я миттю вискочив а класу. Боявся, щоб мене хтось із хлопців не покликав, не зупинив.

Проте не встиг я стрибнути з шкільного ґанку за густі кущі бузини, як почув голос Маринки:

— Левко! Ти чого побіг, як на пожежу? Зачекай.

Я так і прикипів ногами до землі. Маринка?.. Що вона хоче мені сказати?.. Певно, соромити буде. Ну, я ж їй і відповім!.. Але, наздогнавши мене, вона раптом запропонувала:

— Ох і душно ж у класі! Ледве висиділа. Ходімо до моря, скупаємось.

Це було так несподівано, що я механічно відповів:

— Ходімо.

Хоч море вже дихало осінньою прохолодою, берег ще рянів людьми.

Ми з Маринкою одразу ж пристали до гурту хлопців і дівчат, які теж, мабуть, завернули сюди з школи. Швидко роздяглись і кинулись у воду.

— Ану, хто далі! — крикнув я Маринці.

— Далеко не треба, вода вже холодна,— відповіла вона і, поплававши трохи, повернула до берега.

А я плив і плив. Мені кортіло похизуватись перед Маринкою. А крім того, я взагалі дуже люблю купатись у морі. Над усе люблю море!

Хвилі легко погойдували моє тіло. Чисте солонувате повітря наповнювало мої груди. Гарно!.. Зненацька я потрапив у великий табун медуз. Восени медузи вже не жалять, як весною, і тому боятись їх нема чого. Вони сковзали по моїй спині, по животі, по ногах, ривками рухались туди й сюди, ніби грались мовчазно. Одні були просто прозорі, інші мали кольорові торочки — рожеві, сині, блакитні... А деякі були ніби з цілої райдуги кольорів. Найкрасивішу з них я підхопив рукою і, штовхаючи її перед собою, поплив до берега, щоб показати Маринці.

Маринка вже гукала мене і навіть сердилась, що я так далеко заплив.

Але коли побачила, яку медузу я притяг з моря, то перестала сердитись і почала бавитись нею серед хвиль. Збіглися ще хлопці, кожному хотілося потримати медузу в руках. Хтось запропонував витягти її на сонце і подивитись, чи зникнуть на ній барви, коли вона всихатиметься. Але я не дав пекти медузу на сонці.

Тоді один хлопець попросив:

— Дай мені, я понесу в школу, і ми заспиртуємо її для зоологічного кабінету.

Я подумав, що непогано було б віднести таку рідкісну медузу і в наш зоологічний

кабінет. Але тут же мені пригадалися всі неприємності, яких я зазнав у школі лише за один сьогоднішній день, і рішуче сказав:

— Бери.

Хлопець збігав і дістав десь старе відро, набрав у нього морської води, вкинув туди медузу і, радіючи, поніс її в школу. Я позаздрив йому. Знову згадалась двійка, і мені стало сумно.

Коли ми з Маринкою повертались додому, я попросив:

— Якщо ненароком зустрінеш маму, то не кажи про двійку.

— Не скажу,— пообіцяла вона. Потім, помовчавши трохи, додала: — Тільки ти, Левко, виправ двійку.

Сказала вона це так щиро, що я навіть на неї не образився. А вона ще умовляла:

— Це ж — неважко... От прийди сьогодні додому, поїж і сідай за книжку. По кілька разів перечитай, щоб добре запам'ятовувалось. Я теж так роблю, Ти думаєш, що мені легко все дається? Де там! Читаю, аж очі на лоба лізуть!.. А коли щось неясно буде, то й я допоможу.

Маринка була другою ученицею після довгов'язого Павки, вона тільки математику гірше знала, ніж він, а решта все у неї "відмінно". І вона, звісно, могла б мені допомогти, але почуття хлоп'ячого самолюбства змусило мене відмовитись.

— Я й сам, як захочу...

— Ну от і гаразд! — радо промовила Маринка і запропонувала : — Ходімо до мене, я тобі нову пісню зіграю.

Маринка добре грає на баяні, який їй ще в другому класі купила мама, бере участь у гуртку художньої самодіяльності. Послухати її гру мені хотілось, і я одразу ж погодився.

Маринчиної мами дома ще не було. Вона працювала на тому ж рибкомбінаті, що й мій татко, тільки не директором, а робітницею у консервному цеху. Коли в нас у хаті заходила про неї мова, то татко її хвалив:

— Передова робітниця. І сама працює добре, й іншим допомагає.

Мама чомусь невдоволено відповідала:

— Їй що? Відпрацювала сім годин і — до наступного дня. А тут за домашніми клопатами ніколи й угору глянути. Так накрутишся за день, що аж кісточки болять.

— Таж і вона дома по хазяйству крутиться,— заперечував татко.

— Що ти рівняєш її квартиру до нашої! Та тут тільки з одним пилососом натягаєшся! І килими, й порт'єри, і паркет!..

І тоді татко змовкав.

Квартира у Маринки справді була маленька, не те, що наша. Кімната, кухня, невеликий коридорчик. І меблі були не такі важкі та дорогі, як у нас, а простенькі, дешеві. І килимів не було на стінах та на підлозі. І картини — не картини, а ті копії, що продаються в магазині культтоварів.

Але коли Маринка витягла баян і заграла, то я одразу ж забув думати про хату. Вона грала: "Хай завжди буде сонце..." І поки вона грала, я сидів, слухав та милувався з

того, як спритно бігають її тендітні пальці по блискучих ладках.

Тим часом прийшла Маринчина мама, побачила мене й здивувалася : .

— О, кого я бачу! Левко у нас!..

— Це я йому нову пісню граю,— пояснила Маринка.

— Ну, грай, грай,— задоволено сказала мама.— Вона ще не замучила тебе, Левко?

— Ні,— сказав я.— Гарно грає. І пісня гарна.

— Що нового сьогодні в школі? — поцікавилась жінка.— Як минув перший день?

У мене похололо в грудях. А що, як раптом Маринка проговориться про мою двійку? Адже вона пообіцяла тільки моїй мамі нічого не казати!.. Але Маринка почала розповідати, які в нас будуть нові предмети, що нам задали на завтра.

А я поспішив додому.

Дома мене, як завжди, ніхто ні про що не розпитував. Та й нікому було. Мама лишила на столі записку, що борщ і котлети в холодильнику, а вона пішла до кравчині. Тато був ще на роботі.

Пообідавши, я сів до столу, розгорнув підручник. Вирішив, що б там не було, добре вивчити уроки. Не хочу я більше терпіти такого сорому, як сьогодні. Та й Маринці пообіцяв...

Через якийсь час з незвички довго сидіти за книжкою я почав позіхати. Але боровся сам із собою. Походив трохи по кімнаті і знову почав перечитувати прочитане.

Згодом знадвору долинув Ільків свист. Він викликав мене на вулицю. Ми ще зранку домовились, що підемо грати в футбол, бо свій велосипед я так і не відремонтував, не було нагоди випросити у мами грошей. Я не озивався. Він свистав ще й ще. А потім почав гукати:

— Левко-о-о!

Але я таки твердо вирішив добре вивчити уроки. Незримо біля мене стояла Маринка.

Ілько погукав-погукав та й пішов.

11. ШТОРМ НА МОРІ

Я прокинувся вдосвіта від якогось невиразного гулу.

Кинувся до вікна. Крізь світанковий морок побачив, як гойдаються дерева під могутніми ударами рвучкого вітру. Почув, як важко й нестримно стугонить море.

Вночі почався шторм.

Заснути я вже не міг. Я люблю море завжди, а надто, коли воно штормить. Одразу ж вирішив, що в школу виберуся з дому раніше, щоб ще завернути до берега та помилуватися штормом.

Ледве діждався, поки повставали тато й мама. Мама почала готувати сніданок, але мені не терпілось. Я попросив:

— Дай мені грошей, у школі в буфеті поснідаю, бо щось їсти не хочеться.

Мама звела на мене злякані очі.

— А ти, бува, не захворів?

Я забув сказати, що моя мама вважає себе неабияким знавцем всіляких хвороб. І дуже любить лікувати. Ледь заболить у тата чи в Мене голова, ледь хтось із нас кашлянув зайвий раз, як мама одразу ж витягає з своєї шкатулки всілякі пірамідони, сульфідини, анальгіни і починає з ними чаклувати, як справжній лікар. Коли б у мене була така пам'ять на уроки, як у мами на ліки, то я був би у школі першим учнем!..

Ось і зараз вона притулила долоню до мого лоба і сказала:

— Ніби є жар... На ось градусник і полеж п'ять хвилин. □Одвернувшись, я натер пальцем на градуснику тридцять шість і шість десятих і поклав його в кишеню.

Коли спішиш, то й п'ять хвилин здаються тобі вічністю. Але ось, нарешті, й вони минули. Я показав градусник мамі. Вона здивовано знизил плечима:

— Хм?.. Температура нормальна... Однак випий ось цей порошок, а в школі поїж гарненько.

Я одразу ж його проковтнув, запив водою, взяв у мами гроші і побіг з хати.

Під яскравим ранковим сонцем, під зовсім чистим, без жодної хмаринки небом від берега і до молочно-синьої смужки небосхилу гойдалося море. Гналися одна за одною високі хвилі. Вода була в одному місці темна, в другому — сіро-зелена, а в третьому — чорно-синя. Коли по ній пробігав дужий і пружний вітер, вона швидко міняла свої кольори. Схоже було, ніби поверхня води знизу, з самих морських глибин, освітлюється різнобарвними вогнями.

Бувають шторми з чорним низьким небом, з важкими кошлатими хмарами, з густими й холодними дощами. Тоді море — темне, люте і неприступне.

А це був сонячний шторм. Сонячний і іскристий. Вода манила до себе. Хотілося роздягтись і кинутись в оту веселу, дзвінку водоверт.

Водночас два предмети привернули мою увагу.

Перший — то парусник, що йшов з моря. Я впізнав парусно-моторну шхуну "Зоря", вона часто погойдувалась у бухті на якорі або на тросах біля причалу. Але зараз цей парусник, немов велетенський птах з білими крилами, стрімко мчав до берега. Вітер і хвилі гойдали його, клали на обидва борти, він занурювався носом глибоко у воду, провалювався серед хвиль так, що було видно лише вершечок клівера, а згодом знову вискакував на гребінь хвилі і линув-линув на всіх парусах...

Друге, що привернуло мою увагу, був собака. Великий каштановий собака з красивим пухнастим хвостом. Він стояв на причалі і безвідривно дивився у море, на парусник.

У нашому невеличкому місті, що розкинулося на схилі прибережних гір, я знав майже кожен двір і знав, у кого який собака. Але цього красеня я бачив уперше. Чий він такий? І чому без хазяїна? І чому так уважно стежить за цим самим парусником?

Тут така велика хвиля вдарила в причал, що, відкочуючись, мало не змила в море й собаку. Я злякався за нього й накричав:

— Тікай, дурний!

Але собака тільки оглянувся на мій голос, стріпнув своєю густою, ніби аж трохи

присмаленою, шерстю і знову спрямував свій погляд у море, жалібно і нетерпляче повискуючи.

Парусник наближався, і собака виявляв дедалі більший неспокій, підступав ближче до моря.

"Зміє ж дурня!" — знову подумав я з острахом і крикнув:

— Геть звідси!

Але й це не вплинуло на собаку.

Тоді я остаточно переконався, що він жде парусника. Це дуже зацікавило мене, і мої очі вже не стільки дивилися на розбурхане море, як стежили за собакою та за парусником. Вже і в школу було пора, але не міг же я піти, не дізнавшись, чим все це закінчиться!

І раптом сталося те, чого я боявся.

Величезна пінява хвиля несподівано з громовим гуркотом ударила об причал, здійнялась високо вгору, розсипалася десь аж під небом густими бризками, в яких заграли всі кольори веселки, важко осіла і покотилася назад у море.

А коли хвилі не стало, то я побачив, що на причалі не стало й собаки.

Я стривожено зиркав туди й сюди по березі, гадаючи, що собака, може, просто упав з причалу, збитий хвилею, або відбіг. Але берег був порожній, пустельний і лише іскрився химерною рухливою мережкою шумовиння.

Напружуючи зір, я почав вглядатися в море, ближче до берега.

І тут серед хвиль, що гарцювали, як навіжеї, побачив собаку. Високо піднявши голову, він бив передніми лапами по воді, намагаючись дістатись берега, славучав, благав допомогти.

Ось хвиля накрила собаку з головою, і його зовсім не стало видно. Я подумав, що він уже захлинувся водою, пішов на дно. Але голова з'явилася знову. І знову собака одчайдушно бив лапами по воді.

Було цілком ясно, що на берег йому не вибратись. Тільки він просунеться вперед на якийсь метр чи два, як нова хвиля знову відкидає його назад...

Я більше не роздумував. Швидко роздягся і кинувся у воду.

Плисти було важко. Зустрічні хвилі заливали обличчя, накривали мене з головою. З високого причалу собаку було добре видно, а тут, серед хвиль, я увесь час губив його з очей.

Повільно, дуже повільно, але відстань між нами скорочується. Лишилося метрів з п'ять... зо три метри... метр... Я вже бачу очі собаки, в них — невимовний страх і вдячність.

Я підплив до собаки збоку і схопив лівою рукою за нашийник. І дуже вчасно, бо собака вже зовсім знесилився і почав тонути, тільки ніс ще стирчав з води, а лапи вже ледь ворушилися.

Однією рукою я гріб до берега, другою тримав собаку. Дихання в моїх грудях спирало, бракувало повітря. А тут ще, як на лихо, ліву ногу зсудомило. Та я, напружуючи всі сили, плив і плив, борсаючись у хвилях...

Собака цілком звірився на мене, перестав славувати, майже заплющив очі і тільки мляво ворухив лапами.

Я перехопив нашійник у праву руку, перекинувся на спину, щоб хоч трохи відпочити. На якусь мить побачив високе синє небо, сліпуче сонце і парусник — уже зовсім близько. Він видався мені велетенським, як гора, може, тому, що його саме винесло на високу хвилю.

"Якщо тонути мемо, то парусник врятує нас..." — подумав я і знову запрацював ногами та однією вільною рукою.

Тут я помітив, що хвилі несуть мене на валуни, які темніли край берега. Якщо я не поверну до пологого схилу, то це — кінець! Кине хвилею просто на камінь — і все! Зовсім несподівано для себе я закричав:

— Допомож-і-ть!

І одразу ж зрозумів, що кричу даремно. Хто почує мій кволий голос серед цього бушовиння, серед скаженого реву моря?..

У голові гарячково стуготіло лише одне: далі втекти від каміння, обійти його, наблизитись до пологого берега. Я зараз не можу точно пригадати, що і як далі було, бо перед моїми очима лише пропливав якийсь рожево-білий туман, у вухах ревло море, в голові тупо вистукували якісь молотки, а мозок палав однією думкою — до берега, до берега!.. Собаки я вже не міг випустити з рук, пальці заклакли на нашійнику, задерев'яніли.

Коли стоїш на березі і дивишся, як з моря котяться хвилі, то здається, що за тими хвилями до берега плисти легше, ніж від берега. А насправді хвиля, що відкочується, набагато дужча. Вона тягне в море все, що захопить з собою. Я кілька разів наближався до берега, але мене знову відкидало назад.

Потім я знову на якусь мить побачив надзвичайно яскраве сонце, неймовірно синє небо і майже над собою — велетенський, на півнеба, парус...

Мене підняло на гребінь високої хвилі, вдарило тугою, як гума, водою в груди, в обличчя, в очі, в ніс, у вуха...

Коли я опритомнів і кліпнув очима, то побачив кілька схилених наді мною незнайомих облич. Щоправда, одне ніби знайоме. Знайоме... знайоме... а от де й коли я його бачив?

— Ожив!.. Ну, тепер все буде гаразд,— почув я густий дужий голос.— Здоров, моряче!

І тоді я впізнав його.

— Дадя Влас?.. — заворухив я губами.

— Авжеж. Отже, згадав? Зовсім добре! — задоволено сказав він, посміхаючись у свої гарні вуса.

Я знову заплющив очі. Але чому тут дядя Влас, і чому оці всі незнайомі люди, і де я, і що зі мною коїться?..

Тут я відчув, як мене лизнуло в щоку теплим шорстким язиком, догадався, що це — собака, і все одразу згадав. Згадав, як кинувся в море, як плив з собакою, і на radoщах

посміхнувся. Це добре, що я вже не пливу в морі, а лежу на твердій землі, на чомусь м'якому і теплому. Добре, що біля мене люди і собака, якого я врятував. Добре, що так само яскраво світить сонце і що мені тепло і якось млосно... Дядя Влас прогук:

— Вас тоді двоє було: Левко й Ілько. Так ти — хто?

— Левко,— кволо сказав я.

— А як же оце ти відважився стрибнути в море?

— Я собаку рятував.

Дядя Влас сидів біля мене навпочіпки, міцний, широкоплечий, з буйною чорною чуприною, що спадала на широкий засмаглий лоб.

— Тебе рятували, Прибій,— звернувся він до собаки, а потім пояснив мені: — Це мій собака. Я часто його з собою в море беру, а цього разу на березі залишив. Ось він і вийшов мене зустрічати... То як ти себе почуваєш, Левко?

— Бік болить,— сказав я.

— Іти можеш?... Де ти живеш? Я тебе додому відведу, лікаря викличемо.

— Можу...— Я звівся на лікоть, але застогнав і знову ліг. Дядя Влас сполошився:

— Е-е, бачу, погано тобі. Полеж, полеж. Зараз ми машину організуємо. Біжи швидше по таксі,— звернувся він до одного чоловіка.

Той побіг. А дядя Влас гув:

— Видно, ребрами ти добре торохнувся. Це тобі ще пощастило, що на оте велике каміння не понесло, бо там була б амба...

Він говорив якось просто, з тією грубуватістю, яка властива людям одвертим, дужим і сміливим. Біля нього мені було затишно, і навіть біль у правому боці ніби став не такий дошкульний.

Під'їхало таксі. Дядя Влас легко взяв мене на руки, поніс до машини, заспокоюючи:

— Потерпи, потерпи трохи... Розумію, що болить.

Слідом за нами в машину вскочив і Прибій, вмоستився поруч зі мною на сидінні.

Дядя Влас посміхнувся:

— Тепер він уже від тебе не відстане. Тямуца тварина. Все розуміє, тільки сказати не може.

Чим ближче ми під'їжджали до дому, тим більший неспокій мене охоплював.

— Буде мені дома...— сказав я.

— За що?

— За все... І за те, що в школу не пішов, і за...

— Заспокойся. Я сам розкажу, як було. Я ж усе бачив.

12. ПЕРЕПОЛОХ КІНЧАЄТЬСЯ ЩАСЛИВО

Біля двору я попросив дядю Власа:

— Відпустіть машину. Тут уже я сам дійду. Він по-змовницькому посміхнувся на мої слова.

Гаразд...

Мені самому себе не видно було, і я не знав, який у мене вигляд. Але моя мама,

коли побачила мене на порозі, то аж назад поточилася.

— Левко!.. Левчику!.. Що з тобою?..— вигукнула вона таким голосом, що мені стало страшніше, ніж тоді, коли я тону.

— Добрий день,— пробасив дядя Влас.— Не хвилюйтесь, прошу вас. Уже все гаразд.

— Хто ви?.. Що трапилось, ради бога?..

— Я шкіпер з моторно-парусного судна "Зоря", Влас Микитович Приходько... Левкові треба трохи полежати. А я тим часом викличу лікаря про всяк випадок. У вас телефон є?

— А це що таке?! — закричала мама, побачивши, як у відчинені двері слідом за нами увійшов і Прибій.

— Це мій собака,— пояснив дядя Влас.— Не бійтесь, він — кімнатний і нікого не чіпає. Прибій, ляж отут і лежи.

Прибій покійно ліг біля дверей, поклав голову на лапи. Мама одразу ж забула про собаку і весь час повторювала, заламуючи руки:

— Ох, господи!.. Ох, гріх тяжкий з цією дитиною!..

Мені постелили. Зціплюючи зуби, щоб не ойкнути, я роздягся і ліг. Тим часом чув, як. мама вже дзвонила татові:

— Їдь швидше додому. Тут Левка нашого якийсь Влас Микитович, шкіпер, привів... Лежить... Лікаря викликали.

Лікар прибув швидко. Це був рухливий і веселий чоловік у чорних круглих окулярах, крізь які поблискували жваві, уважні і розумні очі.

— На що скаржитесь, молодий чоловіче?

— Бік болить. Дихати важко,— сказав я.

Він мацав мій бік холодними пальцями, наказував дихати, не дихати, зігнувшись, розігнувшись, підтягти коліна, розправити коліна і, нарешті, сказав мамі:

— Ну що ж, доведеться вашому парубкові з тиждень полежати. Ти щасливо відбувся, ребра цілі... Зробимо тугу пов'язку. Хай полежить трохи. Минеться.

— А які ліки? — спитала мама.— У мене ось пірамідон, стрептоцид, сульфазол...

Я певен, що коли б лікар хоч на мить завагався, вона б дала мені їх усі разом. Але лікар твердо й категорично сказав:

— Вся оця колекція тут ні до чого. Ось рецепт... Зловживати ліками не варто. Організм молодий, сам себе вилікує.

Не встиг поїхати лікар, як приїхав татко. Він дуже схвилювався, побачивши мене забинтованого. Але коли дядя Влас і йому розказав, у чім річ, то, на мою велику радість, навіть розвеселився :

— Отож Прибоя рятував та й сам у прибій попав? Ну що ж, надалі будеш розумніший.

Дяді Власу він щиро подякував за мій порятунок і тут же сказав мамі:

— Все добре, що добре кінчається... Приготуй нам пообідати. Як ви, Власе Микитовичу?

— Я тільки з моря і справді голодний,— просто, без зайвих припрохувань сказав

дядя Влас.

— От і гаразд,— весело промовив тато.— Ми з вами по-морському й чарчину перехилимо. За здоров'я Левка... От капосне хлоп'я, в море кинулось! Добре, що так обійшлося!

— Тобі аби випити,— з докором сказала мама, але одразу ж почала збирати на стіл.

А за обідом між татом і дядею Власом відбулася розмова, яка потім вплинула на все моє дальше життя.

— У вас велика сім'я? — запитав дядя Влас.

— Троє: я, жінка та оцей розбишака.

— Та ні, чого ж... Хлопець гарний.

— А у вас? — запитав татко. □ Дядя Влас посміхнувся невесело:

— Була дружина, був синок... Обоє загинули під час евакуації. Пароплав їхній німецькі літаки розбомбили.

— І що ж, ви так і не одружились?

— Так і не одружився... Моряк я. Сьогодні — тут, а завтра — там. Ніяк собі місця не нагрію. І гнізда постійного не маю.

— А де ж ви живете зараз?

— Знайшов тут куток, але не дуже зручний... Тісно. Я хоч і не часто буваю дома, але однак...

— То візьміть у нас одну кімнату,— запропонував тато.— Що ти на це? — звернувся він до мами.

— Я не проти,— відповіла мама, вона вже трохи заспокоїлась.— У нас хата велика, місце є.

— А може ж, це вам тільки зайвий клопіт? — заперечив дядя Влас.

— Який же тут клопіт? — здивувався тато.— Навпаки, веселіше буде. Сьогодні ж і перебирайтесь.

Я чув усю цю розмову і аж тремтів від нетерплячки швидше дізнатись, чим вона закінчиться. Мені так і хотілося крикнути: "Дядю Власе! Не відмовляйтесь! Погоджуйтесь! Переїздіть до нас жити!.." А коли я почув, що він погодився, то мені здалось, що у мене аж у боці боліти перестало.

Того ж вечора дядя Влас оселився в сусідній з моєю кімнаті. Приніс чемодан з одягом, два чемодани з книжками, бо виявилось, що він заочно вчиться і незабаром стане інженером-кораблебудівником. А крім того, приніс макет шхуни "Зоря", завдовжки півтора метра, зроблений власноруч. Я зачудовано дивився на цей маленький кораблик. Навіть леєри! Навіть якорі з ланцюжками! Навіть штурвал у стерновій рубці!.. Ні, це просто диво та й годі.

13. ІЛЬКІВ ГОРОБЕЦЬ

Наступного дня надвечір мене прийшли провідати Маринка, Ілько та Павка.

— А тобі чого? — підозріло оглядала мама Ілька.— Знову Левка у якусь халепу хочеш втягти?

— Ні, тьотю, я тільки побачусь з Левком... Я — нічого... Я ж разом з ними, від класу...— показав він на Маринку та Павку.

Його самого мама не пустила б до мене, хай би він був не тільки від класу, а й від усієї школи. Але їй, мабуть, стало ніяково перед Маринкою та Павкою, і вона сказала:

— Ну, заходь. Тільки дивись мені...

Павка з тою незмінною зверхністю, з якою він дивився на увесь світ, докірливо сказав мені:

— Як же це тебе понесло в море в такий шторм? Ти думав, чим це могло скінчитись?

Він за звичкою поправив свої окуляри і багатозначно глянув на Маринку і на Ілька, а ще багатозначніше на мою маму: мовляв, чуєте, як я розсудливо міркую?.. Я добре знав, що коли б він не був головою нашого піонерського загону, то не прийшов би до мене. Просто він виконує свій обов'язок. І тому його слова я пропустив повз вуха.

Мама ж підтримала Павку:

— Полай, полай його гарненько, щоб надалі розумніший був.

— А навіщо лаяти? — спитала Маринка і раптом розжевілась, як півонія.— Я б теж стрибнула собаку рятувати.

— Я теж,— вставив Ілько.

— Та тобі й море по коліна! — махнула рукою мама.

— А я знаю, хто тебе врятував,— підступив до мого ліжка Ілько. Маминих слів він, здається, й не почув.— Це той дядя Влас, що...

Тут Ілько необачно мало не прохопився про нашу історію з велосипедом. Але я так глянув на нього, що він прикусив язика і почав покvapливо викручуватися:

— ...той, що зараз у вас живе...□Мама зиркнула на нас обох підозріло.

— Марія Степанівна каже: от ніколи не думала, що Лебідь вдатний на такий вчинок,— сказав Павка.

— Лає мене? — запитав я.

— Навпаки, хвалить,— мовила Маринка, блиснувши чорними очима, в які трудно дивитись.

На якусь мить я відчув приязнь до Марії Степанівни. Але це почуття одразу ж погасло, бо мені знову пригадалось, як вона може ні за що ні про що вилаяти, образити, принизити.

— Ми пообіцяли Марії Степанівні, що будемо допомагати тобі, поки лежиш, щоб не відстав. То оце ми й пришли,— сказав Павка.

— Молодці, дітки,— похвалила мама.— А тільки як же він писатиме, коли лікар наказав йому лежати? Та й забинтований увесь.

— Письмові уроки після дожене,— діловито пояснив Павка,— а зараз хай читає якомога більше.

— Авжеж,— сказала мама і пішла в іншу кімнату дзвонити комусь по телефону.

Як тільки вона вийшла, Ілько засунув руку за пазуху і витяг звідти горобця. Справжнісінького живого сірого горобчика!

Всі ми здивовано скрикнули, але мама не почула, бо саме щось слухала по телефону і голосно сміялась.

— Де у вас нитки? — запитав Ілько.

— Навіщо?

— Прив'яжемо горобця за ніжку, і ти його по хаті пускатимеш, щоб не нудно було лежати. Це я для тебе впіймав.

Ми передавали горобця з рук у руки, гладили його по голівці, говорили йому ласкаві слова, наче він розумів їх. А Ілько був на сьомому небі. Ще б пак! Він так вдало перервав нудну розмову про школу та про уроки і зацікавив нас своїм горобцем!..

Я ще вагався: взяти Ільків дарунок чи ні. Але це питання несподівано й швидко вирішила мама.

— А це що таке? — крикнула вона над самими нашими головами.— Го-ро-бець?.. Це ти, Ілько, приніс?

— Я,— сказав Ілько простодушно і навіть хвастовито.— Щоб Левко грався, як йому нудно стане.

— Я так і знала, що цей хлопець щось накапостить!.. Зараз же бери свого горобця і вимітайся з хати!

— Та я ж...— почав було Ілько.

— Іди, іди! Ти б сюди ще ґаву приволік, хай би вікна повибивала!..

— Мамо, нехай залишиться Ілько,— попросив я.

Але вона вже випхала його за двері. А він з-під маминого ліктя по-змовницькому підморгнув нам рудою бровою і зник.

У кімнаті залягла тиша.

І всім стало якось негарно, так негарно, що ми не могли глянути одне одному у вічі. І ось у цій тиші Маринка раптом запитала :

— Тьотю, за віщо ви вигнали Ілька?

— За те, що він — хуліган,— відрубала мама,

— Ілько не хуліганив,— стримано промовила Маринка, і її очі блиснули, мов гарячі вуглинки. Мама теж не витримала того погляду і, відвернувшись, сказала:

— А горобця хто приніс?

Я злякався, що мама зараз закричить і на Маринку так само, як на Ілька. Тоді мені хоч крізь землю провалюйся від сорому. Але вона все-таки чомусь стрималась, хоч і сказала:

— Левко хворий, а він йому — горобця!

Маринка помовчала, кусаючи тремтливі червоні губи, потім сказала:

— Ну, я, мабуть, теж піду... Видужуй, Левко. До побачення, І пішла.

Павка лишився.

Він почав розказувати, що задано з української літератури, з природознавства, з алгебри. Мені з ним одразу стало нудно. Дивний він хлопець, цей Павка. Розумний, багато знає, а — не цікаво з ним. Його й головою загону обрали за знання, за те, що він — перший учень у класі. Обрали, бо так захотіла Марія Степанівна. А хіба це

правильно? Хай би був краще не перший учень головою загону, але такий, щоб з ним цікаво було і щоб його всі любили. А Павку за що любити, коли він приндиться, як індик, і всім хоче показати, що він — найрозумніший?

— Я до тебе ще прийду,— пообіцяв Павка.

— Приходь,— відповів я покірно.

Він справді приходив кілька разів, коли я лежав, допомагав мені, отож я не дуже й відстав.

Але занудився здорово. Мені бракувало класу, моїх галасливих друзів у червоних галстуках, Маринки, Ілька, Євграфа Євграфовича і навіть... Марії Степанівни.

Не стало й дяді Власа. Він знову пішов у море.

Прибій лишився дома. Але поводився дивно. Поки був дядя Влас, собака виявляв однакову добру увагу і до нього, й до мене. Коли ж його не стало, собака й до мене збайдужів, заскучав. Я підкликав його, гладив по голові.

Він сприймав мою ласку, вигинав шию, але очі його були смутні. Він думав про дядю Власа.

14. УРОКИ ПРАЦІ

Я вийшов на поріг, і мене засліпило сонце. Аж сльози навернулись... І повітря чисте-чисте та прозоре. Я жадібно вдихав його тепер уже звільненими від туги пов'язки грудьми.

Сонце, повітря, ледь позолочені ранньою осінню дерева і — море! Таке ж сине та неозоре, як і небо. А по ньому — веселі сонячні блискітки.

Де не взявся Прибій. Підбіг, лизнув гарячим язиком мою руку, замахав хвостом і застрибав, затанцював передо мною.

— Тобі теж добре, Прибій? — запитав я його ласкаво.

Він став на задні лапи, передні поклав мені на плечі і лизнув язиком мене в щок. На піджаці лишилися брудні сліди від лап.

— Що ж ти робиш, дурний! — крикнув я на нього.— Мені ж у школу!

Але слово "дурний" Прибій, мабуть, теж сприйняв за ласкаве, бо припав широкими волохатими грудьми до землі, схопив суху гіллячку, підкинув її угору, а сам несподівано знову став на задні лапи, обперся об мої груди передніми і засміявся очима та ротом. Це він радів, що я вже не лежу, що я не хворий і можу з ним побавитись... Одного тільки не розумів Прибій: що мені треба йти до школи.

І я пояснив йому:

— Дурний, мені ж ніколи. Гуляй сам.

Я почистив піджак і вийшов з двору. Тут мене чекав Іль-ко. Ми не домовлялися, але він чекав, знав, що я вже виду-

— Тю! — вигукнув він.— А чого це ти з книжками?

— Як "чого"? А ти чого без книжок?

— Та сьогодні ж — уроки праці! Ця звістка й мене порадувала.

Наша шкільна столярна майстерня, що стояла в кінці просторого двору, ще не була

як слід обладнана, верстатів та струменту не вистачало. Якоїсь серйозної роботи нам не доручали. І тому на уроках праці ми більше пустували, ніж робили щось корисне. Керівник наш, Свирид Остапович, столяр із судноремонтного заводу, був старенький, лагідний і зовсім не вимогливий. Отож і виходило, що уроки праці перетворювались для нас на день різноманітних розваг.

— Віднеси додому портфель,— порадив Ілько.

Але мені вже не хотілося повертатись додому, і ми пішли.

У приміщення школи не заходили" а збирались у дворі, ждучи, поки відчинять майстерню. Не встигли ми з Ільком зайти у двір, як мене обступили з усіх боків і почали розпитувати, як я стрибнув у воду, як плив з собакою, як мене несло на каміння. Я розповідав з таким запалом, ніби побував не в нашій бухті, а принаймні на дні океану, і навіть не помітив, коли з'явилась Марія Степанівна.

— Доброго ранку, діти,— привіталась вона до всіх, а потім ще й окремо до мене: — Здрастуй, герою.

Це "герою" вона сказала таким тоном, що я й не зрозумів, чи вона мене хвалить, чи ганить. Тому й відповів стримано:

— Здрастуйте, Маріє Степанівно.

І тут же вона про мене забула, за що я їй був дуже вдячний, бо краще не чути від неї ні похвали, ні докорів, найлегше, коли вона тебе просто не помічає.

Прийшов Свирид Остапович, поділив нас на групи і поставив до роботи. Одні прибирали по кутках сміття та різний брукт. Інші навіть перекладали з місця на місце дерев'яні колоди. Мені з Ільком та ще кільком хлопцям випало стругати тупими шерхебелями якісь дерев'яні бруски.

Це була нудна й нікому не потрібна робота. Спершу ми виконували її більш-менш ретельно, намагались зробити бруски гладенькими. Згодом нам набридло, і ми почали пустувати: протягнеш двічі-тричі шерхебелем по брускові і кидаєш його до купи готових. Потім Ілько заходився вибивати тим же шерхебелем по сухих брусках якусь музику. Це нам сподобалось, і ми приєднались до нього, затіявши справжній концерт: один акомпанував на кількох дошках двома цурпалками, другий підспівував, третій підтанцьовував. Словом, було весело. Добре, що Марія Степанівна покликала Свирида Остаповича в учительську і нам ніхто не заважав.

Потім Ілько запропонував:

— Хлопці! Гайда по двоє купатись. Одні сходять, а потім — ще двоє. Ніхто й не помітить.

Спершу вислизнули з майстерні я й Ілько. День був справді хороший. Так і манило шубовснути у воду. Бухта від нас недалеко. І за кілька хвилин ми вже плавали, пірнали, борюкались, зовсім забувши, що треба ж дати змогу й іншим хлопцям скупатись.

Однак вони й самі про себе подбали. Прийшла ще одна пара. Потім — ще. А далі — одразу аж четверо. На березі стало людно, як влітку на пляжі. Але ось прибігає один з тих, що лишилися у майстерні:

— Бігом за мною! Марія Степанівна кличе!

Ми бігли й на ходу одягались. Пролізли у двір крізь щілину в паркані, яку зробили заздалегідь, відірвавши дошку так, що вона висіла тільки на одному верхньому цвяхові.

— Ви де були? — накинулась на нас учителька, хоч, глянувши на нас, можна було про це й не питати.— Ви купатись прийшли чи працювати?

— Ми вже свою норму виконали,— озвався Ілько, витираючи рукавом ще мокрого чуба і глузливо дивлячись учительці в очі.

Марія Степанівна спаленіла:

— Яку норму? Що це ти верзеш? Хто тобі норму визначав?

— Свирид Остапович.

Марія Степанівна розгублено подивилась на нас, затим глянула на майстра, який аж у дальньому кутку щось пояснював учням.

Мене потішала її розгубленість, і я докинув:

— Авжеж, так і сказав: виконаєте норму і можете бути вільні.

Як на лихо, до нас підійшов майстер.

— Свириде Остаповичу, хіба тепер в учнів уже норма є? — запитала Марія Степанівна.

— А що таке?

— Ось хлопці кажуть, що ви їм дозволили гуляти, як норму виконають.

Він подивився на нас допитливо:

— Коли це я вам казав?

Ілько почав викручуватись:

— А це... не сьогодні. Раніше якось...

Майстер простодушно знизав плечима.

— Як я міг вам таке казати?..

— Ясно,— сказала Марія Степанівна.— Роблю вам зауваження, а за урок праці одержите по двійці.

Ілько почав навмисне жалібно скиглити, хоч видно було, що ця двійка аніскілочки його не збентежила:

Маріє Степанівно, не записуйте двійки, я виправлюсь...

— Я сказала, що двійка, і все! — відрубала Марія Степанівна і відвернулась.

Ілько, придурюючись, схопився руками за голову і, похитавши нею, протяг:

— Ой, бідолашний же я, бідолашний!..

Ми стали до своїх робочих місць і знову взялися стругати бруски. Ілько довго, аж надто вже довго човгав шерхебелем по брускові, а потім урочисто підійшов до учительки і сказав:

— Маріє Степанівно, а ось цього бруска я обстругав на п'ятірку, а може, й на шестірку!..

Марія Степанівна аж позеленіла. Однак стрималась і тільки глухо відповіла:

— Директорові школи покажеш. Він оцінить...

І пішла до дівчат.

У класі вона мала над нами велику владу. Там і стіни її підтримували. А тут, у

майстерні, свою владу вона мусила ділити з майстром, тому розгублювалась і часто не знала, що з нами робити, що нам казати, і тільки обіцяла поставити двійку, послати до директора, викликати батька.

15. ФІНКА

Я зайшов у кімнату до дяді Власа, щоб ще раз подивитись на макет шхуни "Зоря".

Але тут несподівано побачив таке, що мені аж дух сперло. На стіні над його ліжком висіла фінка. Я миттю схопив її в руки.

Що то була за фінка!..

Лезо гостре, як бритва. Найретельніше відполірована сталь холодно виблискувала. Інкрустована ручка вигравала всіма відомими й невідомими коштовними камінцями. Піхви з твердої, що зовсім не гнулася, жовтої гладенької шкіри. Ще було й кільце, щоб носити фінку на поясі.

Одразу ж сто бажань народилося в моїй голові.

Перше: причепити фінку до пояса і глянути на себе в дзеркало. Що я й зробив негайно.

Друге: отак з фінкою при боці зараз же побігти до Ілька, щоб він знепритомнів від заздрощів.

Але майже біля дверей сиділа мама і вишивала подушечку на тахту...

Третє: заховати фінку на ніч у себе в кімнаті, щоб уночі, як прокинусь, подивитись на неї ще раз. Але з моря несподівано міг повернутися дядя Влас.

Четверте бажання... п'яте...

Зрештою, я вирішив, що сьогодні повішу фінку на місце, а завтра вранці, якщо дядя Влас не повернеться, візьму її в школу й покажу всьому класові.

Уроки мені в голову вже не йшли. Сиджу, читаю, що є сили намагаюсь зосередитись і раптом ловлю себе на тому, що думаю про фінку. Я ще кілька разів забігав у кімнату до дяді Власа, щоб потримати в руках оту грізну і чудесну зброю. Але швидко повертався, щоб, бува, мама не помітила.

Мама ж була дуже задоволена, що того вечора я залишився вдома, і навіть запитала:

— Чому це ти, Левко, сьогодні гуляти не йдеш?

— Уроків багато,— відповів я заклопотано.

Вона похвалила;

— Молодчина. Вчи, вчи, заробляй п'ятірки.

Звідки їй було догадатись, що ні уроки, ні п'ятірки, ні двійки зараз мене зовсім не цікавили?

Ніч минула тривожно. Тільки-но мене зборе сон, як я уже бачу себе з фінкою в руці. Я крадусь до фашистського вартового. А він раптом обертається й сміється: "Я знаю, що це не твоя фінка, а моя, і ти мене нею не вб'єш..." І я бачу, що передо мною не ворожий вартовий, а сам дядя Влас... Потім хтось ішов з фінкою на мене, і вона виростала в руках невідомого до розміру вогняного меча, який я бачив на картинці в

книзі "Народні казки".

На ранок дядя Влас з моря не повернувся.

Тато лагодився на роботу. Мама готувала сніданок.

А я шмигнув у сусідню кімнату, блискавично схопив фінку і засунув її за пазуху. Потім уже в своїй кімнаті так само похапцем переховав у портфель.

Відчуваючи, як мене всього термосить, я помахав руками та подригав ногами, вдаючи, що роблю фіззарядку, за що мене тут же похвалив тато, надсилу проковтнув сніданок і неквапно вийшов з хати.

Від порога до воріт я вже біг...

Я розумів, що роблю щось негарне, що я не маю права без дозволу брати чужу та ще й таку річ, але я втішав себе тим, що все обійдеться гаразд. Я тільки покажу хлопцям фінку й одразу ж повішу її на місце. Ніхто й не дізнається дома.

По дорозі до школи я забіг у підворіття, витяг з портфеля фінку і причепив до пояса. Під полою піджака її не видно було.

У школі учнів ще було мало. Та хіба втримаєш таку таємницю при собі! І трохи захриплим від хвилювання голосом я сказав:

— Хлопці, дивіться, що у мене є!..

— Ох ти!..— вигукнув Ілько і аж зблід.

Всі потяглися до фінки. Мацали її руками, захоплено хвалили, просили, щоб дав потримати. Я великодушно давав, почувавши себе не на землі, а десь у понадхмар'ї.

— Де ти взяв? — підступив і Павка.

Його запитання прозвучало спокійніше, ніж мені хотілось, тому, щоб і його все-таки пройняти, я збрехав:

— Це мені дядя Влас подарував. Той, що в нас живе... Збрехавши, я, мабуть, почервонів (хоч обличчя моє й так увесь час палало від збудження!), але слова вже вирвались, і я став брехати далі:

— Це він мені за те, що я його собаку, Прибоя, врятував. Але в очах у Павки все ще просвічувалась недовіра.

— А ти не брешеш?.. Щоб фінку?..— і він покрутив головою та ще й зневажливо відкопирив нижню губу.

Мене навіть образили Павчині слова, і я, як спущений з прив'язу жеребчик, понісся на відчай душі:

— Брешу?.. Я брешу?.. Якщо хочеш знати, то у нього ще одна є, куди краща за цю!.. Так ту він собі залишив, а цю мені віддав. На, каже, Левко, на згадку...

Не знаю, що б я ще вигадав, але в цей час черговий крикнув, що йде математичка Ксенія Петрівна, і цим врятував мене від дальшої брехні.

Урок минав неспокійно. Збудження, що його викликала моя фінка, не уляглося. Хлопці тільки те й робили, що поглядали на мене та перешіптувались. А Ілько навіть кинув мені папірця, в якому написав, що тепер, коли у нас є фінка, ми будемо грати в таку гру, про яку я досі й уявлення не мав!.. Я кивнув йому головою, що згоден.

Але тут мій надхмарний настрій пригасила Ксенія Петрівна цілком земним

запитанням:

— Лебідь, чому ти вертишся і неуважно слухаєш?.. І взагалі, що це з усіма вами сьогодні?

Клас припинив. Я аж голову втяг у плечі. А що, як хтось оце зараз бовкне?..

Але нічого не сталося.

Та як тільки дзвінок сповістив про перерву і математичка вийшла з класу, знову всі потяглися до мене, мов до магніту.

Так було майже до кінця занять. І коли вже мій тріумф до-сяг вершини, коли я відчув, що навіть утомився від уваги до себе, сталася катастрофа.

На останній перерві мене покликала в учительську Марія Степанівна і, пронизуючи наскрізь колючим поглядом, запитала:

— Лебідь, що у тебе в кишені?

— Нічого немає,— відповів я. І це була правда, бо фінка висіла на поясі, а я уже здогадався, що її цікавить.

— Виверни кишені,— наказала вона.

Я вивернув. Випав недогризок олівця, задзвенів п'ятак, покотившись по підлозі, заторохтіли два каштани, а на долоні в мене був тільки шарикопідшипник, який я знайшов у порту.

— А фінка в тебе є? — Марія Степанівна потроху втрачала самовладу.

Діватись було нікуди.

— Є...

— Де вона?

Я відгорнув полу піджака.

— Ось...

— Дай сюди!

В грудях у мене похололо.

— Я не можу. Це... не моя...

— Дай фінку, наказую тобі!..— підступила до мене Марія Степанівна. Я ще ніколи не бачив її такою грізною, здавалось, що вона зараз мене ударить.

Не знаю, як це сталося, але я покійно відчепив фінку. Учителька вихопила її у мене з рук і кинула в шухляду столу. Кинула, мов отруйну гадюку, гидливо скривилася і навіть витерла пальці хусточкою, ніби забруднила їх. Ще й додала:

— Яка гидота!

Сповнена обурення, з червоними плямами на щоках, вона пройшла туди й сюди і раптом круто повернулася до мене.

— А ти "Правила поведінки учня" читав?

— Читав,— відповів я механічно, а сам думав тільки про одне: "Що робити?.. Що буде, коли я повернусь додому без фінки?.. Що сказати дяді Власу?.." Мені здавалось, що настає найстрашніше у моєму житті.

— А ти знаєш, що учень не має права приносити у школу зброю? — знову, наче з того світу, долинуло до моєї свідомості.

— Знаю...— ніби чужим голосом відповів я.

— Знаєш, а все-таки порушуєш "Правила"! Так?..

— Маріє Степанівно, віддайте фінку,— благально звернувся я до вчительки. На очі мені навернулися сльози, і я бачив її мов у тумані.

— Віддати фінку?! — здивовано й обурено вигукнула вона.— Щоб ти нею когось шпигонув?.. Ні, цього не буде! Я ж тебе знаю, ти зі своїм дружком Зарубою на все здатний!

— Віддайте...— знову заворушив я пересохлими губами.— Я її зараз же віднесу.

— Нікуди ти вже її не віднесеш. До уроків я тебе сьогодні не допускаю, а завтра прийдеш з батьком. Ото батькові твоєму ми й віддамо та разом і спитаємо його, як він виховує свого сина!..

І раптом мене охопила злість. Я ладен був кинутись на Марію Степанівну і силоміць забрати фінку.

— Віддайте, кажу!..— вигукнув я, не тямлячи себе.[]Вона звузила очі.

— То ти ще й голос піднімаєш?! Іди геть! Знатимеш, як фінки в школу носити!..— вона міцно взяла мене за плечі і штовхнула до дверей.

Я ще раз глянув на стіл, в якому лежала фінка, глянув на Марію Степанівну і поплівся з учительської, вкрай пригнічений і жалюгідний. Але я не квапився піти зовсім. Думав: "А може, їй шкода мене стане?.. Може, в останню хвилину вона зрозуміє весь жах мого становища?.. Може, повірить, що я нічого лихого не хотів, коли ніс фінку до школи?.."

Але їй не стало мене шкода.

Вона не зрозуміла моєї трагедії.

І вона не вірила мені й на одну копійку.

І ось я стою один на шкільному ґанку. У нашому класі і по всій школі почався останній урок. Там запанувала звична ділова тиша. А я стою і не знаю, що мені робити...

Ясно одне: нещастя вже впало на мою голову. Але що буде далі?

Я йшов не додому, а навмання і ніс у серці таку тугу, що важко й сказати.

"Чому дорослі такі жорстокі?..— думав я.— Чому вони вбачають у кожному вчинкові малих обов'язково щось погане? І це тоді, як самі часто роблять таке, за що треба лаяти і карати... От хоч би взяти цю ж Марію Степанівну. Вона ж ніколи й слова доброго учневі не скаже, тільки кричить на кожного та різними образливими словами дошкуляє!.. Або — тато. Теж ніколи не говорить зі мною, поки не вип'є, навіть часто не помічає мене. Все йому ніколи, все ніколи. А нема того, щоб хоч раз на рибалку зі мною сходив або в кіно, уже й не пригадую, коли я з ним десь разом бував!.. Або — мама. Проганяє Ілька з хати, каже: "Не гуляй з ним!" А чому?.. А якби не забороняла, то ми б з ним і не ховались від її очей, а дружили б добре..."

Роз'ятрюючи своє серце такими думками, я довго блукав вулицями, аж поки смерклося.

Нарешті я пішов додому.

Та тільки відчинив хвіртку, як злякано зупинився. В освітленому вікні я побачив і тата, і маму, і дядю Власа.

— Чому так пізно? — спитала мама, коли я увійшов у хату. — Однак у її голосі не було нічого підозрілого. Просто спитала і все.

Дядя Влас відповів на моє привітання, але і в його голосі та поведінці я не вловив чогось особливого. Невже й він ще не помітив, що немає фінки?

Мені треба було зізнаватись у всьому. Бо скільки б я не відволікав зізнання, нічого від цього не зміниться. Краще вже зразу все сказати, щоб не катуватись серцем, а там — що буде!..

І я сказав:

— Тату, наказала вчителька, щоб ти завтра разом зі мною до школи прийшов.

— От тобі й на! — невдоволено глянув на мене тато. — Що ти там знову накоїв?

— Я... фінку в школу приніс... Мама і тато вигукнули разом:

— Яку фінку? Де ти її взяв?

А дядя Влас тільки посміхнувся очима, але промовчав.

— У дяді Власа в кімнаті взяв, — пояснив я. — Я хотів тільки хлопцям показати й повісити.

— Яке ж ти мав право? — напустився на мене тато. — Ти хоч спитав у дяді Власа? Він тобі дозволив?

— Ні...

— То як же ти міг узяти чужу річ? Та ще — фінку!.. Коли ж ти вже вгомонишся з своїми витівками? Коли за розум візьмешся?

Голос у тата гучнішав, очі наливалися гнівом. Я стояв і мовчав, боячись зайвим словом чи рухом викликати ще більший гнів.

— То що ж, тепер оце йди і кліпай за тебе очима, так?.. Іди слухай, який у тебе син?..

Мама допомагала татові:

— Боже мій, і в кого він такий удався. У людей діти як діти, а тут росте таке убоїще! Ні до діла, ні до уроків, тільки б гасати та шкоду всяку робити!.. Ти хоч про батька подумай, коли про себе не дбаєш. Усі знають його, поважають, а ти йому — таку пілюлю! Ти своєю поведінкою і йому авторитет підриваєш!..

— Аякже! — з новою силою спалахнув тато. Скажуть: не вмієш дітей виховувати. А як тебе ще виховувати? Чого тобі не вистачає? Он інші недоїдають, ходять в чім попало, живуть у тісноті, по кілька чоловік в одній кімнаті, а вчаться. І батьків слухають. А в тебе і кімната окрема, і одежа он на тобі така, що її заслужити треба, і їси що хочеш!..

Він сів на свого коня, зараз почне ставити в приклад себе... Але тут устряв у розмову дядя Влас.

— Іване Панасовичу, — звернувся він до тата. — Фінка — моя річ, отож і я до цього діла якось причетний. Давайте я теж завтра разом з вами в школу піду.

Це було для всіх нас великою несподіванкою. У кімнаті на якийсь час стало тихо. Нарешті тато спитав:

— Ви це серйозно, Власе Микитовичу?

— А чому б і ні?.. Послухаємо, в чому там Левко завинив. Подивимось гуртом. Чи, може, ти, Левко, проти? Може, ти не хочеш, щоб я йшов?

— А хто його питатиме! — сказала мама.

— Спитати треба,— посміхнувся в свої чепурні вуса дядя Влас.— Якщо Левко не хоче, то я й не піду.

Щось дивовижне коїлось зо мною.

— Ні, я не проти,— сказав я, і раптом сльози затуманили мені очі. Я затулив обличчя руками. Заплакала й мама.

А дядя Влас підійшов до мене, дужою рукою притяг до своїх широких і теплих грудей і прогув майже у саме вухо:

— Ну, ну... Хіба ж моряки плачуть?.. Якщо вже нашкодив щось, то май мужність спокутувати свою провину... Я, братику мій, теж колись умів бешкетувати. Бувало, що й ремінця та мокрого рушника куштував. Було... Ану розкажи детальніше, що там сталося. А ми послухаємо. Не вороги ж ми тобі, свої люди.

Ще ніколи я так щиросердо не розповідав, як того разу. Навіть не втаїв своєї брехні, що фінка — подарунок дяді Власа. Я відчув, що йому не можна нічого брехати. Він повинен знати всю правду.

Уже перед сном я запитав у дяді Власа:

— Ви не знали, що я фінку взяв?

— Знав.

— А чому ж татові та мамі не сказали?

— А навіщо? Хіба б ти сам не признався?

— Признався б.

— От через те й не сказав.

16. І ТАКЕ БУВАЄ...

Раніше, коли викликали до школи батька, то завжди ходила мама. Я вже звик до цього. Знав, як вона там поводитьсь і коли та як треба самому поводитись. Тепер же йшов тато. І йшов дядя Влас.

Дорогою ми майже не розмовляли. Тільки тато і дядя Влас перекидалися часом кількома словами.

У тата обличчя було сіре, мабуть, він таки тяжко пережив те, що сталося...

Марія Степанівна, як і треба було чекати, зустріла нас не дуже привітно, офіційно.

— Ви батько Левка? — спитала вона в тата.

— Так, батько Левка.— Тато зніяковіло кашлянув.

— А ви хто? — звернулася вона до дяді Власа.

— А я — друг Левка... І ота фінка, яку в нього відібрали, то — моя власність.

— Хм...— Марія Степанівна знизала плечима. Вона витягла з шухляди злочасну фінку.

— Ходіте. З вами розмовлятиме директор.

Справа оберталась на гірше. Що сказала б Марія Степанівна, я уявляв. А от Євграф Євграфович... Якщо раніше він прихильно ставився до мене, то тепер, я певен, цього не буде. Мабуть, і йому терпець уже увірвався. А прав у нього набагато більше, ніж у Марії Степанівни!

Проте робити було нічого, я вслід за всіма поплентався до директора. Нас супроводжували десятки цікавих учнівських очей.

Як тільки привіталися, Марія Степанівна сказала з притиском:

— Ось фінка. А ось і сам герой!..— і змріяла мене презирливим поглядом.

Євграф Євграфович узяв фінку до рук.

— То на кого ти хотів іти війною з цією зброєю?

— Ні на кого...

Директор розглядав фінку з усіх боків.

— Гарна,— похвалив він.— Де ж ти взяв таку?

— Дозвольте? — озвався дядя Влас.— Це моя фінка.

— А як же вона потрапила до Левкових рук?

— А це вже хай він сам скаже,— хитрувато примружив свої чорні очі дядя Влас.

Я взяв, щоб показати хлопцям.

Марія Степанівна, люта, як оса, аж підстрибнула на стільці.

— Ти брешеш! Ти казав у класі, що фінка твоя, що тобі її подаровано. Ось тут ти увесь. Заплутався у своїй брехні!..

Директор глянув на неї мовчки, і Марія Степанівна враз угамувалася.

А дядя Влас сказав:

— Я б, може, й подарував Левкові цю фінку, та річ у тому, що вона самому мені дана в нагороду. За одну десантну операцію.

— Справді? — зацікавлено глянув на дядю Власа Євграф Євграфович.— Ти, Левко, знав про це?

— Не знав.

Євграф Євграфович на якусь хвилинку задумався, потім звернувся до дяді Власа.

— А може, розкажете?.. Тільки не одному Левкові, а всім нам. Всім учням. Дітям це буде цікаво. Одне діло — книжка, і зовсім інше — коли про війну розповідає сам учасник. Цього ніякими книжками не заміниш... Ось хай і Левко послухає. Можна було б тебе полаяти, Левко, і таки треба було б полаяти. Але я хочу, щоб ти сам себе вилаяв. Так воно більше до пуття буде.

Я не вірив своїм вухам. Невже оце й усе? Хіба й таке буває?

Здивовано та розгублено поглядала на директора й Марія Степанівна. Вона запитала:

— Це все, Євграфе Євграфовичу?

— Ви, Маріє Степанівно, залиштеся. Ми тут ще поговоримо. А ти, Левко, йди поки що.

Я вийшов у коридор. До мене одразу ж підбіг Ілько.

— Ну що?.. Здорово перепало?

— Так собі...— непевно відповів я і тут же сповістив: — У нас скоро піонерський збір буде — во!.. Дядя Влас про свої бойові подвиги розказуватиме.

17. ПРО ЩО РОЗПОВІВ ДЯДЯ ВЛАС

У залі зібралися не тільки піонери, але і всі учні та вчителі школи. На сцені за червоним столом сиділи директор і дядя Влас.

Він був зовсім не схожий на того дядю Власа, якого я знав досі. Виявилось, що він не просто демобілізувався свого часу з флоту, а увільнився в запас з правом носити флотську форму. Отож і був тепер у темно-синьому кітелі з погонами капітана третього рангу, а на кітелі горіли бойові ордени. Спершу, коли я глянув на них, то мені тільки в очах зясніло, я не розібрав, скільки їх і які вони. А потім, коли придивився уважніше, то ахнув: два ордени Червоного Прапора, два — Вітчизняної війни, Червона Зірка, медаль "За відвагу" і ще кілька медалей!..

Дивно мені було дивитись, що дядя Влас аж ніби трохи ніяковіє та хвилюється. Та коли б у мене була така морська форма і стільки бойових орденів, то я б і не подумав ніяковіти. А він он навіть збивається трохи.

— Євграф Євграфович назвав мене героєм боїв... То наперед хочу сказати вам, що я не був якимось особливим героєм, а був звичайним рядовим учасником війни. Те, що довелося робити мені, робили сотні і тисячі наших радянських людей. Мені особисто довелося пройти всю війну. Воював і на суші, і на морі. Було, що й десанти висаджував і сам десантником ставав. І ворожого "язика" не раз брав, і сам потрапляв у ворожі лапи. Багато часу треба, щоб про все це розповісти... Але один епізод мені хочеться вам розказати. Чому саме цей епізод, ви дізнаєтесь пізніше...

І дядя Влас розповів таке.

У грудні 1941 року йому, тоді ще мічманові Власові Приходь-ку, дали завдання: висадитись з групою моряків у окупованій фашистами Євпаторії, визволити наших полонених та захопити "язика". Мічман Приходько до війни жив у Євпаторії, ріс там, тому знав місто, як свої п'ять пальців.

До євпаторійського берега дістались невеликим швидкісним катером. Ніч видалася така, що за десять кроків нічого не видно. Небо затягли густі хмари. Ні місяця, ні зірок. Тільки коли-не-коли крізь чорну запону хмар блимне самотня зірочка.

Море теж було темне. Сигнальники до болю в очах напружували зір, але нічого не було видно. Катер ішов за картою та компасом.

Та ось і Євпаторія.

— Приготуватись до висадки! — наказав Приходько своїм десантникам.

Та моряки й без наказу стояли вже наготові. Це були бойові хлопці, які не раз дивилися смерті у вічі. На голові в кожного — кубанка з червоною зіркою. Бушлати хоч і флотські, але не з мідними, а з чорними гудзиками, які не демаскують. Штани теж хоч і флотські, але не на випуск, а заправлені в чоботи. Начеб і не моряки зовні. Тільки смугасті тількики на грудях свідчили, що за кожним з них б'ється гаряче моряцьке серце. Озброєні були десантники автоматами, пістолетами, гранатами, фінськими

ножами.

Катер з повного ходу підійшов до головного пасажирського причалу, на якому темніла тільки одна постать вартового.

— Приймай кінець! — вигукнув мічман Приходько по-німецькому.

Фашистському вартовому й на думку не могло спасти, що катер чужий. Він ухопив кинуті з носа і з корми кінці, надів їх петлями на причальні тумби, а вже після цього запитав:

— Хто такі? Кому доповісти?

— Зараз скажемо, — неголосно відповів Приходько.

Він ступив через борт. В ту ж мить дужим ударом збив вартового з ніг і затулив йому рот ганчіркою.

Фашиста обеззброїла втягли в кубрик, зв'язали. Гаяти не можна було й хвилини. Приходько наставив на німця пістолет, коротко запитав:

— Який пароль по місту? Швидко! . Якусь мить німець ще вагався.

— Пароль! — підвищив голос мічман.

— "Ракета", — цокаючи зубами, відповів фашист. Мічман Приходько грізно подивився йому в очі.

— Якщо правду кажеш, даруємо тобі життя. Якщо збрехав — смерть!

— Правду, правду!.. — замотав головою солдат, почувши, яку умову перед ним поставлено. — До ранку "Ракета", а потім — не знаю.

— Ну, нам тільки до ранку й треба, — посміхнувся Приходько до своїх хлопців. — За мною, братики мої. В поліційне управління.

На вулицях Євпаторії — порожньо і темно. Ніде нікого. Ніби мертве місто. Та все ж, дотримуючись обережності, мічман повів своїх бійців найглухішими провулками та дворами.), Приміщення поліційного управління теж було затемнене. Тільки в кімнаті з двома вікнами, що виходили у двір, горіло світло. Підкравшись до вікон, десантники нарахували шестеро поліцаїв. Двоє з них спали на канапах, а четверо грали в карти. На столі стояли порожні і повні пляшки та закуска. Обстановка — щонаймирніша! Навіть зброю вони познімали з себе. Парабелуми і шаблі лежали, де хто залишив. Мічман поділив своїх хлопців на дві групи.

— Ви лишаєтесь надворі, ледь що — відкривайте вогонь. А ви — за мною у вікна!

Одночасно в обох вікнах тріснули рами, дзенькнули і посипались шибки.

Відомо, що фашисти над усе боялися наших моряків, називали їх "чорними дияволами", "смугастими дияволами". Зараз моряки, справді як дияволи, несподівано й навалю вдерлися до кімнати. Поліцаї залякли в різних позах.

— Лягай! — скомандував Приходько. — Грудьми на землю! □ Один поліцай шарпнувся вбік, потягся рукою до зброї, але

тут же упав, прибитий до землі короткою автоматною чергою. Пристрелили і тих двох, що спали, бо, схопившись, вони теж намагались чинити опір. Решта поліцаїв лягла грудьми на зей-лю, їм швидко позв'язували руки й ноги.

— Ключі від підвалів! — наказав Приходько.

— Ось у мене в кишені,— сказав один поліцай захриплим від переляку голосом.— Тільки не вбивайте, благаю вас...

— Благай не благай, а на тебе, зраднику, куля вже відлита! — сказав матрос, витягаючи з кишені ключі.— Не зараз, так пізніше, а вона тебе наздожене.

Миттю кинулися в підвали. Було відомо, що саме там фашисти тримають наших моряків, які три дні тому висадилися в Євпаторії на шлюпці і яких схопили вороги.

Матросів знайшли у глибокому вогкому підвалі. Побиті, скривавлені, вони лежали й сиділи просто на цементовій холодній підлозі.

Вздівши своїх, матроси один за одним звелися на ноги.

— Братики!.. Рідні!.. Невже це ви?..

Морякам одразу ж дали пістолети, автомати, гранати. Привели їх у кімнату, де лежали поліцаї. Звільнені з полону одразу ж накинулись на них:

— А, гади!.. Це ж вони нас били, товаришу мічман! По-звірячому били. Ось цей, і цей, і цей!.. Розпеченим залізом пекли, пальці дверима ламали, за ноги підвішували!

— Іменем народу! — сказали в один голос десантники.

— Іменем народу! — повторив мічман Приходько. □ Застрочили автомати...

Тим часом друга група десанників уже захопила документи в кабінеті начальника поліції, вогнетривкий переносний сейф і навіть друкарську машинку.

— А це навіщо? — запитав Приходько.

— Пригодиться, товаришу мічмане,— сказав один матрос.— Вона ж з німецьким шрифтом.

— І то правда,— погодився Приходько.— Забирай... □ У поліційному управлінні робити більше не було чого.

Але тільки вийшли з приміщення, як почули гуркіт мотоцикла. Десантники заховалися, причаїлись. У двір в'їхав мотоцикліст. Він зупинився і почав озиратись довкола та дослухатись. Може, його увагу привернули постріли в приміщенні поліційного управління, а може, просто заїхав, чергуючи по гарнізону.

Приходько подав знак рукою, і на мотоцикліста кинулося одразу кілька моряків. Він не встиг навіть крикнути, як уже лежав на землі із зв'язаними назад руками, з ганчіркою в роті. Так його й повели до катера.

Ішли знову найглухішими дворами та провулками.

Ось і причал. Тут усе тихо. Тільки ледь видніється в темряві силует катера.

А ще за якусь хвилину запрацював мотор, і катер ліг курсом на свою базу.

З добрими трофеями поверталися десантники! Секретні документи Євпаторійського гарнізону, вогнетривкий сейф начальника поліції, два "язики" — солдат і офіцер, який справді виявився черговим по гарнізону. А крім усього, десантники визволили з фашистських лап радянських матросів, яким загрожувала неминуча смерть. Серед наших же бійців не було навіть жодного пораненого...

— А тепер, як я й обіцяв вам, скажу, чому саме про цю бойову операцію я згадав,— промовив дядя Влас, закінчивши розповідь,— Є серед вас учень шостого класу Левко Лебідь...

Я похолов увесь. Чого це він мене згадав? Всі загули, зашуміли, почали підводитися з своїх місць та шукати мене очима. Я став центром уваги. Я навіть голову втяг в плечі.

— ...Левкові ще тільки тринадцять років, і, звісно, він не ходив зі мною в десантні операції. Але ми з ним — великі друзі... Так от, коли я був у морі, мій друг Левко зняв зі стіни оцю фінку...— тут дядя Влас підняв фінку так, щоб її побачили всі, і став розказувати далі.— Взяв оцю фінку і приніс її в школу. Ми вже говорили з Левком і знаємо, навіщо він приніс. Просто, щоб показати товаришам. А тут вийшла неприємність. Левкові перепало добряче. Він і сам розуміє, що перепало йому цілком заслужено... Але я хочу сказати про інше. Саме оцю фінку подарував мені командир дивізіону наших катерів за ту десантну вилазку, про яку я вам тільки; що розповів...

У залі здійснювся неймовірний шум. А я сидів, низько опустивши голову.

— З цією фінкою,— сказав далі дядя Влас,— я потім пройшов усю війну. Отже, це не іграшка і не просто прикраса, а моя бойова зброя, яка завжди нагадує мені про ті грізні часи, коли ми захищали нашу країну від фашистської навали. Це — дуже дорога для мене річ...

А після збору дядю Власа оточили учні, учителі і ще довго не хотіли відпускати. Тільки Марія Степанівна трималась трохи осторонь. Їй, мабуть, було соромно за свою нечемність до дяді Власа — такого героя і такої чудової людини.

Потім дядю Власа запросив до себе директор, а ми з татом і мамою пішли додому. Тато був мовчазний і задуманий, тільки часом повторював:

— Та-а-к... Живе людина поряд з тобою, а хто вона, й не знаєш.

А мама всю дорогу додому повчала мене:

— Ось бач, Левко, який чоловік дядя Влас! Отакий і ти будь.

Вона вперше в житті висловлювала мої думки й мої бажання.

18. Я СТАЮ ЮНГОЮ

Наближались канікули. Цього разу я чекав їх особливо нетерпляче.

Ще задовго до канікул дядя Влас сказав:

— А давай, Левко, домовимось з тобою про одне діло...

— Про яке?

— Ось про яке. Якщо ти закінчиш першу чверть з хорошими оцінками, то на канікули я візьму тебе в море. Я розумію, на одні п'ятірки одразу тобі буде важко, але побільше четвірок, як захочеш, то зможеш мати... Ну, там, може, де й трійка вкрадеться,— посміхнувся він,— бо щось тебе дуже вже любляють оті кляті трійки і, мабуть, не захочуть так швидко розпрощатися з тобою...

Почувши таку розмову, мама аж ніби розсердилась трохи.

— Що ви, Власе Микитовичу? Хіба ж можна — дитину в море? Там же зараз шторми почались, холодно, мокро, застудиться ще...

Поки мама заперечувала дяді Власу, я думав: це не жарт — дати таку обіцянку, як пропонує дядя Влас!

Та зате ж як звабливо — піти в море! От було б що хлопцям розказувати!

І, подумавши так, я відповів:

— Гаразд, я згоден так, як ви кажете...

— Ти чуєш? Він згоден!..— вигукнула мама, повернувшись до татка.— Та ти ще спитай, чи тебе пустять!

Дядя Влас почував себе трохи ніяково, видно, йому незручно було вступати в суперечку з мамою. Але він спокійно і розважливо вів своє:

— Даремно ви заперечуєте, Поліно Павлівно. Хай Левко поплаває кілька днів. Подивиться, як живуть і працюють матроси, та й сам трохи побуде в їхній шкурі. Це йому на шкоду не піде. А користь дасть, можете не сумніватися.

— Він же у нас кволий. Куди йому в море? — вже не так твердо, як спершу, заперечила мама.

— Та не такий він уже і кволий. Левко, ану покажи м'язи...Я закотив рукав і зігнув руку, напружуючи м'язи, щоб вони

були твердішими. Дядя Влас помацав мій біцепс і вигукнув:

— Ого! Як вузли з морського канату! Моряцькі м'язи!Але мама вперто трималася свого:

— І поправитись йому хоч трохи треба. Он худюче яке, аж світиться.

— Якщо про це мова, то чого ж і бажати кращого? — підхопив дядя Влас.— Свіже морське повітря, фізична праця, вовчий апетит! А наш кок готує такі страви, що смачніших не знайдете на жодному курорті. Я вже потурбуюсь, щоб Левко вчасно і добре їв.

А тато ще мовчав, тільки поглядав то на того, то на того.

— А чого ж ти мовчиш, як води в рот набрав? — питала мама. Вона сподівалась, що тато підтримає її.

Але він став на бік дяді Власа:

— А я так думаю: ніж ото собак ганяти по вулиці, то хай краще іде в море. Скуштує того меду, може, після цього за розум візьметься.

Мама поморщилась невдоволено:

— Ну як ти можеш?..

Але видно було, що й вона вже здається.

Нарешті було вирішено: я маю принести табель з хорошими оцінками, а дядя Влас бере мене в море під цілковитий свій нагляд.

Що й казати, нелегко мені стало жити. Тепер уже хоч-не-хоч, а налягай на навчання!

Нікому в школі, навіть Ількові, я нічого про це не сказав. Бо мало що може статися. Похвалюсь, а там, бува, в табель вкрадеться двійка. Отоді й печи раків перед хлопцями. Проходу не дадуть.

Тепер я менше бігав вечорами з Ільком, а більше сидів над книжками. Ілько навіть глузувати з мене почав, що я став такий старанний.

— Гнись, гнись над книжками у три дуги! Все одно Марія Степанівна тобі двійку вліпить. Краще вже так, як я.

А він байдикував та бешкетував і далі. То вікно розіб'є з рогатки, то на уроці пустить жука на нитці, то взагалі не прийде в школу, а на другий день бреше, що в нього голова боліла. Він надіявся, що у сьомий клас його перетягнуть, як перетягали досі.

А одного разу відверто зізнався мені:

— Не хочеться мені вчитись. Все одно в рибалки піду. А там усі ці синоніми й антоніми не потрібні. Лови собі рибу — та й годі. Хай Павка вчиться, він професором хоче стати.

У його словах мені вчувалась правда. Я теж, як Ілько, не збирався ставати професором і теж вважав, що рибалці всякі там синоніми не потрібні. Але мені так хотілося піти в море, що, переборюючи сумніви і лінощі, я все ж таки знову брався до навчання.

І ось нарешті у мене в руках табель.

З української мови — три, з природознавства — три, з географії — чотири, і так по всьому табелю — три-чотири, три-чоти-ри, а з фізкультури навіть п'ять!

Мама на радощах, що у мене немає жодної двійки, одразу ж дала грошей на морозиво та в кіно, забувши, що мене чекає куди більша нагорода — море! Тато, як завжди, поцікавився табелем мимохідь і тут же не забув сказати, що інші діти гірше живуть, а кращі оцінки носять. А дядя Влас, переглянувши табель, загув:

— Не густо четвірок, не густо. Я сподівався, що картина буде веселіша... Ну, для початку й на це погодимось. Тобі пощастило, ми на завтра свого крейсера в море лаштуємо. Підемо заберемо рибу в нашої риболовецької бригади. Отож готуйся.

Я одразу ж побіг шукати Ілька. Він сидів у себе за хатою і стріляв з рогатки горобців.

— Ага, а я у море йду на "Зорі"!

— Бреши краще,— сказав Ілько так байдуже, що я аж розсердився.

— А навіщо мені брехати? Завтра на світанку зі швартових знімаємось! Рибу забирати підемо.

Ілько опустив рогатку.

— То це таки правда?

— Авжеж, правда. Мене з собою дядя Влас бере.

— Ох, ти!.. — не стримав Ілько заздрісного вигуку.— А може, й мене дядя Влас візьме, як я попрошусь?

— Не візьме,— упевнено відповів я,— У тебе в табелі двійки є. А він мені ще раніше сказав, що коли в табелі буде хоч одна двійка...

Тут я схаменувся. Але Ілько одразу ж здогадався, в чім річ, і зневажливо сказав:

— Подумаєш, двійки в табелі! Буду я собі мозок сушити. Прій вже ти над книжками. А я ось як закінчу школу, то сам у риболовецьку бригаду попрошусь. І візьмуть. Знаєш, яким я рибалкою буду? На все Чорне море! Це вже я твердо вирішив... А ти ким будеш?..

— Тато каже, що інженером або лікарем...

— Пхе!..— скривив губи Ілько.— Так то ж — тато, а самому тобі ким хочеться бути?

— Військовим моряком.

— Це діло,— погодився Ілько.— Це тобі не якийсь там лікар, що тільки й знає: "дихайте" та "не дихайте" та ще "ось вам порошки" і він зареготав.

— Гайда в кіно,— запропонував я.— Мені мама цілого карбованця дала.

Але в кіно ми не потрапили, Напроти цигаркового кіоска Ілько зненацька зупинився.

— А знаєш що? Давай не підемо в кіно. Ти краще позич мені десять копійок.

— Навіщо?

— Сигарет куплю, "Десну". Сірники у мене є, а сигарет немає.

Я знав, що Ілько покурює. Одного разу Марія Степанівна навіть тютюн з його кишені витрусила. Але при мені він ще ні разу не палив. Я вагався: дати йому десять копійок чи ні?..

— Шкода? Я ж віддам. Підемо зараз на берег, покуримо. А дома скажеш, що в кіно був.

— А тобі продадуть? — нерішуче запитав я.

— Ха! Давай карбованця, я розміню.

Продавщиця спершу справді відмовила:

— Ти ще малий курити.

— Що ви, тьотю! Хіба ж я собі? Батько послав. А я ще зроду не курив. Я ж знаю, що це — шкідливо, ми в школі учимо....

— Ну, коли батькові...

За хвилину ми вже мчали до берега. Тільки біля кінотеатру Ілько на мить зупинився, нагнувся й підняв із землі використаний квиток.

— На! Покажеш матері, що в кіно був. А як спитає, яка картина, то назвеш, яку вже бачив.

— Вона ніколи не питає.

— То ще краще.

Ми сіли під скелею, яка ховала нас від людських очей. Ілько витяг з кишені сигарети і вправно стукнув великим пальцем по пачці.

— Бери,— запропонував мені.

Я вагався. Було трохи страшно. Мій тато палив, але я ще ніколи не чіпав його цигарок, хоч часом і було таке бажання — потягти раз, спробувати, як воно... Тепер спокуса дуже близько. Варто тільки простягти руку. Ніхто не побачить. І ніхто не знатиме, крім Ілька. Але Ілько — хлопець надійний, нікому не скаже.

— Та бери,— наполягав він.— Ти ж тепер — моряк, на шхуні плаватимеш!

Це переконало. Справді, якщо Ілько й не плаватиме, та курить, то чому б і мені не спробувати?

Ілько дав мені припалити, потім припалив і сам, випустив з рота густий клубок диму. Я теж пухнув димом.

— Бачиш, зовсім не страшно,— сказав Ілько.— Тільки ти затягуйся. Ось так, диви...

Він втяг у себе дим і випустив його тепер уже двома цівками з ніздрів. Я теж спробував, але закашлявся. Ілько засміявся і зверхньо сказав:

— Ще не вмієш. Ну, нічого, навчисься. Я теж раніше не вмів. Так ми сиділи, курили і розмовляли про те, про се. Голова у мене трохи наморочилась, і всього мене охоплювало якесь безвілля, сковувала млість. Я подумав, що це навіть добре, що Ілько порадив купити сигарети. Сам би я й не спробував, як це — курити.

— Ану глянь, скільки коштує квиток? — запитав Ілько. Я подивився.

— Тридцять копійок.

— Ну, то дай мені ще двадцять, а в тебе залишиться сімдесят.

— Навіщо?

— Мені треба... А в тебе ж квиток є... Та завтра ж ти у море йдеш, тобі гроші не потрібні, бо там магазинів і кінотеатрів немає... А поки ти повернешся, у мене будуть, і я тобі віддам.

Іншим разом я, може, й не позичив би Ількові грошей, бо він завжди віддає то металевою кулькою від якоїсь машини, то зіпсованою радіолампою, то ще чимось не дуже мені потрібним, але цього разу я не міг відмовити... Від курива я ще перебував у стані якогось млосного безвілля. А крім того, мені здавалось, що ми ще ніколи не були з Ільком такими друзями, як зараз. І я сказав:

— На... І віддавати взагалі не треба.

— Та чого, я віддам... — беручи гроші, не дуже впевнено сказав Ілько і додав: — От ти у мене кореш справжній!.. Я теж не скупий, тільки — бідний. Тато своїм шевцюванням заробляє мало, та часом і випити любить. А ще ж і сестричка маленька є. І нагодуй всіх, і зодягни... Ось як закінчу школу та піду в риболовецьку бригаду, тоді ми заживемо!.. Я татові в подарунок нову сорочку куплю. А Настусі платтячко справлю, черевички і пальто на зиму. Їй уже наступної осені теж у школу.

Мені було якось дивно й цікаво слухати Ілька.

Я знав, що в нього і в Настусі була мама, ще молода і дуже вродлива жінка. Жили вони й тоді бідно, бо тато після фронтових ран часто лежав у лікарні. Спершу йому двічі різали одну ногу, а потім відрізали й другу... І коли він, нарешті, повернувся з лікарні без обох ніг, Ількова й Настусина мама кудись поїхала та й не повертається. І живуть вони тепер тільки втроєх. Про свою маму Ілько згадувати не любить.

Я ще ніколи не задумувався, як житиму і що робитиму, коли зароблятиму гроші. Гроші у нас завжди є, і ми завжди купуємо що кому треба. А у мами стільки всяких платтів, що вже і в шафі не вміщаються, і вона лається з татком за те, що він досі не купив ще одну шафу...

Мені стало жаль Ілька. І його тата. І його сестрички Настусі, у якої навіть немає платтячка та черевичків... У мене промайнула думка, щоб віддати Ількові й решту своїх грошей. Але одразу ж я передумав віддавати, бо все одно така сума йому не допоможе...

— А я дома ще й табеля свого не показував, — сказав Ілько. — Тато побачить, що двійки, — кричатиме. А мені не хочеться, щоб він кричав, бо знову Настуся плакатиме.

Мене лають, а вона, дурненька, плаче... Одну двійку перероблю на трійку, а тоді вже й покажу. А потім знову виправлю на двійку, як і було, щоб у школі не влетіло... Ну, давай ще раз покуримо та й додому. Бо мені ще треба по хазяйству поратись...

Мама вже сердилась, що мене так довго немає. Але коли я показав квиток, одразу ж заспокоїлась і почала збирати мене в море. Вона вже остаточно примирилась з тим, що я піду на шхуні, тільки взяла з дяді Власа слово, що він з мене очей не зводитиме.

Збирала вона мене в море ретельно. А над усе турбувалася, щоб я там не мерз. Витягла з шафи мої теплі сорочки, вовняні шкарпетки, приготувала зимове пальто і шапку, поклала до чемодана плетені рукавички, шерстяний шарф.

— Моряки — люди звичні,— повчала мама.— їм все одно, що холодно, що жарко. А ти бережи себе, щоб не простудився... А лікар у них на шхуні є?..— раптом аж зупинилася мама.

— Аякже! — впевнено сказав я, хоч і сам до ладу не знав, є там лікар чи немає.— Яке ж судно виходить у море без лікаря?!

Ці слова заспокоїли маму, однак вона сказала:

— Знаємо тих лікарів!.. Візьми ось краще з собою. Це — від голови... Це — від нежиті... А ось це, коли горло, не дай бог, заболить. А це — від живота... Я тобі понадписую. І не забувай смоктати полівітаміни, по дві таблетки в день.

Прийшов дядя Влас, веселий, жвавий, увесь пропахлий морем.

— Ого-го! Та ви Левка ніби на Північний полюс виряджаєте!.. А втім, є таке прислів'я: ідеш у море на тиждень, бери харчів на три.

Мама просяяла, що дядя Влас її підтримав, і сказала мені таким тоном, ніби я їй щось заперечував:

— Ото чуєш?.. Я знаю, що роблю!

Всю ніч мені верзлось щось таке, що й на голову не натягнеш. Я часто прокидався. І тоді одразу ж припадав до вікна: чи не світає? І дослухався сторожко: чи не встав уже дядя Влас?...

Але зрештою заснув таки міцно. Бо не одразу дійшов до моєї свідомості дужий голос дяді Власа:

— Гей, юнго! Пора на вахту!

Я схопився як опечений. Швиденько вмився, вкинув щось у рот і сказав, що готовий хоч і на полюс.

— Ми Прибоя візьмемо з собою,— сказав дядя Влас.— Нехай оморячується.

Всі троє вийшли з хати.

Сонце ще не зійшло, хоч край неба вже зарожевів. День обіцяв бути чудовим. Дихалось легко, і ми йшли швидко.

Шхуна погойдувалась на воді біля причалу, ніби оновлена. Та її й справді оновили невтомні матроські руки. Команда пофарбувала борти, помила дерев'яну палубу і брезентові чохли на двох шлюпках-"тузиках", що стояли по правому й по лівому борту, до блиску надраїла мідні частини.

Хоч судно було рибальське, дядя Влас привчив свій екіпаж до такого ж розпорядку

життя і такої ж дисципліни, як на військовому кораблі. Коли він ступив на палубу, боцман доповів, що корабель до походу готовий.

— Оце наш новий член екіпажу,— показав на мене дядя Влас.— Юнга Левко, про якого я вам уже казав. Приймайте його в нашу сім'ю.

Екіпаж шхуни був невеликий: боцман, сигнальник, стерновий, два палубні матроси, два мотористи і кок, який виконував також обов'язки радиста й медичного санітара, коли треба було.

Боцман, коротконогий і широкогрудий, як Котигорошко, мав такі кущуваті навислі брови, що аж дивитись страшно. А коли він заговорив, то в мене й геть мурашки побігли по спині. Досі Я думав: якщо є на світі бас, то це — у дяді Власа. Але у боцмана був такий могутній, громоподібний голос, якого я ще зроду не чув.

— Ходімо, юнго, покажу, де спати будеш.

Крізь вузенький круглий люк ми спустилися в невеликий кубрик. Тут так само, як і на палубі, було чисто й охайно. Стіни біло вилискували. На коричневому лінолеумі під ногами не побачиш жодної порошинки. В мідяшки можна дивитись на себе, як у дзеркало. Ліжка акуратно застелені.

— Оце твоє ліжко,— показав боцман.— Щоб завжди було заправлене. Плавав уже? Знаєш порядки на судні?

— Ні, оце вперше.

— Ясно. Ну нічого, знатимеш... Свое барахло скидай. На ось корабельну роботу — штани й сорочка, це — тільняшка. І одягайся зараз, бо в поході працювати доведеться. Відпочивати ніколи буде.

Я швидко переодягся. Все було ніби на мене й шите. І тут я побачив, що цей страшний боцман уміє посміхатись. І обличчя його від цього стало навіть приязним.

— Це Влас Микитович про тебе подбав,— пояснив він, смикаючи мене за рукав.— Заздалегідь наказав пошити... Візьми ось гумові чоботи і зюйдвестку. Це як шторм буде...

В цю мить задзвенів ручний телеграф, і з капітанського містка пролунав голос дяді Власа:

— По місцях стояти, зі швартових зніматись!

— Давай на корму,— сказав боцман.— Будеш приймати й-віддавати кінці. Тільки за борт не впади.

Крутим дерев'яним трапиком я вискочив услід за боцманом на верхню палубу й побіг на корму.

— Віддати правий кормовий!

Я миттю зняв з причальної тумби швартовий кінець.

— Віддати лівий!..

Я зняв і лівий і, стрибнувши на палубу, доповів:

— За кормою чисто!

Ніхто мене цьому не вчив, і я навіть не був певен, що обов'язково треба доповідати, але я бачив і чув, як це роблять матроси військових кораблів, і вирішив наслідувати

їхній приклад.

Мені здалося, що дядя Влас коротко й виразно глянув на боцмана, який стояв тут же на палубі, а боцман — на дядю Власа, і обое вони приховали усмішки. Я почервонів. Мабуть, даремно вигукнув оте: "За кормою чисто!" Але ні, дядя Влас відповів мені:

— Єсть, за кормою чисто!

Знову м'яко і милозвучно дзеленькнув телеграф, і дядя Влас нахилився над переговорною трубою, з допомогою якої він розмовляв з машинним відділом.

— Малий вперед...

Швидше завертівся гвинт за кормою, збиваючи та женучи від себе білі буруни. Шхуна здригнулася, ожила і рушила назустріч хвилям, що котилися до берега.

— Повний вперед! — знову почув я, але вже не так виразно. Може тому, що тепер уже голос тонув у гомоні моторів, а може тому, що й сам я зацікавився та оглух від хвилювання. Ще б пак! Я їду в море! Вперше у своєму житті їду в море не пасажиром, а членом екіпажу, юнгою!..

На мені справжній морський одяг. Я вже виконав перший наказ шкіпера шхуни — віддав кінці. Що мені робити далі?.. Я готовий все виконувати швидко і так, як треба.

А берег віддалявся. За кормою лишилось місто, і я вже не міг навіть вгадати того місця, де стояв наш будинок. У груди дув зустрічний вітер. Коли шхуна билася форштевнем об гривасту хвилю, від носа до корми прозорим віялом летіли дрібні солоні бризки. Навколо нас гойдалося море, живе, велике й могутнє...

19. Я ПРАЦЮЮ НА КАМБУЗІ

Наступного дня, коли я ще солодко спав під одноманітне буркотіння мотора і хлюпання хвиль за бортами, мене розбудив боцман.

— Вставай, юнго. Сьогодні тобі чергувати на камбузі. Іди в розпорядження кока.

Спросонку я спершу й не втямив, що від мене хоче оцей коротконогий, бровастий Котигорошко.

— То як: сам устанеш чи підйомний кран тобі викликати?.. Я зрозумів, що далі баритись не можна й секунди. Схопився, ніби підкинутий пружиною, нашвидкуруч умився, одягся й побіг до камбуза.

Тут уже порався кок Гриша в білій — набакир — шапочці і в білому фартусі. Гришу я вже трохи знав. Він веселий і добре грає на гітарі.

— Давай, давай! — замахав Гриша рукою, побачивши мене. — А то з сніданком запізнимось. Надівай оцей фартух та чисть картоплю. Тільки швиденько.

Він навіть не спитав мене, чи вмію я чистити картоплю. А якщо казати правду, то я ніколи в житті не чистив ні швиденько, ні поволі. Їв готову — смажену, варену, товчену — ту, яку мама подавала на стіл, і ніколи не задумувався, як її готують.

І ось я сидів на низенькому розкарякуватому стільцеві, в довгому, аж до п'ят, фартусі, з довжелезним ножакою в руці. І чистив картоплю.

Чистив?..

Ні, це не те слово. Я нівечив її: то відрізавав півбока, то ледве зшкрябував шкірочку,

то довго копирсався в якомусь вічкові. Кинувши оком на мене, Гриша обурено вигукнув:

— Та що ж це ти над картоплею знущаєшся?.. Е, та в тебе, я бачу, руки не туди стоять. Оце так помічника мені боцман прислав, спасибі йому!..

Я відчув, що червонію, і ледве видушив з себе:

— Я не вмію... Школи не чистив...

— Що?.. Ніколи картоплі не чистив? А як же ти на світі живеш? Хіба й матері не допомагаєш?

— Ні-і...

— Фюїть!..— свиснув Гриша.— Тоді важко тобі в нас буде. На нашій шхуні всі і все уміють... Давай покажу. Дивись, як треба...

Він вихопив у мене ніж, взяв картоплину, і не встиг я й оком змигнути, як вона вже лежала в нього на долоні — біленька, чистенька, кругленька, хоч сиру їж.

Однак як я не намагався наслідувати Гришу, нічого у мене поки що не виходило. Але все ж почав вправніше зрізувати лушпайки.

Здавалося б, що то за робота — картоплю чистити? Але поки я Щ кляту, таки перечистив, то весь упрів. У мене боліли пучки пальців, болів попереk, наче в спину дрючка ввігнали.

Я заходився мити руки. Але, виявилось, поквапився.

— А тепер на, подрай, щоб палала, як сонце,— наказав Гриша і ткнув мені в руки величезну мідну каструлю.

Я стояв розгублений і пригнічений. Десь всередині наростала злість. Мені почало здаватись, що Гриша навмисне збиткується наді мною. Невже ж і всі на шхуні чистять картоплю та драють каструлі?... Звісно ж, ні! Це Гриша користується з того, що я — малий, що оце вперше потрапив на шхуну...

— Що, й цього не вмієш? — обізвався Гриша, бачачи, що я стовбичу з каструлею в руках і роздумую.— Візьми он пісочку у відрі, ганчірку і шмаруй. Штука не мудра.

Зціпивши зуби, я скорився. Набрав піску, посипав на ганчірку і почав терти закіптявлене дно так, що аж на душі зашкребло.

— Та не так же! — крикнув на мене Гриша.— От дивак, сухим піском тре! Мокрим треба!

І справді, од мокрого піску каструля швидко почала яснішати.

І на серці в мене ставало трохи ясніше.

"Ну що ж, і подраю,— думав я,— що ж тут такого. Тільки цікаво, що було б, якби мене оце хлопці побачили? У фартусі до п'ят та ще й брудну каструлю драю! От попореготали б! А якби мама побачила? Та вона знепритомніла б..."

Та ось я скінчив і показав Гриші:

— Готово.

Він взяв у мене чисту, блискучу каструлю й несподівано похвалив :

— Та ти ж — молодчина! А кажеш, що нічого не вмієш... Ну, відпочинь трохи, подивись на море, на чайок. Чайки нашу шхуну люблять, завжди над нею літають. А

знаєш чому?..

Після каструлі у мене боліли не тільки поперек та спина, але й руки, ніби я ними пудові гирі перевертав. Мені навіть розмовляти не хотілось. Але якщо Гриша запитує, то треба ж щось відповідати, далєбі ж він щойно мене похвалив.

— А чому?

— Бо знають, що ми рибу возимо.

Я недовірливо глянув на нього: чи не глузує він з мене?

— Хіба вони розуміють?

— Ого, ще й як! — шаткуючи капусту, Гриша орудував ножем, ніби циркач.— Птахи, вони розумні. І коли яке лихо, то до людини горнутья. Ану нехай піде дощ, побачиш, скільки їх у нас на палубі буде. І не тікають, руками бери.

Сніданок був готовий. Обід варився. Гриша сказав:

— А тепер і пограти можна трохи.

Гітара в нього була стара і облущена. Але коли він заграв, тихо наспівуючи, то я вже нікуди від нього не пішов. Може, десь на березі, у кімнаті з чотирма стінами цю гру я сприйняв би по-іншому, але тут, на палубі шхуни, серед живого гомону і хлюпання хвиль, мені здавалось, що її народжує саме море... Мелодія і слова були незнайомі, але вони брали за душу, викрешували нові почуття, нові думки, що бігли й бігли одна за одною, як оті нескінченні хвилі. Мені раптом пригадалась Маринка, як вона грала на баяні "Хай завжди буде небо", і дуже захотілось її побачити... Згодом здалося, що чайки теж чують і розуміють Гришину гру та його тихий спів. Вони почали літати над шхуною дуже низько. А коли він замовк, то всі разом шугонули у прозоре синювате повітря і здійняли мелодійний перегук...

По обіді Гриша нагадав мені про обов'язки чергового по камбузу.

— А тепер, Левко, бери і мий посуд. Тільки залишки їжі за борт не кидай, бо забрудниш борт, а збери у відро і потім акуратно висип за корму. Риба спасибі скаже... Влас Микитович страх як не любить, коли хто за борт їжу викидає, каже, що так не личить робити справжньому морякові. І правильно каже.

Розповівши мені все це, він заходився готувати вечерю.

А я стояв перед горою брудного посуду і не знав, з чого почати. Однак тут мамі немає і нікому не скажеш, що, мовляв, мити не хочу. І з шхуни нікуди не втечеш.

І я знову надів фартух, закотив рукава. Миски й ложки масні, відмиваються погано. Я вирішив: ніж ото ялозити їх віхтиком, краще насухо витерти рушником.

Але кок Гриша одразу ж помітив мою немудру хитрість і гукнув з камбуза:

— Не витирай брудні. Візьми ось гарячішої води, ще раз пополощи.

Я аж губу прикусив, щоб не заплакати.

Ні, він таки знущається з мене. Мабуть же, знає, хто я, знає, що мій тато — директор рибкомбінату, куди оця шхуна возить рибу, знає, що я живу в хороших умовах і не при звичаєний до роботи, все це дядя Влас, певне, розповів команді, отож знає, а знущається. Це він навмисне робить!..

Стривай, стривай, а може, це сам дядя Влас наказав, щоб мені давали найтяжчу і

найбруднішу роботу? Бо чому ж він увесь, час мовчить і не захистить мене від оцих знущань?.. Ну, нехай уже боцман — послав мене на камбуз та й пішов у своїх справах. Ну, нехай кок Гриша — його діло звалити роботу на мої плечі, щоб самому легше було. Все це люди, з якими я вперше в житті зустрівся. Але дядя Влас!.. Живе ж у нашій хаті, завжди до мене був уважний і чутливий. А тут, на шхуні, зовсім байдужий до мене. Йому все одно, де я і що роблю... І вперше в мені прокинулась неприязнь до дяді Власа.

Я глянув на капітанський місток. Дядя Влас беззмінно сидів на своєму місці і зосереджено дивився у море, якийсь наче зовсім не знайомий мені, чужий. З-під картуза вибилися чорні пасма волосся, і ними грався вітер. Біля дяді Власа сидів Прибій і теж безвідривно дивився вперед, ніби вахту ніс.

"Бач,— знову з неприязню подумав я,— навіть Прибій і той йому не байдужий, біля себе тримає, а про мене забув, забув, що я на світі існую".

Хіба підійти до дяді Власа і поскаржитись, що мені важко?.. Але тут я згадав його розповідь про десантну операцію, згадав, як охоче він брав мене в море, і мені стало соромно. І я зрозумів, що ніколи йому не поскаржусь, як би важко мені не було. Бо що ж він тоді подумає про мене?

І я заходився невміло перемивати посуд. Може б, я ще довго з ним вовтузився, але до мене підсів Гриша і, як завжди весело, сказав:

— Ну, хай вечеря вариться. Давай допоможу.

І знову я зчудовано стежив за його руками, які наче гралися тими мисками, ложками, чашками та виделками. Миски лягали одна на одну — чисті й сухі, ложки й виделки летіли у спеціально для них призначений ящик, чашки ставали струнким рядочком.

А Гриша знову мене хвалив:

— Ти беручий хлопець. Я ж бачу: і не вмієш до ладу, і важко тобі, а не відступаєш. Молодчага!.. У нас перед тобою юнга був, Сашко, так той з нашої шхуни у військово-морське училище пішов. Наш шкіпер, Влас Микитович, любить таких хлоп'ят, як ти. У нього своїх —дітей немає, то він чужих виховує... Ну, от і все, помили... Тепер ти сьогодні вже вільний. Після вечері я сам помию посуд, бо бачу, заганяв тебе зовсім...

Я ходив по судну, заглядав у всі закутки.

Нам зустрівся невеликий військовий корабель, і я почув, як дядя Влас наказав:

— Сигнальник! Привітайте судно!

Сигнальник тричі опустив і підняв прапор на щоглі. Зустрічний корабель відповів нам таким самим привітанням. Ми розминулись.

Знову було тільки море з далеким горизонтом, який ніби підперізував небо, дув зустрічний вітер і витанцьовували хвилі.

З капітанського містка до мене прийшов Прибій. Удвох з ним ми довго сиділи на спардеку (легка надбудова над першою палубою судна) в затишку. Я гладив його густу теплу шерсть, а він вдоволено мружив очі і кумедно фуркав чорним носом, коли нас оббризувало солоним водяним пилом.

До вечері я ще тримався. А коли всмак поїв золотавого флотського пилу з

бараниною та ще й запив таким компотом, якого дома ніколи й не куштував, то з насолодою подумав про ліжку. Проте, побачивши, що Гриша почав мити посуд, сам підійшов до нього.

— Давай я помию.

Він зиркнув на мене зацікавлено. Потім скинув з свого плеча рушник і почепив на моє.

— Мий, якщо така вже охота.

Охоти у мене ніякої не було, але щось змушувало мене напроситись на роботу.

Перемивши посуд, я ще витер шваброю палубу на камбузі і вже потім попхався у кубрик до свого ліжка. Поклав голову на подушку, витяг ноги й одразу ж відчув, як болять усі кісточки...

Хороше лежати отак, не рухаючись, почувати, як тебе гойдає на хвилях, ніби в колисці, слухати шерхіт води за бортом і невтомну пісню невидимого мотора.

Я засинав. Завтра боцман знову поставить мене до якоїсь роботи, і я знову буду натруджувати вже й так натруджені кісточки. Але то буде завтра, а сьогодні — спати, спати...

20. У МОЇХ РУКАХ — ШТУРВАЛ

Скільки я проспав, не знаю. Але прокинувся від невиразного передчуття, що ось зараз, як тільки розплющу очі, побачу щось таке, що принесе мені радість.

І передчуття не обдурило мене.

Біля мого ліжка на задніх лапах стояв Прибій. Передніми лапами і зубами стягав з мене ковдру. Трохи осторонь, у струмені світла, що лилося з відкритого люка, усміхався до мене дядя Влас — тією доброю та дружньою усмішкою, яку я знав дома.

— Пора на вахту, юнго!.. Вставай, Левко, бо отак і сніданок проспиш.

Я миттю схопився, почав одягатись.

— Зроби фіззарядку на палубі, — порадив дядя Влас. — День сьогодні — просто диво!

Я почував, що добре виспався. Швидко побіг на корму, де найменше гойдало, і почав нахилитись, присідати, махати руками та ногами. Чисте морське повітря, таке чисте, якого більше ніде й не знайдеш, наповнювало мої легені. Прибій, думаючи, що я з ним граюсь, хапав мене за ноги й за руки та намагався обняти лапами за шию.

Підійшов Гриша, весело сказав:

— Оце правильно! Сам люблю гімнастику, та не хочеться її робити... А ти гарненько поспав після вчорашнього чергування. Влас Микитович наказав не будити, поки не виспишся.

"Як же я вчора міг погано подумати про дядю Власа?" — докорив я собі. А в Гриші запитав;

— Сьогодні знову будемо картоплю чистити?

— Ні, сьогодні не твоя черга. У мене вже інший помічник.

Біля камбуза сидів і чистив картоплю палубний матрос Вітя, вертлявий, невисокий на зріст, з рудуватими, закрученими вгору вусиками. Чистив картоплю він не так

віртуозно, як Гриша, але набагато швидше, ніж я.

Коли я поснідав, мене покликав дядя Влас.

Вперше за час походу я піднявся крутим трапом на капітанський місток. Мені аж дух перехопило, коли я став і оглянувся навколо себе. Тепер палуба лежала вся внизу. Було добре видно і корму, і ніс корабля. Море стало ще ширшим, а небо — вищим і яснішим. Скільки простору! Яке роздолля!..

— Левко,— сказав дядя Влас, не відводячи очей од моря.— За вчорашній день тебе кок похвалив. Це — добре. Сьогодні ти будеш біля стернового. І сам поведеш шхуну.

— Я поведу шхуну?

— А чого ж? Море спокійне, спробуєш, може, й сподобається. А взагалі, житимеш за тим самим розпорядком, що і весь екіпаж. І на вахті стоятимеш, і палубу та мідяшку драїтимеш, і на камбузі чергуватимеш. Чи, може, тобі не хочеться? Може, тобі важко і ти вже й не радий, що в море пішов?..

— Що ви, дядю Власе! — вигукнув я.— Я ж моряком хочу стати.

— То добре. Ну, а тепер іди в стернову рубку.

Стерновий Ваня, чорновоłosий, просмалений сонцем, просолений морем, з розхристаними грудьми, вже чекав на мене. Не встиг я відчинити двері, як він вигукнув:

— Порядок на чорноморських флотах! 6 підміна!.. Зараз до штурвала станеш чи ще подивишся?

— Подивлюся трохи.

— А що ж тут дивитись? Ось у тебе перед очима компас, а ось — штурвал. Берись, руками й держи по компасу. Курс — сто тридцять градусів.

Компас!.. Це не той звичайний компас, який можна купити в спортмагазині і начепити на руку, як годинник. Це — справжній корабельний, завбільшки з добрий чавунець. І весь час ворухиться. Корабель хилиться туди й сюди, а він беззмінно лишається в горизонтальному стані.

А штурвал!.. Навіть той, що у машині "Волга", проти цього нічого не вартий. З дубового дерева, увесь поцяцькований мідними цвяшками, обручками, всякими візерунками. Тільки триматись за нього — і то вже велике щастя. А тут ще треба й крутити та дивитись на компас, щоб не збитися з курсу!..

Довго я не наважувався взятись за стерно. Але нарешті взявся. Шхуна йшла рівно, легко. їй неважко було розтинати гострими грудьми невеликі хвилі. Але вона увесь час намагається вильнути вбік. Тільки-но стрілка компаса стояла на рисці 130 градусів, а тут раптом поповзла на 129, на 128... Я крутнув штурвальне колесо вправо. Здається ж, не дуже крутнув. Але стрілка одразу ж перестрибнула 130 і швидко поповзла в протилежному напрямку на 131, 133, 135. Вмить спітнівши, я швидко крутнув уліво. Але свавільна шхуна не хотіла коритись невірному стерновому.

— Ти не хвилюйся. Не кидай рвучко судно,— пояснив мені Ваня.— Треба повільно.

А над самісіньким моїм вухом обізвалась переговорна труба:

— Хто за штурвалом?

Голос дяді Власа, й без того густий та басовитий, з труби прогримів так гучно, що я аж здригнувся. Але одразу ж відповів:

— Юнга Левко Лебідь!

— Скільки на румбі?

Коли б я не знав, що на капітанському містку є ще один компас, то збрехав би, сказав би "сто тридцять", а потім уже вирівняв би шхуну. Але я був певен, що дядя Влас дивиться на свій компас, і тому назвав правильну цифру:

— Сто тридцять чотири!

— Тримати сто тридцять!

— Єсть, тримати сто тридцять! — квапливо відгукнувся я. Але тут же з жахом помітив, що шхуна знову не слухає мене. От ганьба! От який я телепень!..

Та мене врятував Ваня. Він узявся рукою за штурвал і без будь-якого зусилля поклав корабель на заданий курс.

— Так і держати! — почувся з переговорної труби вже неголосний, спокійний наказ.

Шхуна пішла рівно. Я не спускав очей з картушки компаса, відчував, що руки мої від надмірного напруження здерев'яніли. Ваня, помітивши це, сказав:

— Вільніше себе тримай. І штурвалом — ледь-ледь... Ось так... Добре. Ну ось, бачиш? Виходить, і нічого страшного немає... Ну, побудь трохи сам, а я вискочу димку ковтну...

І пішов.

Я розгубився. Як, на мене залишено штурвал?.. Мені здавалось, що шхуна ось зараз знову вийде з-під моєї влади, почне гасати туди й сюди. Пам'ятаючи пораду Вані, я намагався крутити штурвал поволі, і невдовзі переконався, що тримати судно на заданому курсі не так уже й важко. До мене почав приходити спокій. А з спокоєм — і сторонні думки.

Вчора, коли я у довгому фартусі чистив картоплю, драїв каструлю та мив посуд, то запрягся ніколи не розповідати про це хлопцям. А зараз, стоячи за штурвалом, мріяв про інше: "Ех, коли б оце мене побачили Ілько, Маринка, тато, мама! Коли б побачили, як я сам веду шхуну!..".

І в цей час над вухом обізвалась переговорна труба:

— У рубці!

— Єсть, у рубці.

— Лягти на курс дев'яносто градусів!

— Єсть, лягти на курс дев'яносто градусів!

Зосередивши всю свою увагу на стрілці компаса, я почав повільно повертати штурвал уліво. Перед цифрою 90 я трохи притримав штурвал, щоб не проскочити потрібну риску, і це у мене вийшло досить вдало.

— Скільки на румбі? — запитав дядя Влас.

— На румбі дев'яносто!

— Гарзд! — голос у трубі пролунав задоволено. — Прямо по носу маячок бачиш?

— Бачу.

— На нього й тримай.

— Єсть, тримати на маячок! — весело вигукнув я.

Та й як не радіти? Я без будь-чєї допомоги виконав команду, змінив курс корабля!.. І знову зароїлись мрії-думки. Добре було б, якби мене побачили. Хай би побачила і Марія Степанівна. Тоді вона більше не казала б, що Левко Лебідь здатний тільки на всілякі витівки...

Зайшов Ваня.

— Ну, досить з тебе на перший раз. Втомився?

— Ні,— відповів я, хоч насправді почував, що таки втомився. Не так, як учора на камбузі, а якось по-іншому.

— Знаю, що втомився,— поблажливо сказав Ваня.— Я коли вперше постояв за кермом, то в мене і руки, й ноги тремтіли. Капітан за найменше відхилення від курсу таких чортів давав, що я мокрий робився... Ти нікуди не йди. Дивись, як швартуватись буду. Вчись.

В ілюмінатор нам уже видно було берег. Прямо на крутій скелі стояв невеликий самотній маяк. Праворуч від нього підковою вгиналася бухта з рибальськими ботами й шаландами, а ще далі берег ставав зовсім пологий, а на ньому виднілися поодинокі кущі та дерева.

Входили в бухту. Недосвідчений стерновий тут міг зіткнутися з іншим судном, наскочити на гнилу палю, яких багато лишилося від старих причалів, погнути гвинта. Але Ваня вів шхуну спокійно і впевнено. А з переговорної труби одна за одною надходили такі ж спокійні команди: "Ліворуч трохи... Прямо... Праворуч...", дзенькав машинний телеграф. Шхуна ставала бортом до причалу.

— Швартуватись! — загримів голос боцмана, який саме проходив повз стернову рубку.

Я побіг на корму, схопив швартовий кінець, розмахнувся і кинув його на берег якомусь рибалці. Але кінець заплутався вже в повітрі і не долетів до берега, а впав у воду. Я швидко витяг його, намотуючи на руку кільцями, і кинув ще раз. Та мені знову не пощастило. Я зачепив сам себе мокрим кінцем по обличчю. Було дуже боляче, але ще дужче — соромно. Адже на мою невправність мовчазно дивився з свого містка дядя Влас. Дивилася вся команда шхуни. Дивилися рибалки на березі!..

Підійшов боцман, взяв кінець у мене з рук.

— Ось як треба...

Боцман так вправно кинув кінець, що він, розкрутившись у повітрі, як пружина, сам надівся петлею на тумбу. Я стояв ні в тих ні в сих і не знав, що мені робити. Але той же боцман мене й виручив:

— Розійтись по приборках! — наказав він команді і обернувся до мене.— Не соромся, навчись. Вченими не родяться, а робляться. А зараз біжи у кормовий відсік, візьми швабру і мий палубу.

21. НАМ ТРЕБА ПОСПІШАТИ

Синоптики сповістили по радіо, що наближається шторм. Рибальським суднам доведеться відстоюватись у затишній бухті, чекаючи сприятливої погоди. Наша шхуна відстоюватись не могла. Вона мала забрати наловлену рибу і негайно повернутись на базу.

Спершу я навіть не повірив, що буде шторм. Звідки йому взятися? Небо таке чисте й синє, як і було. І вітру майже нема.

Але у всіх на обличчях лежала тривога. Рибалки нервували, покрикували один на одного, квапились. Мабуть-таки не даремно. Вони вже всього бачили на своєму віку.

Бухта була дика, не обладнана, і рибу з спеціальної загати-водоймища вантажили вручну. Працювали всі — і рибалки, і матроси. Одні накидали її підсаками у великі круглі кошелі з двома ручками. Інші ставали у два ряди одне проти одного і передавали кошелі з рук у руки.

Ті, що стояли на палубі, спритно підхоплювали кошелі і висипали рибу в трюм.

Мене поставили накидати в кошелі рибу. Для тринадцятирічного хлопця це була найлегша робота. Як і всі, я був у парусиновій робі, у високих гумових чоботях.

Спершу робота здалася мені справді неважкою. І я радий був, що працюю в цьому великому гурті людей нарівні зо всіма.

Але непомітно підкралася втома. Від того, що я раз у раз нахилився, у мене почав боліти поперек. Хотілося хоч на хвилинку випростатись і так постояти, тримаючи руки на крижах. Але припиняти роботу не можна. Всі працюють у швидкому й чіткому ритмі. І якщо я зупинюсь, то цей ритм буде порушено!.. Ні, такого я дозволити собі не міг. До того ж я теж пройнявся тривогою цих людей, зв'язаною з наближенням шторму.

Та вже не тільки поперек, але й руки і плечі боліли від перевтоми. Моя парусинова роба намокла, стала ніби залізна і терла тіло. Натерті місця пекло вогнем.

Я з надією поглядав на людей: може ж таки хтось із них крикне: "Перепочинок" ?

Але вони працювали й працювали в тому ж шаленому ритмі, який взяли напочатку. Вони не тільки не думали перепочивати, а ще й підганяли один одного короткими, різкими вигуками:

— Давай, давай!.. Не затримуй!..

Спершу я розрізняв обличчя — кока Гриші, стернового Вані, боцмана та інших. А потім окремі люди злилися в моїх очах у два рухливих ланцюжки, які ритмічно погойдувались, нахилились, розгинались, вимахували руками. Посередині між цими двома ланцюжками пливли кошелі. Від мене — з рибою. До мене — порожні. А самої риби начебто й не меншало...

У голові в мене почало паморочитись. Перед очима попливли сиві кола. Я зібрав усю свою силу, щоб не впасти, бо це було б ганебно. Ці суворі люди, звичні до тяжкої фізичної праці, загартовані холодом і спекою, штормами і шквалами, тільки посміялися б з мене, мовляв, де він узявся серед нас, оцей кволий хлопчисько, мамин синок?..

Я нагинався й розгинався, набирав підсакою рибу і кидав її в кошелі, хоч почував,

що мене вже покидають останні сили...

Нарешті, мов крізь сон, я почув:

— Шабаш! Трохи й для себе риби залишимо. А то що їстимем, як справді заштормить.

Робота припинилась. Люди кидали підсаки, кошелі, витираючи піт з розчервонілих облич, жадібно — нахильці — пили воду з дерев'яних барилиць, які моряки називають анкерками, за-: курювали, розмовляли.

А зі мною коїлось щось незвичайне. Я радів, що не кинув підсаки, не вийшов передчасно з гурту, а вистояв, як і всі. Для них це була звична буденна робота. А для мене це було незвичайне.

Я вистояв!

Я не залишив роботу, а тримався до кінця!..

До мене підійшов високий і широкоплечий у своєму парусиновому одязі чоловік, з яким ми працювали поруч. Під час роботи він начебто й не помічав мене. А тепер заговорив:

— А хто ж ти, що я тебе не —знаю?

— Я новенький... Юнга із шхуни.

— Чи ба! — аж наче трохи здивовано скрикнув рибалка, приглядаючись до мого незасмаглого й необвіреного обличчя.— А чого ж ти на шхуні! У школу не ходиш, чи що?

— У нас канікули,— пояснив я.— Це я на час канікул — юнга.

— Ага,— сказав рибалка.— Либонь, важко з незвички?

— Важенько було,— зізнався я.

Рибалка по-дружньому поплескав мене по плечу.

— Нічого. Здоровіший будеш... Щасливо тобі плавати.

— Дякую,— відповів я, почувуючи, що все моє тіло б'є радісний дроз, викликаний цією коротенькою розмовою.

Сонце вже сіло, червоно позолотило море від краю до краю. Часом по цій позолоченій воді пробіжить невидимий вітерець, і знову стане тихо.

Ну, який тут справді шторм? Хто це вигадав? Видно, помилились синоптики цього разу!

Але той самий рибалка, що розмовляв зі мною, мабуть бригадир, звернувся до дяді Власа:

— Встигнеш, Власе Микитовичу? Щось тривожно у мене на серці.

— Треба встигнути,— твердо відповів дядя Влас.— Мені відстоюватись не можна. Риба в трюмі.

— Ну, щасливо! — сказав рибалка.

Дядя Влас підкликав боцмана:

— На палубі закріпити все по-штормовому.

Тут уже боцман нікому не передовіряє. Сам обходить шхуну від носа до корми, до всього приглядається, пробує руками, а що треба, то й міцніше принайтовує з

допомогою матросів. Я теж ходжу за ним і допомагаю йому.

А ще за кілька хвилин — і знайома команда:

— По місцях стояти!..

Нітрохи перепочинку! Дорога кожна хвилина.

Ми знову в морі.

Я вільний. Можна піти в кубрик, лягти відпочити. Але йти у кубрик не хочеться. Я сів під стерновою рубкою і почав дивитись у море. Зустрічний вітер шарпав на мені одяг, але було не холодно. Застебнута на всі гудзики парусинова куртка, яку дав мені боцман замість моєї мокрої, таки добре захищала від вітру і води.

Темніли одночасно море і небо. Тільки небо було мовчазне, грізно-спокійне, а море гойдалося, бурунилося у сутінках і дедалі густіше вкривалося білим шумовинням. Вітер то падав, то несподівано налітав на корабель підступним розбишакою.

Нарешті і небо, і море зникли в чорноті ночі, і вже нічого не стало видно. Я зайшов у стернову рубку. Тепер обличчя у Вані було зосереджене, а сам він увесь зібраний і напружений. Та й не диво: хвиля збивала судно з курсу. Важко стояти за кермом, коли хвиля б'є в корму. Міцно треба тримати штурвальне колесо. Бо так і дивись, що вирве з рук. Незчуєшся, як розверне шхуну та й поставить бортом під удари вітру і хвиль. А це — небезпечно, перекинути може...

— Чому не спиш? — спитав Ваня.

— Не хочеться.

— А я б оце придавив комарика так хвилин двісті... Іди відпочинь трохи. Бо ось скоро як почне давати в праву та в ліву скроню, то й на ліжкові не втримаєшся!

Я пішов у кубрик, ліг...

Прокинувся, коли в круглі ілюмінатори вже дивився сірими очима ранок. Чому я прокинувся, і сам не знаю. Мабуть, тому, що не чути було звичного гудіння мотора. Шхуна йшла, хвилі терлися об борти — це мені було чути, а мотор мовчав.

Дивно!..

Я миттю схопився, вибіг на палубу. І тут побачив, що ми йдемо під парусами. Мабуть, паруси поставили вночі, коли я спав!.. Як же так, що мене не розбудили?..

Вітер дув балів на чотири-п'ять. Море проти вчорашнього дуже змінилося. Воно геть зовсім розбурхалось, розлютувалося. Наздоганяючи одна одну, котилися високі, з холодною сивою гривовою хвилі. Шхуна, нахилившись трохи на правий борт, різала їх своїм гострим кілем і стрімко летіла вперед. Її гнали тугі, наповнені вітром паруси.

Над головою висіло низьке темно-сізе небо. Нічого доброго воно не віщувало.

Отже, синоптики таки не помилились!..

22. СМЕРЧ

Невдовзі небо ще дужче потемніло і мов ожило. На ньому заворушились густі й важкі хмари, ніби там зрушили з місця й почали пересуватися велетенські гори. В одному місці вони почали згущуватись і набирати форми товстого і довгого хобота. Густу чорноту неба зненацька розітнула сліпуча блискавка. Одночасно вдарив

неймовірної сили грім. І линув густий холодний дощ.

Вода в морі саме під тим велетенським хоботом, що звис із неба, почала випинатись горбом та підніматись вище і вище угору. Швидко вода і хмара з'єднались, утворивши фантастичний стовп заввишки, може, з кілометр або й більше. І цей стовп почав рухатись, наближаючись до нас...

Це був смерч — рідкісне явище на Чорному морі.

Досі я бачив смерч лише в підручниках та на картинах, а тепер довелося побачити його таким, як він є насправді.

Євграф Євграфович якось розповідав, що жоден корабель, хоч який би він великий був, не витримає поєдинку зі смерчем. Налетівши на корабель, смерч закручує його, засмоктує в морську безодню.

Все це миттю промайнуло в моїй голові. І не встиг ще я подумати, що ж вирішить зараз дядя Влас, як з містка пролунало:

— Паруси геть! Завести мотор!

Наказ було виконано швидко.

Хоч смерч був ще далеко, але вже почувалося холодне дихання страшної стихійної сили, яка підняла аж до хмар велетенський водяний стовп і крутить ним і жене його по неозорих просторах оскаженілого, розвихреного моря.

Хапаючись за різні речі руками, я попрямував до стернової рубки. По дорозі мене мало не змило водою, яка так і гуляла по палубі... І тільки я встиг вскочити в рубку, зачинити за собою двері, як з переговорної труби вирвався вкрай схвильований голос дяді Власа:

— Левко, ти в рубці?..

— В рубці!

— Без мого дозволу нікуди не виходити!

— Єсть не виходити.

Тепер я міг тільки крізь ілюмінатори спостерігати, що діється на палубі й на морі навколо нас.

А діялось таке, що важко й описати. Шхуна раз у раз занурювалася носом у воду і аж зупинялася на якусь мить, мотори неспроможні були пробити товщу води; здавалось, що вже далі ми й не підемо. Але ні, шхуна все-таки скидала з своїх плечей воду і знову опинялась на високій хвилі. Тоді по палубі з лютим сичанням перекочувались піняві вали і, вже безсилі, зникали за бортами.

Я бачив, як один такий водяний вал збив з ніг боцмана, що пробирався від шлюпки по лівому борту, мабуть, на капітанський місток. Збив і покотив по палубі, як легеньку тріску. На якусь мить він і зовсім зник під водою. Я скрикнув несамовито:

— Боцмана змило!

Ваня швидко повернув зблідле перевтомлене обличчя до ілюмінатора, не знімаючи рук із штурвала.

Але в ту ж мить ми побачили боцмана біля леєрів. Вода схлинула, а він притьмом звівся на рівні ноги і, балансуючи, побіг на місток до дяді Власа. Виявилось, що його й

не могло змити за борт, бо він завбачливо обв'язав себе вірьовкою та прикріпився до якоїсь залізної скоби.

Ваня усміхнувся полегшено і сказав:

— Даремно ти злякався за нашого боцмана. Він такий, що й чорта перехитрує.

На лобі у Вані блищали краплини поту.

Я знову припав до ілюмінатора. Велетенський водяний стовп, здавалось, рухався на нас. Шхуну то клало на борти, то розвертало так, що Ваня аж зубами скрипів, натискуючи на ручки штурвала, то піднімало носом угору, то спускало вниз... Натужно ревів мотор, вибиваючись з останніх сил, а шхуна борсалась у хвилях, мов жива істота. Чутно було, як тріщать шпангоути, здавалось, судно от-от розвалиться...

Чи встигнемо втекти, поки водяний стовп втратить силу, почне осідати в море?.. Чи не відмовить мотор?.. Чи витримає саме судно?..

— Всім надіти рятувальні пояси! — пролунало з переговорної труби.

І тільки тепер я остаточно зрозумів, яка небезпека нам загрожує. Звичайно ж — злякався. Але не дуже. Просто була гостра і моторошна цікавість: а що буде далі?

Чому ж я не дуже злякався? Та тому, що був не сам, а серед людей. Тому, що шхуну вів дядя Влас, а я твердо вірив, що він завжди вийде з будь-якої небезпеки.

Я надів на себе корковий пояс — їх кілька лежало тут же, в стерновій рубці,— а другим підперезав Ваню, як він звелів. Сам він не міг цього зробити, бо не випускав штурвала з рук і на одну мить. Ногами він упирався в протилежні стінки, щоб не так кидало з боку на бік, а руками та грудьми налягав на штурвальне колесо.

Шхуна маневрувала, намагалася якось відірватися від смерчу. Інколи здавалось, що ми вже таки відірвалися, але смерч знову змінював напрямок, і треба було одразу ж, не гаючи й секунди, лягати на інший курс...

Та ось, нарешті, ми ясно побачили, що товстелезний водяний стовп почав посередині тоншати, втрачати швидкість. Шхуна, змінивши курс, зробила ще один стрибок від нього.

А смерч лишився осторонь і дедалі тоншав та тоншав посередині. А через півгодини чорний стовп розірвався навпіл, і тепер знову з неба звисав велетенський хобот, а під ним на морі стояв високий чорний конус. Навіть не вірилось, щоб вода могла набути такої форми.

Хобот потроху втягався в хмари, а конус осідав, нижчав, ніби його ковтало море.

Ось і зовсім не стало ні хобота, ні конуса, ні чорного водяного стовпа.

Наче й не було. Наче то він нам тільки привидівся.

23. ПРИНАДНИЙ ЗАДУМ

Надвечір вітер трохи упав. Шхуна знову підняла паруси, бо після багатогодинної боротьби з шаленим штормом пального лишилося обмаль. Ми лягли на свій головний курс.

— Левко! — обізвалася переговорна труба: — Їсти дуже хочеш?

— Я галети гризу,— відповів я.

Під час шторму наш кок Гриша, звісно, ніякої їжі не варив. Він сидів у радіорубці, надівши на голову чорні навушники, і тримав зв'язок з базою. Та нам і не до їжі було. Тепер же, коли шторм трохи вгамувався, матроси відкривали м'ясні консерви, згущене молоко і їли з галетами.

— Як догризеш, прихось на місток,— сказав дядя Влас.

Я, звичайно, вже не став догризати, а бігом подався до дяді Власа.

Зюйдвестка та гумовий плащ на ньому були мокрі й блищали. Після кожного удару хвилі об борт високо вгору здіймався фонтан водяних бризок, і дядя Влас ховав голову під захисний козирок на містку, а потім знову сідав рівно і пильно вглядався в море. Мені він наказав сісти під передню стінку, яка захищала од вітру й води.

— Ну як, Левко, страшно було?

— І зовсім не страшно,— відповів я. Він посміхнувся:

— Герой!.. А ми ж могли отут і кінці віддати. От коли б твоя мама побачила!.. Ну, тепер уже відштормило... А тебе так і не загойдало? — спитав здивовано.

— Ні, тільки понудило трохи.

— Далєбі, моряк з тебе добрий буде! Я про що з тобою поговорити хочу, Левко... Ото у вас є уроки праці. Що ви там робите?

— Бруски стружемо,— відповів я не задумуючись.— Вставляємо у верстак і стружемо.

— Навіщо?

— А я не знаю.

Дядя Влас глянув на годинник, наказав стерновому лягати на п'ять градусів лівіше.

— То бруски, кажеш?

— Ага.

— І охоче ви їх стружете?

— Де там! Пустуємо, купатись бігаємо.

— От-от, ото ж я й чув, як ви пустуєте та купатись бігаєте. На це ви — мастаки. А в мене одна думка є, Левко. Ти казав, що тобі подобається бути моряком. У вашому класі ще є хлопці, які про море мріють?

— Є. Ілько Заруба... Він каже, що як закінчить школу, то одразу ж у рибалки піде.

— А крім Ілька?

— І ще знайдуться.

— А чого б вам, замість якісь там бруски стругати, та не зробити собі моторно-парусного бота?

Я навіть рота роззявив від здивування.

— А хіба це можна? Хто ж нам дозволить?

— Якщо серйозно візьметесь до діла, то дозволять.□— Та ми ж і не зуміємо.

— А це вже я вам допоможу. Звісно, самі не зумієте, а я все ж таки майбутній інженер-кораблебудівник!

— Та ми б — з радістю! — вигукнув я.— А тільки... Хіба з цього щось вийде?

— Ех ти, маловір!..— добродушно сказав дядя Влас.— Як до серйозного діла, то вже

й злякався, задній хід даєш!

— Я не злякався. Але ж подумати тільки — самим бота зробити!

— А що ж тут особливого? Човен як човен, тільки трохи більший, ніж звичайний. Все одно ви ж там стружете якісь бруски. І тепер так само стругатимете. Тільки знатимете, що саме ви стружете й для чого... Зразу цікавіше стане...

Мені хотілося вірити. І я спитав:

— А де ж ми дерева на бот візьмемо?

— Це не великий клопіт, дістанемо. Та й скільки там того дерева треба. Це ж — не шхуна, а човен. Було б тільки бажання.

— Бажання є. Ще й яке!

— Ну от і добре... А я з вашим шкільним начальством домовлюся.

24. "АНУ, ПОКАЖИ РУКИ..."

Ми йшли ще ніч і півдня.

Я вже освоївся на шхуні, і тепер робота мені не здавалась такою важкою, як спершу. Я допомагав на камбузі, стояв біля штурвала, брав участь у авральних роботах. Погода була хоч і вітряна, але сонячна. І море вже майже не штормило.

На серці у мене теж було сонячно. Ми щасливо закінчували важкий похід. Я бачив смерч. А в школі будуватимемо моторно-парусного бота, і, може, навіть я буду ним командувати.

Ми наближались до бази. Он уже леліє смужечка землі. Вона вищає і ширшає, розростається на очах. Уже можна розрізнити гори, дерева і навіть окремі будинки.

Відкрився порт. Списами встромилися в небо щогли кораблів.

Коли пришвартувалися, я не одразу пішов додому. Ще разом з усіма вивантажував рибу, мив палубу й борти, прибирав у кубрику.

А як уже всі роботи закінчили, я переодягся у свій домашній одяг і тільки чекав на дядю Власа, щоб разом іти додому. Аче тут раптом боцман наказав усім вишикуватись на правому шка-футі.

Я не знав, навіщо це, але теж побіг на правий шкафут. Як найменший серед усіх, став на шкентелі, тобто останнім у шерензі. Правда, після всіх прибіг ще й Прибій і став біля мене, отож тепер не я, а він був останній.

Із своєї каюти вийшов дядя Влас, чисто поголений, у темно-синьому кітелі, в начищених черевиках. На голові — нова мічманка з блискучим "крабом".

Дядя Влас став перед шеренгою й урочисто сказав:

— За зразкове виконання своїх обов'язків у поході, за витривалість і мужність, виявлені під час шторму, всьому екіпажу шхуни "Зоря" оголошую подяку з занесенням у трудову книж ку. В цьому важкому поході вперше у своєму житті брав участь юнга Левко Лебідь. Він теж заслужив подяку нарівні зо всіма. Але оскільки у нього трудової книжки немає, то ми тут порадилися і вирішили послати в школу листа, в якому розкажемо про хороші діла Левка Лебеда на нашому кораблі. А крім того, Левко,— звернувся дядя Влас тепер уже тільки до мене,— крім того, екіпаж вирішив на згадку

про твій перший морський похід подарувати тобі твій морський одяг, в якому ти плавав на шхуні.

Чого-чого, а такого щастя я вже аж ніяк не ждав! Навіть не додумався б, що таке може бути!.. Я стояв розгублений і зворушений і не знав, що мені робити, як поводитися.

— Бери, бери,— сказав дядя Влас і, взявши у боцмана великий пакунок, перев'язаний шпагатиною, дав мені його в руки.— Це подарунок від усього екіпажу.

— Дякую...— тільки й промовив я.— Всім вам дякую...Проводжаючи мене з шхуни, моряки тиснули мені руку, як дорослому, просили навідувати, коли буде час, а то — й ще піти з ними в море.

А кок Гриша спитав:

— То як, тепер будеш матері картоплю чистити?

— Буду.

— Ану, покажи руки,— підступив він до мене.

Я вивернув руки догори долонями. Вони стали загрубілими й мозолястими.

— Оце руки! — вигукнув Гриша.— Не соромно й людям показати!

І ось ми з дядею Власом уже йдемо вулицею рідного міста.

Мене охоплює дивне почуття, ніби я тут не був давно-давно. І я радію кожному будинкові, кожній деревині, кожному камінцеві.

Мабуть, воно й треба іноді залишати місто на якийсь час, щоб потім повернутись і побачити, яке воно гарне, і зустрітись з ним після тривалої розлуки, як з найближчим другом.

Дома були і тато, і мама.

Коли я відчинив двері, мама кинулась до мене з радісними слізьми і розглядала мене так, ніби я прибув не з моря, а принаймні з космосу.

— Синочку! Ріднесенький мій! — скрикувала вона.— Більше нікуди я тебе не пущу. Скільки передумала, перебідкалась, сили вже в мене немає!.. А схуд! А почорнів!..

Дядя Влас посміхнувся лукаво й задоволено. А тато жартівливо промовив:

— Ану, повернися, синку, подивлюсь, який ти став! — І до мами: — Та не лий над ним сліз. Хлопець скуштував трохи солоної водички, більше, я думаю, не захоче...

— А от і ще захочу! — вигукнув я палко.

Тато кинув на мене здивований погляд, кашлянув розгублено.

— Кхм... кхм... Чим ви його приворожили, Власе Микитовичу?.. Не сподівався...

Увесь вечір у хаті тільки й розмов було, що про похід, про шторм та про смерч... Бідолашна мама! Що вона вже наохкалась та наплакалась — іншій вистачило б на рік!..

25. МИ ПИШЕМО ТВІР

— Діти, сьогодні ви будете писати твір на тему: "Як я провів канікули". Кожен з вас опише те найцікавіше, що сталося за цей час.

Марія Степанівна була така ж, як завжди, суха й холодна і, як завжди, в своєму темно-синьому костюмі. Мабуть, вона думає, що коли надіне щось веселіше й вільніше,

то не буде схожа на справжню вчительку.

Обізвався Ілько:

— А що писати, коли у мене нічого цікавого не було?—Марія Степанівна кинула на нього гострий погляд.

— Якщо тобі немає про що писати, то напиши, як бички ловив.

— Тепер уже бички не ловляться,— сказав Ілько тихо, але так, що в класі всі почули і засміялися.

Марія Степанівна стиснула губи і мовчки ждала, поки сміх уляжеться.

— Беріть папір і пишiть,— тільки й сказала вона, коли в класі стало тихо.

Кому-кому, а мені було про що писати. Але після такого початку я раптом відчув, що мої враження від походу на шхуні "Зоря" ніби зблякли. Ніяк не виходила перша фраза. Що не напишу, а мені все здається, що не так. Я порвав один аркушик, другий.

— Лебідь, я сказала писати, а не папір рвати.

— У мене не виходить.

— Ще б пак...— кинула Марія Степанівна.

Що вона хотіла сказати тим "ще б пак", я так і не зрозумів. У Маринки було вже з півсторінки. Павка навіть забув поправляти свої окуляри і скрипів, скрипів пером. І навіть Ілько, хоч і йорзав по парті та куйовдив свого вогнистого чуба, але все ж щось писав. А я ніяк не міг почати...

Нарешті написав: "За час канікулів я побував у морі на шхуні "Зоря"..." І вже перо моє не зупинялось. Я писав про те, як уперше в житті чистив картоплю та драїв мідну каструлю, як дружно ми вантажили рибу, як я стояв біля штурвала, писав про шторм і про смерч...

Дзвінок захопив мене зненацька. Я навіть не закінчив трохи. І, може, вперше за все своє життя пошкодував, що урок такий короткий!..

З хвилюванням ждав того дня, коли нам буде повернуто роботу.

І ось...

— Левко Лебідь...

Ніби удар грому: першим називає мене.

Я схоплююсь за партою, стою, жду. Марія Степанівна дивиться на мене так, ніби вперше бачить.

— Левко Лебідь,— говорить вона тепер уже до всього класу,— написав найкращу, найцікавішу роботу...

Такого ще звіку і зроду не було! Щоб оце я — і найкращу роботу?.. Найгірші були, а щоб — найкращу?!

А може, вона глузує з мене і зараз почне знущатися над кожним моїм реченням? Адже вона вміє!..

Але ні, Марія Степанівна ніби не глузує:

— Під час канікул Левко Лебідь плавав на рибальській шхуні. Він досить детально і, як б сказала, мальовничо описав цей свій похід. Послухайте всі роботу Лебеда...

Вона читає. А я сиджу як на вогні. Не знаю, куди мені треба дивитись, на неї чи на

учнів. Тільки відчуваю, що мої губи ворухить і смикає радісний усміх.

— От бачите,— каже вона, закінчивши читання,— що значить, коли людина взяла участь у корисному ділі. У неї одразу ж і нові спостереження з'явилися, і нові знання... За цей твір ставлю Левкові Лебедю п'ятірку...

П'ятірка! Цікаво, як вона виглядає на папері під моїм твором? Мені не терпиться швидше одержати роботу і глянути... Але Марія Степанівна каже далі:

— Це ще не все. Сьогодні Лебідь у нас взагалі іменинник. Від екіпажу шхуни до школи надійшов лист, в якому моряки хвалять Левка за сумлінне виконання обов'язків юнги. Я хочу вас з цим листом теж ознайомити...

І вона читає листа.

Раніше я думав, що цей лист приголомшить Марію Степанівну, а виявилось, що приголомшений я. Бо хоч я і знав, що такий лист має бути, але зараз він для мене — несподіваний, бо я ж і сам вперше чую, що саме про мене написано.

— Правда, мені здається, що Левка Лебедя перехвалили,— каже Марія Степанівна.— Боюсь, щоб він після цього не зазнався. Але я хочу сказати Левкові, що цю похвалу треба виправдати успішним навчанням і доброю поведінкою...

П'ятірку одержала й Маринка. І — Павка. І ще кілька учнів.

Уже кінчався список, а Ілька вода чомусь не називала. Нарешті у неї на столі лишився тільки один аркушик паперу, і вже тоді вона сказала:

— І остання робота — Ілька Заруби...

Ілько підвівся і втупився очима в Марію Степанівну.

— Ількові я поставила двійку. Але його роботу теж треба прочитати для всіх. Мені здається, що Заруба вирішив поглумитися з усіх нас. Та поглумився він тільки з самого себе. Ось послушайте...

І Марія Степанівна почала читати:

— "Всі канікули я тільки те й робив, що ловив бички. Першого ж дня, як тільки нас розпустили, я купив на базарі піввідра морських рачків і гайнув на море. А на морські рачки здорово бичок іде! Тільки опушу гачок у воду — і вже тягну, прямо аж рука заболіла!.. До вечора я їх натягав штук сто. І одного морського чорта спіймав. Страшний такий, як і всі чорти!.. Бички були різні, великі й маленькі. А один такий, що хто не бачив, той не повірить. Ну, не менше як з півметра! От-такезний!.. Де він такий узявся в Чорному морі, й сам не знаю. Мабуть, приплив з Великого, або Тихого океану..."

Клас гримнув від реготу.

— Ні, ви послушайте ще,— сказала Марія Степанівна і стала читати далі. — "Голова в цього бичка була така, як середній кавун, очі — як дві добрі картоплини, а хвіст хіба тільки трохи менший, ніж у дельфіна. Такої й сковороди немає, щоб його засмажити... А одного разу мені було таке. Наловив я штук з двадцять бичків, нанизав їх на шворку, прив'язав до каменя, щоб не відірвались, і пустив у воду. Ловлю собі далі. Коли це як підпливе якась риба, здоровенна-здоровенна, як ударить хвостом по воді, а тоді — хап оті мої бички разом із шворкою! Хапнула і зникла. Я навіть не встиг роздивитись, що

воно таке було. Але щось дуже схоже на акулу. Отож я й думаю, що акулу можна спіймати на бичків, треба тільки мати міцну шворку. Оце як будуть ще одні канікули, спробую..."

Далі читати не було змоги. Учні так сміялись, що, крім їхнього реготу, нічого не було чути. Ілько вертів своєю червово-чубою головою в усі боки і теж сміявся разом з усіма. Було ясно одне: він навмисне наплів усяких дурниць.

Коли, нарешті, пересміялися, Марія Степанівна звернулась до Ілька:

— Скажи, Заруба, навіщо ти написав оцю нісенітницю?

— А щоб цікаво було... Ви ж самі наказували...

Як тільки задзеленчав дзвінок на перерву і Марія Степанівна вийшла з класу, Ілько одразу ж і забув і про свій твір, і про двійку, так, наче нічого й не сталося. Першим опинився в коридорі. Комуś підставив ногу. Когось із дівчат смикнув за косу... Але до нього підійшов Павка і, поправляючи окуляри на носі, запитав:

— А ти все-таки скажи, навіщо ти написав оте все? Підійшли ще хлопці та дівчата, оточили Ілька та Павку.

— Щоб ти, дурню, спитав,— глумливо відповів Ілько.

— Я тебе як голова загону питаю! — потемнів на виду Павка.

— Чого ти до нього присікався? Він же здорово написав! — вступився за Ілька Сашко В'юн.

— Авжеж, здорово! Хоч насміялися досхочу! — підтримали його й інші.

Павка трохи розгубився. Він не чекав, що в Ілька ще й захисники знайдуться. Але й відступати не збирався:

— Та це ж справді як знущання!..

Але Ілько вже пішов у наступ:

— А ти чув, що вона сказала?.. Чув?..

— Хто сказав?

— Хто, хто!.. Марія Степанівна твоя!

— А що вона сказала?

— Ото ж то й є!..— загадково вигукнув Ілько.

— Та ти не говори тут ребусами і не викручуйся!..

— А чого мені викручуватись? — кокошився Ілько.— Напиши, каже, як ти бичків ловив. От я й написав.

— Вона пожартувала,— уже спокійніше сказав Павка.

— Ну, і я пожартував,— відповів Ілько, знову набираючи незалежного вигляду.— А якщо я бички ловлю, то й що? А може, ми їх їмо дома?..

— Хто ж каже...— не знав що відповісти Павка.— А тільки погано все це може закінчитись для тебе.

— Гірше не буде, ніж є,— сказав Ілько.□Він засміявся лихим сміхом.

А мені чомусь було його шкода...

26. "НУ, БРАТИКИ МОЇ, ДО РОБОТИ!"

— Левко, ти дома!.. А ходи-но сюди. Бери папір, олівець, та будемо метикувати. Одна голова — добре, а дві — краще.

Я одразу ж відклав книжку і пішов до дяді Власа.

— Був я оце в твоїй школі. Подивився майстерню. Поговорив з директором, з керівником класу. Домовились.

— Справді? — радісно вигукнув я.

— Авжеж, справді. А чому ти так здивувався? Чи ти, може, думав, що ото тоді побалакали на шхуні, та я й забув?

Мама принесла на стіл вечерю. Але чай так і захолював у склянках. А ми сиділи і списували аркуш за аркушем.

— Отут поставимо столярні верстаки,— показував дядя Влас, намалювавши план майстерні.— Тут стане свердлильний верстат, а отут слюсарний. Посеред майстерні, ось так, обладнаємо стапелі...

Я аж на стільці совався, так мені хотілося все це швидше побачити.

Дядя Влас зауважив:

— Тільки ти не гарячкуй. Є така приказка: спіши поволі. А то вийде, як у того коваля-невдахи, що починав робити плуг, а вийшла швайка.

Коли ми покінчили з планом майстерні та списали на папір верстати й інструменти, які нам потрібні, дядя Влас сказав:

— А тепер давай поговоримо про твоїх друзів. Хто з них на що здатний. От ти, скажімо, кого взяв би на таке діло?

— Ілька взяв би,— сказав я твердо.

— Такий він уже надійний?

— Авжеж.

— Ну, Ілька. А ще кого?

— Маринку...

— Та вона ж дівчина.

— Ну й що? — раптом спалахнув я.— А якщо вона така, що за всякого хлопця справиться! І вчиться на п'ять!..

— О, це вже інша річ,— усміхнувся дядя Влас.— Це добре, що дівчина — і така бідова.

Я ще розказав про двох-трьох, але далі ми й не пішли.

— Ну, гаразд,— встав із-за столу дядя Влас.— В роботі ближче з кожним познайомимось. Людина себе в ділі показує.

Мені ще треба було довчити фізику, але я довго не міг зосередитись. Заснув пізно.

Наступний день у мене видався справді щасливий.

По-перше, моя новина про бот, як і треба було чекати, викликала серед учнів бурхливе захоплення. По-друге, я на четвірку відповів фізику.

Бентежило тільки одне: закінчувались уроки, а дяді Власа ще не було, хоч він твердо обіцяв бути. Як не прийде, то хлопці скажуть, що я брехун, та ще й на сміх

підіймуть.

Але не встиг відспівати останній дзвінок, як у дворі обізвалася сиреною вантажна автомашина. В її кузові під вологим від мряки сірим брезентом видувалися якісь речі.

Ми висипали на подвір'я. Вийшов і Євграф Євграфович. Привітався до дяді Власа, який виліз з кабіни, і вони почали про щось говорити.

А тим часом з кузова зіскочив стерновий шхуни "Зоря", Баня, підійшов до мене, простяг руку:

— Привіт, Левко! Що ж це ти не показуєшся на очі?

— Добрий день, Ваню,— відповів я, пишаючись перед товаришами своїм знайомством з ним.

— Як живеш?

— Усе гаразд. Що це ти привіз?

— А це ж для вас. Верстати, матеріал деякий. Влас Микитович такий чоловік, що і з-під землі дістане. То це ви самі собі бот робитимете?

— Будемо,— відповіло кілька голосів.

— А командиром бота хто у вас буде? Левко?

Я почервонів до самих вух.

— Не знаю...

— Чому ж не знаєш? У тебе ж — неабияка морська практика! Он у який штормягу на шхуні плавав!

Я був на десятому небі. Така розмова в присутності хлопців!

Навіть Ілько, який завжди поводився незалежно, і той зараз заздри́в мені.

Підійшов дядя Влас.

— Ну, братики мої, до роботи!

Почали розвантажувати машини. Зняли з кузова два столярні верстати, не нові вже, видно, що були в роботі, але цілком справні. Віднесли в майстерню ящик із струментом, відволокли дерев'яні балки і дошки.

А коли закінчили, Євграф Євграфович наказав усім повернутись до класу.

Тут він сказав, що відтепер ми — учнівська виробнича бригада. І маємо перед собою конкретне й цікаве завдання — збудувати моторно-парусного бота. А як збудуємо, будемо влітку в море ходити, морську справу вивчати. А завтра у нас неділенька. Обладнуватимемо майстерню.

Зі школи ми з Ільком повернули до берега, щоб подивитись на ті боти, що стоять у порту. Раніше ми на них не звертали уваги — ну що ж, боти та й боти! — а тепер вони нас зацікавили.

— Скоро й наш загойдається біля причалу,— сказав Ілько.

— А як ми його назвемо?

— Як?.. "Альбатрос" або "Буревісник".

— Ні, такі вже є,— заперечив я.— Краще "Піонер", щоб усі знали, що це — наш бот, а не чий-небудь.

Ми засперечалися. Але потім вирішили, що сперечатися ще рано, і пішли додому.

27. НЕДІЛЬНИК

Ранок видався похмурий, туманний. У нас на півдні такі ранки бувають часто пізньої осені чи ранньої зими. По сірих вікнах повільно сповзали поодинокі краплини, залишаючи покручений слід.

Дядя Влас вийшов з своєї кімнати у старому, поношеному кітелі і в старих штанях, що на колінах аж побіліли.

— А ти, Левко, чому ж не переодягаєшся? — спитав він, побачивши мене в тому одязі, в якому я ходжу до школи.

У мене десь були старенькі штани, які я трохи розірвав об сучок, коли змагався з Ільком, хто вище видереться на дерево. Була й тужурка, з якої я програв хлопцям половину гудзиків. Були й старенькі черевики з побитими носками. Але навіщо я надіватиму те старе шмаття? Та й виріс я з нього. І я відповів безтурботно:

— Нічого іншого немає.

— Хай іде в цьому,— сказала мама.— Бо старе десь шукати треба. Не пригадую, куди я його приткнула.

— Негоже так,— глянув докірливо на мене й на маму дядя Влас.— На роботу ж ідеш, а не на гулянку. Зіпсуєш добрий одяг, а потім будеш у тата новий просити. Давай удвох пошукаємо твоє старе вбрання...

Мені соромно було, щоб дядя Влас шукав зі мною мій старий одяг.

— Я зараз сам...[]І таки переодягся.

Ми йшли до школи і розмовляли. Але про що розмовляли? Знову ж таки про той самий одяг. Наче я зробив і геть яку провину, що не хотів переодягтися в старе! Дядя Влас не докоряв мені, не повчав, як це любить робити тато, а розповідав, скільки людської праці вкладено в оті мої звичайнісінькі штани та сорочку.

— Не задумувався ти над цим,— казав дядя Влас,— то й не знаєш. Думаєш, що воно само десь береться... Балуваний ти, Левко,— тільки й сказав наприкінці дядя Влас.

На шкільному подвір'ї нас уже ждали учні. Всі вони теж були в старому. Маринка прийшла в спортивних шароварах і коричневому плетеному светрі. На що вже Марія Степанівна, яка, здається, й народилась у своєму темно-синьому костюмі, і та була в чоботях та зеленій фуфайці.

Розбились на групи. Одні вигортали з кутків та збирали всякий брухт, залізаччя, тріски. Другі дерев'яними носилками та відрами відносили все це в кінець шкільного городу в сміттєву яму. Треті витирали пилюку на стінах, вікнах і дверях.

Майстерня наша, хоч і називалась майстернею, а справді була звичайним собі сараєм з кількома верстатами. Її збудували нашвидкуруч. Обіцяли, що вона буде добре обладнана і що в ній ми вивчимось на столярів. Але нам так і не дали ні верстатів, ні струменту. А тому втратили до неї цікавість і ми, учні.

Тепер же у майстерні лунали веселі голоси, бринів сміх, бряжчали відра, шаркали лопати й віники, плюскотіла вода.

Ми з Ільком, як очманілі, бігали туди й сюди з дерев'яними носилками, переганяючи інших.

Ілько вже встиг розмазати на щоці пилюку, вигляд у нього був хвацько бойовий. Блискаючи очима з-під низько насунутого на лоб картуза, він вигукував:

— Ей, дорогу!.. Дорогу ударникам праці!

Він устигав серед діла того штовхнути, того уколоти якимось слівцем. Йому відповідали тим самим. Спільна робота раптом здружила нас усіх, зрівняла. Тут уже не було ні двієчника та бешкетника Ілька, ні круглого відмінника Павки, ні гордовитої Маринки, ні навіть суворої й сухої Марії Степанівни, а був тільки трудовий колектив, де всі роблять одне діло, де ніхто не зайвий, а, навпаки, всі однаково потрібні.

Десять о дванадцятій дядя Влас скомандував:

— Перепочинок!

Але у відповідь на це Ілько колесом пройшовся по підлозі і сказав:

— А я й не втомився зовсім!

Я теж сказав, що не втомився і що буду працювати далі. Нас підтримали інші хлопці та дівчата. І робота знову закипіла.

Дівчата мили вікна, а ми носили їм воду. Я взявся носити воду до того вікна, яке мили Маринка та Марія Степанівна. І так старанно носив, що Маринка навіть зауважила:

— Та не спіши, ще є...

Після вікон заходилися мити підлогу. Тут я голосно вигукнув:

— Ось я добре вмію мити! Мене на шхуні навчили![]І почав енергійно шурувати шваброю.

Але Ілько не хотів передо мною поступатися.

— Подумаєш, наука! — вигукнув він і теж взявся за швабру та став поруч зі мною.

Нарешті помили. І ось майстерня засяяла. Це вже був не брудний сарай, набитий всяким мотлохом та сміттям, в якому вільно жилося хіба що мишам, а красиве й чисте приміщення, повне світла, повітря. Блищала жовтизною підлога, хоч котись по ній — не забруднишся. Стіни білили, як у хаті. А тут ще й сонце, мов на замовлення, пробило туман — і стало видно, які вікна чисті та світлі.

— Добрий початок, — задоволено сказав дядя Влас, коли всі зібралися до гурту, щоб помилуватися наслідками своєї праці. — Наступного разу ми з вами поставимо верстати та верстаки, збудуємо стапелі, а тоді вже й розпочнемо будувати бот. А разом і до теорії візьмемось. Щоб ви знали, що саме й для чого робите.

— Згодні! — загукали ми дружно. — Теорію вивчимо на п'ять!

— Не спішіть обіцяти. Ви ще не знаєте, який я вимогливий! — попередив дядя Влас. — Той, у кого будуть двійки, матиме зі мною серйозну розмову. Так і знайте.

— Не буде двійок! — запевнили ми дядю Власа всі гуртом.

28. ПАВКА

Правду казав дядя Влас: було б тільки бажання, а діло піде! Швидко наша майстерня стала зовсім невпізнанна. У нас з'явилися нові механізми: свердлильний верстат з ручкою, схожою на морський штурвал, рейсмусний верстат для стругання

дерев'яних заготовок, циркульна пилка, якою можна різати будь-яке дерево, як масло ножом, стрічкова пилка для виготовлення фігурних деталей, кілька нових столярних верстаків.

Полиці заповнювали різні стамески, дерев'яні киянки, рубанки, фуганки, шерхелі, ножівки. Правда, цей струмент не залежувався, він не встигав прохолоннути від наших гарячих долонь. У майстерні увесь час стояв гамір, і завжди тут пахло свіжою стружкою.

Ми вже почали будувати бот. Його кістяк — киль, форштевень, ахтерштевень та шпангоути — стояв посередині майстерні на стапелях і розпалював нашу уяву.

Дядя Влас, як і пообіцяв, учив нас ще й теорії столярної справи. Ми вже знали, яке дерево можна застосувати в кораблебудуванні, а яке — ні. Наприклад, вільха, береза, липа, осика — непридатні, бо вони розмокають і бубнявляють. А от дуб, сосна і бук — водонепроникні й міцні.

Я нишком брав у дяді Власа книжки з суднобудування, з навігації і читав, хоча й не все розумів.

Я знову одержав дві четвірки — з фізики і природознавства.

Ілько ж знову одержав дві двійки.

Якось увечері, коли я, приготувавши уроки, читав узяту в дяді Власа книжку, раптом почув голос Павки, Він питав у мами, чи я дома.

Чого б це так пізно?..

Не встиг я заховати книжку, як Павка був уже у мене в кімнаті.

— Здоров, Левко,— привітався він, скинувши очима на стіл.— У тебе тепло. А надворі така холоднеча, що просто — брр!.. Мабуть, сніг випаде.

Він скинув окуляри, що враз спітніли від тепла, і почав хусточкою терти скельця. Без окулярів він не був схожий сам на себе. Крізь скельця його очі завжди дивились зверхньо і трохи суворо, як у дорослого. А зараз вони безпорадно кліпали... Потім надів окуляри і знову став самим собою. Кивнув головою на книжку:

— Вивчаєш?.. Добре робиш. З тебе справжній моряк вийде. А от мені про море тільки мріяти.

— Чому?

Він засмучено усміхнувся:

— Очі...

— А-а,— протяг я, вражений, що він так просто й одверто сказав про свою ваду.— Але ж ти разом з усіма бот будуєш. І теорію вчиш...

— Буду. І теорію вчу. А от плавати — зась...

Мені чомусь стало жаль Павку. Взагалі він непоганий хлопець. Ну, хвалений і перехвалений відмінник! Але ж шкоди нікому ніякої не робить, та ще, дивись, і пояснить щось, коли в нього питаєш. Правда, пояснює він так, ніби ти проти нього взагалі — комахка, але то вже така вдача...

І я сказав, щоб втішити його:

— Нічого, все одно в море разом сходимо.

— Звісно ж, що сходимо,— вже веселіше сказав Павка.— А я до тебе з одним ділом прийшов...— голос його став твердим, і, як завжди, по-дорослому заблищали очі за скельцями окулярів.

— З яким?

— Скажу одверто, прийшов я до тебе як голова загону. Треба щось робити з Ільком Зарубою.

Я насторожився:

— А що?..

— Увесь наш клас уже вирівнявся,— вів далі Павка.— Вчитись стали краще. Дисципліну підтягли. Ось і в тебе вже оцінки добрі. А Ілько всіх донизу тягне. По вуха у двійках сидить. Через нього й іншим може несолодко бути...

— Це тобі, як голові загону? — спитав я, а сам подумав: "Даремно я тебе тільки що непоганим хлопцем назвав!"

Павка пустив мої слова повз вуха.

— Ви ж з ним — друзі, всім відомо. От і допоможи йому.

— Нічого з цього не вийде,— сказав я.

— Чому ж?

— Бо до нас моя мама його не пускає.

— Не пускає? — здивувався Павка.— Це, може, відтоді, як ото за горобця вигнала?

— І відтоді, й завжди... Вона не хоче, щоб я з ним дружив.

— Це гірше... Але можна ж з твоєю мамою поговорити. Розкажемо, в чім річ, вона зрозуміє й дозволить.

— А як Ілько сам не захоче, щоб я йому допомагав?

— Захоче. Через те ж я до тебе й прийшов. От зі мною не захоче, скаже, що це я як голова загону собі ціну набиваю. А ти Міг би з ним — по-товариському, по-дружньому... Тут саме у кімнату зайшла мама.

— Про що ви тут розмовляєте? — запитала.

Я знав, що Павку мама шанує, вона частенько говорила: "От хлопець розумний! Людиною буде. З нього приклад бери".

Тому на її запитання я промовчав. Хай цей розумний Павка й розмовляє.

Він спершу ніби трохи знітився, але сказав:

— А ми хотіли поговорити з вами...— і розказав, чого прийшов.

— Знаю, які то будуть заняття,— сказала мама.— Ілько і Левка в двієчники потягне. Добра тут не жди.

— Не потягне,— встряв я.— Ось я знову дві четвірки приніс.□Поки ми балакали, прийшли дядя Влас і тато. Вони ходили прогулятись перед сном. Обое були веселі, з розчервонілими на морозі щоками.

— А чого ж, хай помагає,— сказав тато, вислухавши, в чім річ.

І дядя Влас підтримав.

— Давно вже треба б.

29. ДЕ ВЗЯТИ ЛИЖІ?..

У неділю я прокинувся пізно. В кімнаті було незвично біло і ясно. Я схопився з ліжка, кинувся до вікна. На шибках лежали срібні візерунки, яких не зміг би намалювати жоден художник у світі. Тут були прозорі листки папороті, гілочки ялинки, сріблясті казкові квіти. І як ото мороз уміє малювати на шибках тик точно і гарно?..

А що робилося за вікном!

Надворі лежав сніг. Чистий, іскристий, ще ніким не потоптаний сніг!.. Я аж підстрибнув від радощів. Ніби прийшло несподіване й велике свято.

Згадав, що до мене має прийти Ілько. Тепер він часто ходить, і ми з ним готуємо домашні завдання. Спершу мама тільки те й робила, що приходила до мене за чимось у кімнату. То їй треба щось взяти, то — щось покласти. Я добре знав, що нічого їй не треба, і приходять вона тільки для того, щоб подивитись, чи ми не пустуємо, чи готуємо уроки. Та згодом вона заспокоїлась. Особливо як Ілько виправив двійку з фізики на трійку, а я одержав п'ятірку.

Сьогодні Ілько мав прийти знову. Але я вирішив, що вчити уроки ми будемо недовго, а побіжимо гуляти на сніг.

От би оце ще лижі!

Лиж у мене не було, бо у нас на півдні сніг лежить рідко. Випаде — й одразу ж розтане. Тепер же, видно, сніг полежить довгенько. Недарма ж мороз так майстерно розмалював шибки... І мені до болю в серці захотілося мати лижі.

Я побіг на кухню, де мама готувала сніданок.

— Мамо! Дивись, який сніг випав!

Звісно, вона раніше за мене бачила той сніг, бо раніше встала, але ще раз глянула у вікно і сказала:

— Гарний сніг. Такий у нас рідко буває.

— А я завтра знову п'ятірку принесу. По геометрії. Так здорово вивчив, що буде тільки п'ятірка — не менше!

— Це ти хочеш, щоб я тобі лижі купила?

— Еге ж, лижі! — аж підстрибнув я, радіє, що мама така здогадлива.

— То не надійся, не куплю, — раптом відрубала мама і наче вилила на мене відро холодної води.

— Чому?.. — розгублено спитав я.

— Дуже ти багато хочеш. Не встигне весною сонце блиснути, подавай тобі новий футбол. Не встигне сніг упасти, подавай тобі лижі. А гроші де на все це взяти?.. Влас Микитович і так каже, що занадто вже ми тебе балуємо.

— У тата є гроші... — надув я губи. — Скільки вони там коштують, ті лижі!..

— От-от, — ухопилась мама за мою думку. — Тобі все ніпочому! Тільки й знаєш, що "в тата є гроші"! Звик, що все так легко і просто: захотів — на... Обійдешся й без лиж. Он там, у сараї, санки лежать, бери й катайся.

— Що мені ті санки?.. — запихав я. — Он у нас у школі, казав фізкультурник, скоро змагання будуть. То ти хочеш, щоб я не тренувався і двійку по фізкультурі схопив? Так?

Звісно, такого вчитель фізкультури не говорив і ніяких змагань не передбачалось. Я тільки хотів налякати маму двійкою. Але вона була невблаганна.

— Якщо змагання, то нехай школа й дає лижі... Та й які там змагання? Ось тільки сонце вигляне, то від снігу одна грязюка залишиться.

— Ну, ма-а-мо,— не вгавав я,— мені ж тре-е-ба!..

— Іди геть і не мороч мені голову!

Це була вже тверда і остаточна відмова.

Бо коли мама здавалась, вона казала: "Іди до батька й проси. Він гроші заробляє, а не я". Тоді я йшов і казав татові: "Мама казала, щоб я до тебе звернувся..." Це означало, що мама згодна, і тато вже не міг відмовити.

Цього разу вона до тата не послала. А це вже означало, що коли б він навіть захотів дати гроші, то вона не дозволить.

І я пішов від неї, ламаючи голову, де взяти лижі.

Тільки поснідали, з'явився Ілько. Він уже встиг набігатись на морозі — обличчя в нього було, як червонобоке яблуко, а очі блищали. Увесь він мовби складався з невидимих пружинок, не міг ні всидіти, ні встояти спокійно, а весь час вертівся, махав руками і мовив язиком:

— Левко!.. Ух, і сніжок!.. Давай швидко повчимо уроки і — гайда на сніг. Та чого ти такий невеселий?.. Що таке?..

— Мама на лижі грошей не дає,— поскаржився я.

Ілько покрутив головою.

— Це справді погано. Зараз би лижі — в самий раз!

Ми сиділи над природознавством, вивчали літні квіти, а думки наші увесь час наворачталися до зими, яка була ось зовсім близько, за вікном, до снігу, до лиж...

Ілько раз у раз схоплювався, хукав на шибку, псуючи намальовані морозом квіти та візерунки, заглядав у вікно і показував мені піднятий угору великий палець, що означає: "Надворі — во!.." А я тим часом думав, чи не спробувати ще раз випросити грошей?..

Я почував себе незаслужено ображеним, і наука не йшла в голову.

30. Є ЛИЖІ!

— А знаєш що, Левко? Як захочемо, то лижі будуть. І не одна пара, а дві.

— Де ж ми їх візьмемо? — здивувався я і водночас зрадів, бо знав, що коли Ілько щось обіцяє, то не дарма.

— Візьмемо в школі, в спортзалі.

— Хто ж нам їх дасть? Там же вихідний, все зачинено.

— А ми й просити не будемо. Самі візьмемо.

Радість моя згасла.

— Ще побачить хтось...

— От дивак!.. Візьмемо так, щоб ніхто не побачив. Ми ж — не назовсім. Покатаємось і повернемо.

— Воно-то так, але ж без дозволу... Ілько зареготав.

— Та хто ж знав, що вночі отакий сніг випаде? Коли б ми знали, то попросили б. І ти думаєш, що фізкультурник не дав би? Ого!

Ілько бачив, що я ще вагаюсь, і навідав, навідав:

— А увечері покладемо назад. Ніхто й знати не буде. Вони ж там все одно задарма лежать. А ми б, знаєш, як покатались! З отієї гори, що ото влітку на велосипеді. А не хочеш, то я й сам. Тільки самому не так весело. То б ми — із гори, і — навперегінці!..

Теж мені сказав — не хочу!.. Та я так хочу, що аж піджилки тремтять!.. А що, і правильно каже Ілько: лежать десь там у кутку лижі і пилом припадають, забуті й нікому не потрібні. Що ми їх візьмемо, що ні, від цього нічого не зміниться. То краще ми з Ільком хоч накатаємось!..

— Згода...

Ми так-сяк прочитали задані додому сторінки, запевнили одне одного, що тут уже все ясно, поскладали книжки і зошити в шухляду, я сказав мамі, що урок ми вивчили на п'ятірку, і подалися з хати.

Сніг хрустів під ногами. Ми йшли швидко, бадьоро.

Але перед шкільними ворітьми я сповільнив ходу. Ілько теж. І хоч нікого стороннього ніде й близько не було, він сказав пошепки :

— Чекай тут... А я зайду гляну з того боку...

Він зник за рогом щільного дощаного паркану. А я сторожко озирався довкола, боячись, щоб хтось не з'явився на вулиці. Та ось Ілько виринув із-за рогу, приглушено сказав:

— Ходімо... Нікого немає...

Ми обійшли шкільне подвір'я, пригнувшись, пролізли під кущами дубняка. Сніг сипався за комір, але я на те не зважав.

Ілько перший шмигнув у дірку в паркані. Я — за ним. Вузьким проходом між сараєм для вугілля і нашою майстернею ми пробралися до глухої стіни школи.

— Ось шибка розбита,— показав Ілько.— Ми тільки скло виймемо. А там — яз коридора і в спортзал.

Вікно було височенько, тому Ілько наказав мені:

— Нагнись, підстав спину.

Я нагнувся. Ілько спритно скочив мені на спину, витяг шибку. Потім підстрибнув на моїй же спині, зіп'явся на руках і зник за вікном.

Я притиснувся до стіни, причаївся. А що, як зараз де не візьметься сторож і вигукне: "Ви що тут, хлопці, робите?"

Довго, ой, як же довго нема Ілька!.. Мені вже й на лижах перехотілося кататись. Краще б уже, як мама радила, взяти санки. І не тремтів би я оце зараз, як цуценя на морозі, а весело катався б з гори...

Нарешті з-за стіни вилинув Ільків голос:

— Бери!

З вікна стирчали лижі. Я швидко схопив їх і поклав на сніг.

— Бери!..— знову почув я.

Ілько подав чотири лижні палиці. Швидко виліз і сам.

Та не встигли ми вибратися з двору, як побачили, що вулицею йде якийсь чоловік. Ми присіли, зігнулися, завмерли за парканом... Чоловік пройшов, не помітивши нас. Тоді ми, озираючись та кваплячи одне одного, пролізли крізь дірку в паркані і бігом подалися на околицю міста...

Спершу нам було не дуже весело. Обоє все-таки почували за собою провину. Але згодом забули про все на світі і тільки катались та катались...

Зимовий день короткий. Незчулись, як і вечір підкрався.

Назад у темряві ми вже не боялися іти з лижами. Вирішили у вікно знову не лізти, а кинути лижі у коридор і поставити на місце шибку.

Тільки-но ткнулися до шкільного паркану — бачимо: по двору ходить сторож. Ми впали на сніг і затамували подих. Повільно, по-старечому швендяв дід від школи до сарая, від сарая до школи, носив дрова, вугілля. Мабуть, готувався розпалити на ніч печі.

— От бісів дід! — лаявся тихо Ілько.— І носить же його!..

Діда носило по двору довго. Уже в нас покоцюбли руки й ноги. Треба було раз у раз терти ніс і вуха, щоб не відморозити. А сторож, наносивши палива, почав обходити школу.

І раптом обоє ми забули й про холод, і про голод. Сторож підходив до вікна, з якого ми витягли шибку. Помітить чи ні?..

— Не помітить у темряві,— заспокоїв мене Ілько.□Але дід помітив.

Зупинився біля вікна, постояв з піднятою головою, потім оглянувся навколо себе — і мені на мить здалось, що він нас побачив. Але то тільки здалось. Дід нахилився, взяв шибку, повертів її в руках і почав ставити на місце, щось сердито бурмочучи.

— Що ж нам тепер робити? — запитав я приголомшено.

— Катаймо звідси,— сказав Ілько.— Заховаємо в себе дома. А завтра увечері принесемо.

— Ти хочеш, щоб я додому лижі взяв? А як батьки знайдуть?

— А ти заховай так, щоб не знайшли.

— Ні, не хочу брати додому,— відмагався я.— Як знайдуть, то буде мені!..

Сторож знову зачовгав по двору. Видно, шибка не на жарт його збентежила, і тепер він ходив та приглядався до інших вікон, зазірав в усі закутки. Так міг і на нас наткнутися.

— Відповзай,— сказав мені Ілько і перший почав рачкувати.□Ми звелися на рівні ноги тільки тоді, коли дід уже не міг ні побачити нас, ні почути.

— А ти ж що,— сказав Ілько,— хочеш, щоб я обидві пари лиж ніс додому? Ні, давай ховати кожен свої.

— Ну гаразд,— погодився я.

— І мотай швидше додому, бо ще розплачешся,— додав Ілько.

Я справді ладен був розплакатись — від того, що нам не пощастило покласти лижі

на місце, від холоду, який уже так допікав, що я зігнувся, як старий дід, і тільки цокотів зубами, від Ількових образливих слів.

Навіть не попрощавшись, ми розійшлися.

Перш ніж зайти до себе в двір, я заглянув через паркан, чи там нікого немає, а потім уже шмигнув у сарай. У сараї було дуже темно. Навпомацки я заліз за дрова і тут наткнувся на свій забутий, так і не відремонтований велосипед. Відіпхнув його вбік, почав кудись навмання засувати лижі. Необережним рухом зачепив якусь дровиняку, що лежала зверху. Вона впала і так боляче вдарила мене по нозі, що я аж засичав, мов гусак. І тут уже не витримав, заплакав.

Коли біль вщух трохи, я пішов у хату.

— Боже мій! — крикнула мама, глянувши на мене.— В самій курточці — на цілий день! Чи в тебе є розум у голові?.. Та на кого ти схожий? Ти тільки глянь на себе!..

Я глянув у велике дзеркало, що стояло в кутку. Справді: синій, як пуп, обличчя замурзане. Це, мабуть, у сараї я так обгидився.

— Ти плакав, чи що? — приглядаючись до мене, запитала мама.

— Я... зм-мерз...□Докірливо хитаючи головою, мама стягла з мене ботинки, одяг і повела у ванну. Мені так хотілося плюхнутись у гарячу воду, але мама не дозволила. Навпаки, вона змусила мене мити руки й ноги холодною водою, щоб не зайшли зашпори.

Але зашпори все-таки зайшли. Я хукав на руки, тер пальці на ногах, гнувся, крутився, як в'юн, аж поки мені не стало легше. Тоді вже взявся до їжі. Мама все ще лаяла мене, а я уминав гарячу картоплю з салом і думав про те, чи добре заховав лижі...

Коли прийшов тато, мама тільки й сказала йому, що я допізна десь вештався і дуже змерз.

— Нехай не бігає роздягнений,— сказав тато.— Це йому не літо.

Я ліг спати. За звичкою взяв до рук книжку, щоб почитати перед сном, але думки увесь час вертілися навколо нашого вчинку.

Може, піти й розповісти все татові й мамі? Ну, хай полають, може, навіть поб'ють, так зате завтра можна буде, не боячись, дивитись людям в очі!..

А може, й не треба казати. Завтра — уроки праці, фізкультури немає. Ніхто й не кинеється. Сторож?.. Та хіба ж він догадається, що взято щось із спортзалу? Йому, старому, й на думку таке не спаде!.. А увечері ми з Ільком покладемо лижі на місце. І вже більше ніколи не піду я на таке діло, як би мене не вмовляли і хто б не вмовляв!..

31. ВАЖКИЙ ДЕНЬ

Мене розбудила мама.

— Левко, чиї це лижі я знайшла в сараї?

Я сказав, що перше-ліпше спало на думку:

— То я в одного хлопця взяв...

— У якого хлопця?

— Ну... в хлопця...

Мама не відступала:

— Як його звуть? Де він живе?

— Кого назвати?.. Треба когось з тих, що далеко живуть, тоді вона не піде перевіряти. Але кого, кого?.. Ага, Федю Ромащенко. Він недавно переїхав на нове селище, я ще й сам не знаю, де він живе.

— Федя його звуть,— сказав я.

— А прізвище?.. Він з вашої школи? Еге, вона ще, бува, піде в школу!

— Ні, не з нашої...

— А з якої ж?

— Не знаю...

Вона дивилась на мене підозріло й сердито.

— А як же він міг тобі лижі дати?

— Ну... знайомий! Ми зустрілись, я попросив покататись, от він і дав. Сьогодні забере. Що ж тут такого?

— Віддай і ніколи не бери чужих речей.— Мама поставила лижі до стіни і вже було намірилась вийти, як знову зупинилася.

— А навіщо ж ти їх заховав у сараї?

— Боявся, щоб ти не лаяла.

— Бачиш, боявся! — вже задоволено сказала мама.— А я їх і в сараї знайшла. Віддай обов'язково.

— Та віддам, не кричи,— сказав я навмисне грубо, щоб одвести зовсім від себе підозру.

Вставши з ліжка, я дізнався, що вночі повернувся з відряд-дження дядя Влас. Після ранкової зарядки з десятикілограмо-вими гантелями та крижаного душу він увійшов до їдальні свіжий, як сама зима, рожевоощокій.

— Ну, юнго,— звернувся він до мене.— Кажуть, що йдемо вперед під усіма парусами? Аж дві п'ятірки одразу хапонув?

— Хапонув,— підтвердив я і силувано посміхнувся.

— А чого це ми такі невеселі сьогодні?

— Він учора цілий день по морозу роздягнений гасав,— відповіла за мене мама.— Мало рук і ніг не повідморожував.

— Хай загартовується, здоровіший буде... Сьогодні, Левко, вже обшивку будемо готувати для нашого бота, отож роботи вистачить. Заморочився я зовсім. І своя шхуна на ремонті, і бот не жде... Ти, Левко, сьогодні сам іди в школу. Скажеш, що я забіг на шхуну, але незабаром буду.

Я легко зітхнув. Все-таки не треба буде йти разом, балакати та удавати, що в мене хороший настрій. Краще вже на самотині переживати своє горе.

У школу я прийшов раніше, ніж завжди. Мене просто-таки тягло туди, щоб дізнатись, чи все тихо? Чи не точаться розмови про шибку та про лижі?..

Як виявилось, розмови вже точилися. Я натрапив саме на палку суперечку.

— Хто б же це міг зробити? — говорила Маринка.— Не може бути, щоб хтось із наших учнів.

— Чому не може бути? — заперечив Павка.— Так-таки любісінько й може. Всякі ж є!..

— Ти чув, Левко? — звернулася до мене Маринка, побачивши, що я зайшов до класу.— Лижі у спортзалі вкрадено.

— Та оце ж чую...— відповів я, обімливаючи.

Я шукав очима Ілька. Він сидів на своїй парті, уткнувшись у книжку. Я поплентався до свого місця. Я зрозумів, що ми з Ільком остаточно провалилися.

Прийшов дядя Влас. Учні навперебій кинулися розповідати кому про незвичайну подію в школі. Він спохмурнів.

Ми стали до своїх робочих місць. Працювали рубанками, фуганками, шерхебелями. Дядя Влас ходив між нас, показував, як краще тримати струмент, поправляв того, хто не так стоїть біля верстата, допомагав набити залізко...

Мене він поставив до шліфувального верстата, що стояв аж у далекому кутку, бо страшенно ревів під час роботи. Я й радий був цьому, не доводиться дивитись товаришам у вічі.

Вибравши вільну хвилинку, підійшов Ілько, смикнув мене за сорочку. Я відірвався від роботи.

— Чого треба?

— Що будемо робити?..— Він теж хвилювався.

У мене кипіло на нього зло.

— Тепер питаєш? Це ж ти все...

— Тільки я? А ти?.. Я промовчав.

— Дома нічого не знають? — спитав Ілько.

— Якби ж. Мама знайшла лижі.

— Ех, ти, тюттій! Ти сказав, що взяв їх у школі?

— Ні, збрехав, що хлопець дав.

Ілько повеселішав:

— Як стемніє, прийду заберу в тебе лижі і покладу на місце. А ти, коли що, звертай усе на мене. Мені нічого, я переживу, а тобі може здорово влетіти...

Я не вірив своїм вухам. Невже справді всю вину він хоче взяти тільки на себе?..

— Чого ти так дивишся? — запитав Ілько.— Думаєш, я просто так кажу?.. Дивак!.. А навіщо ж нам дві голови підставляти? Так і скажеш, що й знати нічого не знаєш, що то я дав тобі лижі покататись, а де я їх узяв, то вже не твоє діло...

Однак я ще й досі не вірив, що Ілько здатний на таке.

— Ти це справді?..

— Ну, а чого ж? Я ж бачу, як ти розкис!

Тоді я покрутив головою:

— Ні... Разом брали...

— Ну, як знаєш...— посміхнувся Ілько.— Тільки ж я хочу, щоб тобі було краще.

Він пішов до свого верстата.

Може, справді послухати Ілька та відмовитись від усього! Адже сам пропонує!.. Справді, Ількові що? Всі вже звикли, що він — бешкетник і шибайголова. І він звик. І не дуже й переживає від цього. Ну, буде на ньому ще одна провина. А в мене тільки-но почало налагоджуватись у школі і дома, ще дужче зміцніла дружба з дядею Власом, є надія стати командиром бота... І все це одразу зруйнується.

Але як же я буду Ількові в очі дивитись? Та й що то буде за дружба після цього?..

А може, й не ждати, поки викриється, а самому піти розказати!

Страшно!

Мені хотілося, щоб робочий день тягся й тягся без кінця...

Однак уроки праці вже кінчались. Уже учні один за одним зносили і здавали струмент, прибирали робоче місце. Я теж зупинив верстат і почав мляво згортати і змитати тонкі теплі стружки, а в голові туманилось так, ніби я захворів.

Прощаючись з Ільком, я ще раз спитав:

— То коли ти прийдеш по лижі?

— Як тільки смеркне, так і стеж... Я їх сьогодні ж віднесу. Якщо не пощастить покласти на місце, то сторожеві під двері підіпхну. Або під майстерню підкину.

На моє щастя, дядя Влас знову пішов на шхуну. А я побіг додому та сів за книжку. Читав і нетерпляче чекав, щоб швидше смеркло. Кілька разів вибігав на ґанок.

Нарешті долинув короткий свист. Мене наче вітром здуло з-за столу. Ількова постать манячила за парканом. Я збіг з ґанку і крізь щілину просунув йому лижі.

— Ну, я пішов! — тільки й сказав він. В його голосі теж було неприховане хвилювання.

Я ж зітхнув, ніби скинув з себе важкий тягар. Що буде далі, невідомо, але добре вже те, що хоч отих клятих лиж у мене немає!

Але коли всі посходилися додому і сіли вечеряти, дядя Влас раптом згадав про цей випадок.

Я похолов увесь, склянка з чаєм затремтіла у моїй руці.

— А що там таке? — поцікавився тато.

— Хтось лижі вкрав із спортзалу.

— Лижі?..— перепитала мама.

Я не підвів голови, але відчув, що вона глянула на мене.

— Левко...

— Що? — видушив я з себе. Я вже бачив, що викритий остаточно, але ще сподівався на якесь чудо, що врятує мене.

— А які то лижі я знайшла сьогодні в сараї?

— Їх уже немає в мене... я віддав йому...— пробелькотів я неслухняним язиком.

Всі троє — тато, мама і дядя Влас — перестали їсти та почали дивитись на мене допитливо.

— Кому "йому"?..— запитала мама, і мені здалося, що вона сама боїться моєї відповіді.

— Ну... йому... Ількові...— я відчував, що говорю не те, але язик вже не слухався мене.

— А ти ж казав, що тобі їх інший хлопець дав... Левко, що все це означає?

І тут я схопився з-за столу і кинувся до своєї кімнати. Мене зупинив різкий окрик тата:

— Левко!.. Це ті лижі?..

— Ті...— ледве вимовив я.

У кімнаті стало тихо. Але ця важка, зловісна тиша була мене, мов молотком по голові.

Я стояв посеред кімнати, розчавлений, знищений. Нарешті почувся переривчастий голос тата:

— Та-а-ак... Що ж це ти наробив, сину?..

Тоді скрикнула не своїм голосом мама і залилася слізьми:

— Боже ж ти мій!.. Лищенко ти моє!.. Левко, ти вкрав лижі?!

— Ми... тіль-ки... пока-ататись... взяли...— важко схлипуючи, промовив я.— Ілько вже поніс їх у школу. Я... я розкажу, як було...

— Іди з-перед моїх очей...— глухо промовив тато.

Я з острахом звів очі. Зустрівся поглядом з дядею Власом" Досі він не сказав жодного слова. Але тепер обізвався:

— Іди, Левко. Потім розкажеш.

Я не тямив, як дістався до своєї кімнати.

Холодна постіль не нагрівалася, і я, лежачи на боці та закривши ступені долоні між колін, тремтів усім своїм тілом... Мені здалося, що мене огортає сон, і я подумав: "Коли б отак заснути і більше вже ніколи не прокидатись. Хай все на цьому й кінчається... І школа... і лижі... і дядя Влас... й Ілько..."

Щось зашаруділо біля моїх дверей. Я кинувся, широко розплющив очі, а сну як і не було. Невже до мене?.. Я ж не хочу! Не хочу!..

Але тут я зрозумів, що то шкребеться Прибій. Він давно вже навчився лапою відчиняти двері. Навіть буває серед ночі: прокидаюсь, а Прибій гріє мене своїм волохатим теплим тілом.

Прибій відчинив двері, підійшов до мого ліжка, поклав голову на подушку. Я встав, зачинив за ним двері і знову ліг. Собака теж вистрибнув на ліжку, влаштувався поряд. Я поклав руку йому на голову і, тихенько плачучи, прошепотів:

— Прибій... Прибій... Хороший мій собако... Я ж тебе колись порятував... Скажи, що мені робити?..

Він махнув хвостом і лизнув мені щоку.

Холодний, далекий і байдужий місяць світив у моє вікно. На підлозі лежала хрещата тінь від рами. Вона знову нагадала мені шкільне вікно, і я подумав:

"Чи пощастило Ількові покласти лижі на місце?.."

32. ЗВІР ЗАГОНУ

Кілька днів я пролежав дома.

Мене таки справді зборола хвороба. Мабуть, далось взнаки те, що я, розігрітий катанням на лижах, довго лежав на снігу, коли ми з Ільком стежили за сторожем.

Біля шкільних воріт стрів Ілька.

— Я розповів усю правду директорові,— сказав він.— Нащо брехати?.. Як у тебе дома?

— Мовчать дома.

— А ти розказав, як було? — спитав Ілько.

— Ні, не встиг, захворів.

— Ну, нічого, вони вже знають. Поки ти лежав, приходили твої батьки. І дядя Влас приходив. Розмовляли з директором, з Марією Степанівною.

— А вона що?

— Не знаєш що? Грім. Адже їй теж за нас перепаде. А ти як думав, тільки нам всиплють?

— А хіба ще не кінець? — У мене похололо в грудях.

— Який кінець? Ого, ще — нашивай лубок на спину!

У дворі до мене підійшла Маринка з дівчатами. Дівчата просто поздоровкались, а Маринка запитала:

— Видужав? Що в тебе було?

— Застудився,— сказав я, червоніючи і не знаючи, куди діти очі.

Їй, мабуть, теж було ніяково, бо одразу ж сказала:

— Ходімо в клас. Скоро дзвінок.[]І пішла не зі мною, а з дівчатами.

Мені все стало ясно, коли прийшов Павка. Навіть не спитавши про моє здоров'я і суворіше, ніж завжди, він сказав:

— Натворили ви з Ільком! Ганьба на всю школу... Так от, на вборі загону обговорювати вас будемо. А збір у тебе вдома проведемо.

— Як це вдома? — жахнувся я.

— А так. Хай і твої батьки послухають, який ти у них син.

— Такого ж ще ніколи не було! — скрикнув я.

— То буде,— жорстоко відповів Павка.— Ще ніколи не було такого, щоб учні школу обкрадали. Та ще й піонери!..

— Ми не обкрадали...

— А це вже на зборі загону поясниш.

Мене взяло зло на Павку. Подумати тільки: піонерський збір у мене дома! В присутності тата і мами. В присутності дяді Власа!..

Мені ще довелося пережити неприємну зустріч з Марією Степанівною. Вздівши її в коридорі, я хотів першим привітатись, але не встиг. Ще оддалік вона голосно сказала:

— Здрастуй, Лебідь. Ну що, дострибався?.. Цього й треба було чекати! — і, не давши мені й рота роззявити, наказала:— Іди на урок.

Але на уроці вона зовсім не помічала мене. Інших питала, з іншими розмовляла, а я був ніби порожнє місце. За такою її поведінкою теж крилося щось лихе для мене...

Може, вона вважає, що я вже не учень зовсім? Мабуть, що так. Бо он і Ілька не помічає, наче його й немає в класі.

"Невже ж ми такі вже погані? — думав я за двох, за себе і за Ілька.— Ну, були двійки, але ж ми з ними боремось, он навіть разом з Ільком до уроків готуватись почали... Ну, взяли лижі покататись..." Але тут моя думка спіткнулась. З цими клятими лижами таки погано вийшло. Не треба було їх брати...

І тут, ніби крізь сон, я почув голос Марії Степанівни:

— Левко Лебідь, про що ти думаєш?

Я зівся і промимрив розгублено:

— Я... нічого не думаю...

— Воно й видно,— поглузувала вона.— Сідай.

Збір було призначено на сьогоднішній вечір. Дізнавшись про це, Ілько сказав мені:

— Тобі діватись нікуди, бо збираються в тебе дома, а я не прийду. Я вже все розказав, а тепер хай вирішують... Наперед знаю, що вирішать. Виключать з піонерів.

Я почав просити:

— Ні, ти прийди, Ілько. Вдвох легше буде. Прийди, чуєш?

Він подивився на мене довгим пильним поглядом.

— Гаразд, прийду. Тільки заради тебе.

— Не обдуриш?

— Раз я сказав...

Ключ від дверей у мене був. Я зайшов у хату якнайтихіше і зачинився в своїй кімнаті. Боячись навіть шелестіти сторінками, розгорнув книжку.

Мама відчинила двері.

— Іди обідати.— Голос у неї був тихий і сумний.

— Я не хочу їсти.

Вона не наполягала, вийшла.

В домі знову запанувала тиша. Тільки чутно було, як за вікном висвистує вітер, та було видно, як гнуться дерева під низьким темним небом, ніби замітають його оголеними гілками. Сумна картина за вікном перекликала із чорним смутком у моєму серці.

Нараз я здригнувся. До двору входили Павка, Маринка, Петько Білозер, Сашко В'юн, Федя Ромащенко, Марія Степанівна, Євграф Євграфович... Я не бачив тільки Ілька. Невже ж не прийде? Ні, не такий Ілько, щоб пообіцяти і не виконати. Прийде.

Я дослухався — завмирало серце,— як мама запрошувала гостей до їдальні — найбільшої кімнати в нашому домі. Чути було гомін, але про що саме говорили, розібрати не можна.

Будильник у мене на столі показував близько сьомої. А Ілька не було.

Уже прийшов тато. Прийшов і дядя Влас.

Ілька не було.

Рівно о сьомій знову відчинила двері мама, печально сказала:

— Іди, кличуть...

Я встав із стільця. Ноги у мене підгиналися.

В їдальні спідлоба оглянув присутніх і тільки тут побачив, що Ілько теж є. Він спокійно сидів у найдальшому кутку і пригладжував долонею свого вогнисто-рудого чуба.

Павка пішов до столу, блиснув туди й сюди окулярами.

— Сьогодні в нас незвичайний збір загону. Ми зібралися обговорити ганебний вчинок двох наших піонерів, Ілька Заруби та Левка Лебеда, які витягли шибку...

— Вона була розбита! — перебив Ілько.

— Ти ще встигнеш сказати,— повернув до нього голову Павка.— ...Витягли шибку, залізли крізь вікно в спортзал...

— Левко не лазив! — знову озвався Ілько.

— Та не перебивай! — уже сердито кинув йому Павка.— Умій триматися на зборі.

— Так ти ж правду кажи! — не поступався Ілько.

— Так от...— помовчавши, сказав Павка.— Залізли в спортзал і взяли дві пари лиж. Лижі Ілько повернув, коли цей ганебний вчинок було викрито, але факт лишається фактом... Я думаю, що ми зараз послухаємо Ілька та Левка, що вони скажуть, а тоді вже й самі висловимось... Заруба, ти тут увесь час вискакував та перебивав, то от перний і розкажи, як це було і що вас наштовхнуло на такий вчинок?

Ілько підвівся, але мовчав. Тінь від абажура падала йому на обличчя, тому важко було б сказати, що він в цю хвилину думає і відчуває.

Обізвалась Марія Степанівна:

— Чого ж мовчиш? Розкажи, як злодієм став!

Ілько кинув на неї короткий злий погляд.

— Я не злодій.

— Як же не злодій? Адже лижі вкрав?

— Не крав я лиж...

Марія Степанівна обурено сплеснула руками.

— Ну, подумайте тільки! То, виходить, я крала?..

Ілько криво посміхнувся.

— І ви не крали.

— А хто ж тоді, по-твоєму, крав? — вона зовсім втратила самовладання.

— Ніхто не крав,— буркнув Ілько. Втрутився Євграф Євграфович:

— Зачекайте, Маріє Степанівно. Хай Заруба скаже.

— Та ви ж бачите, як він розказує! — викрикнула Марія Степанівна, але одразу ж змовкла і тільки швидко та знервовано дихала та ще терла долонею щоки, на яких виступили червоні плями.

Ілько таки не збирався багато говорити.

— Я вже розказував Євграфу Євграфовичу. І Марія Степанівна чула. І всі ви знаєте... Ну, взяли ми лижі, хто ж каже, що ні... Покатались. Хотіли назад покласти, так сторож...

— Сторож винуватий! — знову вколола його Марія Степанівна.

Але Ілько нічого їй не відповів, тільки косо глянув на неї.

— Шибку ви розбили? — несподівано запитав дядя Влас.

— Ні, вона так і була...

— А чого ж ви вранці не принесли лижі?

— Ми хотіли покласти, щоб ніхто й не знав, що брали.

— От-от! Злочинець!.. Готовий злодій!..— знову вихопилась Марія Степанівна.

— Ну й нехай злодій!..— повернувся до неї Ілько. Потім раптом глянув на мене, додав: — А Левко не винен. Це я йому нараяв узяти лижі.

— Левко сам про себе розкаже,— зауважив Павка.— Ти більше нічого не хочеш додати? То сідай.

Я встав зі стільця і похнюпився. Не бачив, але добре знав, що на мене зараз дивляться всі. Учні, вчителі, тато, мама, дядя Влас. Усі ждуть, що я скажу... А я ніяк не можу почати говорити. Щось стискає мені горло. "Мабуть, і Ількові так було".

— Ілько правду каже... Ми не красти хотіли, а тільки покататись. І ми... ми розуміємо, що це негарно, але тоді не подумали...

Я чесно розповідав усе, як було. Ніколи раніше я навіть не уявляв собі, як важко стояти отак перед своїми ж товаришами і каятись за поганий вчинок.

А коли я закінчив, першою знову ж таки напросилася виступати Марія Степанівна. Здавалось, що в ній, як у вулкані, кипіла невичерпна ненависть до нас. Вона не шкодувала лайливих слів, називала нас злодіями, хуліганам, злочинцями, і все це в присутності тата і мами, в присутності дяді Власа!

— Таким, як Ілько Заруба та Левко Лебідь, не місце в піонерській організації! — кричала вона верескливим голосом.— Я більше ніж певна, що після цієї крадіжки вони піднесуть нам якусь нову пілюлю. І я думаю, що сьогодні збір загону скаже своє тверде останнє слово...

Після її виступу у кімнаті стало тихо, як після великої грози. Сама ж вона аж пашіла вся. У неї навіть шия стала червона.

А я думав: "Невже оце нас зараз виключать з піонерів?.. Та я б і свої лижі віддав, коли б вони в мене були!.."

— Хто ще виступить? — Голос у Павки якийсь ніби переляканий.

Всі мовчали.

— Ну, так хто ж?..

— Я!..— Це слово попросила Маринка.

І тут я почув таке, чого ніколи від неї не ждав.

— Хлопці погано вчинили, це правда,— сказала вона.— Але я вірю і Левкові, й Ількові, що вони хотіли тільки покататись і ні про що інше не думали, коли брали лижі... Ілько любить побешкетувати. І Левко — не від того. І в навчанні обом їм підтягтись треба, але... навіщо ж їх виключати з піонерів? Хіба вони якісь там безнадійні хулігани?.. І не злодії вони зовсім, не треба їх так називати...

По кімнаті війнув шелест. Важко було зрозуміти, чи Маринку підтримували, чи заперечували їй. А вона вела далі:

— А як вони працюють на будівництві бота? Добре ж працюють? Добре! Та і вчитися стали краще.

Маринка теж хвилювалась. Пальці її м'яли кінець чорної коси, що спадала на груди. Тільки вона не розчервонілася, як Марія Степанівна, а, навпаки, зблідла. Лиш чорні великі очі палають... Я зрозумів: не легко Маринці було відважитись виступити проти Марії Степанівни, своєї вчительки, але вона все ж наважилась. Ось вона яка, Маринка!..

— А ще я хочу сказати, що наш піонерський загін взагалі працює ну... можна сказати, незадовільно...

— Цього ще бракувало! — кинула Марія Степанівна і збила Маринку.

— Говори, говори,— заохотив дівчину Євграф Євграфович.

— Маріє Степанівно, я й на себе беру вину за це,— повернувшись до вчительки, сказала Маринка тихо, але твердо.— Критикувати треба передусім голову нашого загону Павку, але разом і нас усіх... Ілько та Левко винні, я вже сказала, але і ми всі винні, що так сталося. Он у інших школах, чуєш, і спортивні гуртки, і цікаві ігри та походи. А в нас що?.. Павка тільки й знає, що гримає на пустунів, а більше нічого й не робить. Сам він — відмінник, добре вчиться, а щоб з піонерами, то — ні... Ану давайте одверто скажемо. Коли б подумали заздалегідь про зиму та про лижні змагання, чи полізли б Ілько та Левко лижі брати?..

— А навіщо ж тоді лазити? — озвався Ілько з кутка.

На його слова всі засміялись. Але Маринка блиснула на нього сердито очима:

— А ти, Ілько, иомовч! Думаєш, якщо я тут і себе, й інших критикую, то твоя провина стає меншою?..

Вона і сердилась на мене та Ілька, і захищала нас.

Павка довго стукав олівцем по столу, поки влігся загальний шум, який зчинився в кімнаті.

Просили слова один за одним. Тепер ясно стало, що всі підтримували Маринку. Навіть Євграф Євграфович. Але він — зовсім несподівано — запропонував заборонити нам на певний час носити піонерські галстуки.

— Правильно! Правильно! — почувлися голоси, і серед них був навіть Маринчин голос.

Я слухав, а сам думав: "Як же це з мене будуть галстук знімати?.. Може, вже зараз зняти його і заховати в кишеню?.. Але ще ж не голосували, а тільки говорять про це. А може, й обійдеться?.."

Але тут попросив слова дядя Влас. Що скаже він після всього, що сталося? Я тільки краєчком ока зиркнув на нього і ще нижче схилив голову.

— Всі ви пригадуєте, що коли я виступав у вашій школі, то назвав Левка своїм другом...

Я здригнувся. Так, це було. Всій школі сказав, що я — його друг. А тепер що? Що ж тепер? Кінець дружби?.. Так, кінець. Зараз він відмовиться від мене.

— Я тоді не випадково сказав "друг". Я й зараз не відмовлюсь від нього і скажу:

Левко був мені другом, так другом і лишається... Левко попав у біду. З своєї власної вини, але попав. То чи ж можу я залишити його? Звісно ж, що не можу. Я теж допомагатиму йому виправити помилку. І Ількові допомагатиму. Давайте ж вірити хлопцям. А щодо галстуків, то вирішуйте самі. Ви — одна піонерська сім'я...

Не довго говорив дядя Влас, але в кімнаті після його виступу стало ніби легше дихати. І всі присутні відчували себе вільніше.

— Ну так що, будемо голосувати? — запитав Павка.

"Ось воно..." — подумав я і мимоволі поклав руку на груди, де був червоний галстук.

— Ти щось хочеш сказати, Левко? — запитав Павка, помітивши той рух.

— Ні... нічого...

Мене душили сльози. Але я тримався, тримався... Тільки не заплакати. Тільки не заплакати перед Маринкою, перед дядею Власом, перед усіма!..

— Хто за те, щоб піонерам Ількові Зарубі та Левкові Лебедю тимчасово заборонити носити галстук за ту провину, про яку ми оце говорили, піднесіть руки...

Я не бачив рук, але чув шелест одягу навколо себе.

— Одноголосно,— почув я, мов крізь сон.— Левко Лебідь та Ілько Заруба, зніміть ваші галстуки.

Ніби не своїми руками я почав розв'язувати на грудях вузол. Шелестів матерією й Ілько. Тільки це й було чути в важкій тиші.

Коли я озирнувся навколо себе, то мами в кімнаті не було. Я не помітив, коли вона вийшла. Ясно ж, не захотіла бути присутньою при моїй ганьбі.

А тато сидів і дивився кудись повз мене. Мені впали у вічі тільки дві круті згорьовані зморшки над переніссям...

33. НОВИЙ УЧИТЕЛЬ

Кажуть, горе зближує людей. Тепер я переконався, що так воно й є.

Якщо раніше в нашій дружбі з Ільком і були якісь щілини, то тепер вона зцементувалася так, що ніяка сила не розірве. Ще б пак: на увесь загін ми тільки двоє не маємо права носити піонерські галстуки!..

Вранці ми чекали одне одного на розі і до школи йшли разом. З школи поверталися також разом. А пообідавши, знову сходились, щоб учити уроки. Моя мама теж не перечила нашим зустрічам.

Ми з Ільком твердо вирішили довести всім, що ми — теж не останні.

Сьогодні я зустрів Ілька пригніченого і мовчазного.

— Що з тобою? Чого ти?..— запитав я, вельми здивований.

Він махнув рукою.

— Вчора таке дома було...

— Дома?..— здивувався я ще дужче.

— Авжеж... З батьком негарно вийшло... І він розповів мені таке.

Батько Ільків — безногий. Він пересувається з місця на місце на спеціальному візку, допомагаючи собі руками. Вранці поснідає, загорне сухий обід в газету і котить до

будочки, що біля пошти. Там цілий день стукає молоточком та тягне дратву — латає старе взуття. Повернувшись увечері додому, повечеряє з Настусею, поговорить з нею та й спати лягає. Звик уже, що Ілько бігає десь, не питаючи в нього дозволу. Тільки іноді, бува, поцікавиться:

— Як там у тебе в школі?

— Все гаразд,— кине йому Ілько на ходу і — геть з очей.

Але вчора він узяв Ілька за рукав, посадив біля себе.

— Ану, не тікай, Ілько. Посидь трохи та розкажи що-небудь.

— А що розказувати? — знизав плечима Ілько.

— Ну, як нічого, то й нічого,— сумовито промовив батько.— А чого це ти без піонерського галстука ходиш?

Батько ще нічого не знав. Але ж знатиме напевне. Цього не сховаєш.

— Мені не можна носити галстука...

Батько аж рота роззявив.

— Отакої! Чого ж це не можна?

— Так на піонерському зборі вирішили.

І тут Ілько розказав йому чесно й щиро все, як було.

— Ой Ілько, Ілько!..— батько докірливо та скорботно похитав головою.— Як же мені гірко отаке почути, коли б ти тільки знав!.. Червоний піонерський галстук у тебе з грудей твої друзі зняли!.. Вдумайся в це, синку, вдумайся, прошу тебе... Я за твій піонерський галстук ноги віддав, а багато людей і життя свого не пошкодували. То як же це ти, га?..

— А вночі я чув, як він плакав,— тихо додав Ілько.— Тяжко так плакав, накрившись подушкою...

Мене глибоко вразила Ількова розповідь. Бувало ж, що й моя мама плакала через мене, що й тато ходив, як чорна осіння ніч. Але все те мені не дуже дошкуляло... А тут я уявив собі, як плаче на самоті доросла безнога людина, яка воювала, пережила стільки горя після війни, а тепер ще й через сина має плакати...

— Тобі шкода тата? — запитав я Ілька.

— Шкода...

Далі ми йшли мовчки до самої школи.

А в школі на нас чекала радісна новина.

Не встигли ми й на поріг ступити, як підбіг Федя Ромащенко.

— Чули? Марія Степанівна від нас іде!.. Новий класний керівник буде! Вже сьогодні.

— Звідки знаєш? — не повірили ми.

— Тато сказав.

Федин батько працює в районному відділі народної освіти і справді міг сказати. Але Федя для переконливості ще й уточнив:

— Євграф Євграфович не захотів, щоб вона була в нас. Ясно?.. Не любить він її, так як і ми. Сьогодні вже й новий учитель прийде.

— Ура-а-а! — закричав Ілько на всю горлянку. — Ура-а! — вигукнув і я, мов очманілий.

Ми схопились за руки і почали танцювати та борюкатись так, що аж одяг на нас затріщав.

Федя Ромашенко чергував по класу, тому зупинив нас:

— Та не збивайте ви пилюки. Дихати нічим буде!

Ми перестали танцювати. Щоб подіти кудись свою енергію, ми почали допомагати Феді Ромашенку прибирати в класі. Ілько приніс води, я витер вологою ганчіркою дошку так, що вона заблищала чорним лаком, як нова, а потім гуртом повитирали парти та стіл.

Сходились учні, і кожного ми зустрічали новиною. Одні вірили, інші — ні, але всі цією новиною були задоволені, бо дуже вже не любили ми нашого керівника класу Марію Степанівну!

Але остаточно переконалися, що це — правда, коли на перший же урок до класу ввійшов Євграф Євграфович з молодим білявим чоловіком.

Ми встали, привітались.

— Сідайте,— сказав директор.— Марія Степанівна більше у вас викладати не буде. Ось ваш новий керівник класу та викладач української мови й літератури Захар Павлович Польовий. Я сказав Захару Павловичу, що клас ваш дружний і старанний. Дивіться ж, не підведіть, щоб мені опісля не довелося червоніти...

Звісно, ми ще не знали, який Захар Павлович, але безмірно раді тому, що у нас не буде Марії Степанівни, голосно гримнули:

— Не підведемо!

Захар Павлович мовчазно осміхнувся.

Був він високий, по-спортивному стрункий. Сірі очі уважно виркали по наших обличчях. На грудях — ромбічний університетський значок.

Коли директор пішов і клас потроху втихомирився, Захар Павлович сказав спокійно й діловито:

— З усіма вами одразу не познайомишся, отож будемо знайомитись поступово. А зараз почнемо вивчати життя і творчість талановитого українського письменника Андрія Головка. Передусім прочитаємо його оповідання "Пилипко".

Це було щось нове. Ніколи Марія Степанівна не читала нам на уроці творів, та ще й прозових. А Захар Павлович узяв до рук книжку з рожевою палітуркою, розгорнув, провів долонею по сторінці й почав:

— "У нього очі наче волошки в житі. А над ними з-під дреного картузика волосся білявими житніми колосками. Це — Пилипко. А ще — сорочечка, штанці на ньому із семірки, полата-ні-полатані. Бо ■— бідняки..."

Ми всі припинили й зацікавилися. Захар Павлович читає дуже виразно, то підносячи, то стишуючи голос. І яскраві картини малювались перед нашими очима... Ось ми бачимо, як знущаються над людьми німці і гайдамаки-запроданці, бачимо, як катують Пилипкового батька, як сам Пилипко мчить охляп на коні до партизанів...

Тихо в класі. Ніхто й не шелесне. Всі втупилися очима в Захара Павловича.

Я навіть забув, що сиджу в класі. Забули, мабуть, й інші. Бо в тому місці, де Пилипко падає з коня під копита, Ілько рантом скрикнув:

— Та невже ж убили, гади?..

Учитель на мить перестав читати, уважно глянув на Ілька, не докірливо, не так, як поглядом роблять зауваження, а саме уважно й пильно. І знову став читати.

Але ось двоє партизанів знайшли в житі Пилипка, несуть...

"Ближче, ближче... Товпа зашуміла схвильована:

— Ну що? Що?"

Захар Павлович помовчав трохи і прочитав:

— "Живий! У голову поранений...—Зітхнули десятки грудей.[]Навшпиньки спинаючись, очима великими кинулись до хлопця, що на руках несли. І дихання затаїли. І на них глянули сині очі, наче волошки в житі. Волосся — житні колоски біляві, і по ньому стікала кров на обличчя бліде, на сорочку полатану-полатану".

Загорнув книжку Захар Павлович. Обвів очима клас. Видно, що й сам розхвилювався, бо сірі очі блищать, мов проти вогню, а довгасте, ще майже юне обличчя зблідло.

А ми?...

Ми теж мовчимо якусь мить, зачаровані. А тоді раптом, ніби змовившись, всі разом заплескали в долоні. У класі заплескали! На уроці! Де й коли було таке видано?..

Зараз він нагрімає на нас. Але він тільки осміхнувся і сказав:

— Ну досить. Я бачу, що твір вам дуже сподобався.

На перерві ми тільки й говорили, що про нашого нового учителя.

— Мабуть, він артистом був,— припустив Ілько.

— Коли б же вій устиг бути? — заперечила Маринка.— Дуже молодий ще.

— Якщо не був, то міг би бути артистом! — не здавався Ілько.— От читає, так читає! Як на сцені!..

Я мовчав, але сам собі твердо вирішив: оце прийду додому і спробую, чи вийде у мене так, як у вчителя. От, коли б так навчитись!..

Того дня на всіх інших уроках я був неуважний. Навіть слухаючи завжди цікаву географію, я ловив себе на тому, що думаю про Пилипка та про Захара Павловича...

Коли після останнього уроку ми з Ільком ішли додому, нас погукав Павка:

— На зборі загону говорили, щоб допомагати вам. А чого ж ви ні до мене, ні до когось іншого не звертаєтесь?

— Якщо треба буде, то звернемось...— відповів я.— А поки що ми самі...

— Ну дивіться...— недовірливо покосився на нас Павка крізь окуляри і пішов.

— Швиденько пообідай і до мене,— наказав я Ількові.— Давай їм покажемо... А то бач, як кирпичу гне!..

Вдома, поївши, я розгорнув алгебру та почав думати над заданою додому задачею.

Задача була начебто й не важка, але чомусь ніяк не виходила в мене, хоч я бився над нею уже добрих півгодини.

"А Павка, той швидко розв'язав би! — несподівано подумав я.— Ні, не буду я до нього звертатися. Хай хоч голова лусне, я сам розв'язу". Я лаяв себе, тер лоба, ходив по кімнаті, стискаючи пальцями скроні, і благав долю, щоб довше не приходив Іль-ко, бо мені раз у раз здавалось, що я от-от надумаю, як розв'язати задачу.

І таки справді надумав. Наче хтось на вухо шепнув. Я схопив олівець і почав гарячково писати.

Нарешті, закінчив. Глянув у відповідь і — о радість! — відповідь збіглася!..

Я розкуйовдив пальцями чуба,, потім підстрибнув, затанцював, перекинувся на підлозі через голову, схопився перед дзеркалом і глянув на себе. Я це чи не я?.. Обличчя розчервонілось, чуб, як на їжакові, стирчав в усі боки. Ну і хай, хай!.. А задачу я розв'язав, розв'язав, розв'язав!.. І ще розв'язу!

Коли прийшов Ілько, то я вже закінчував і другу задачу. Ця далась легше, бо, як виявилось, вона подібна до першої.

Ілько не повірив:

— Невже сам?

— А хто б же мені допоміг, Прибій, чи що?

— І відповідь збігається?

— Цифра в цифру!

— Ну, тоді давай перепишу.

Це було сказано так категорично і беззаперечно, що я навіть розгубився трохи.

— Як?..

— А так. Навіщо ж голову морочити, коли задачу вже розв'я*зано.

— Е, ні,— заперечив я.— Ти сам поміжуй, а коли вже нічого не виходитиме, тоді я тобі розкажу.

Ілько розсердився:

— Подумаєш, учитель знайшовся!

— Ну й учитель! А що?

— А те, що не встиг якусь там задачу розв'язати, як уже й губу закопив! Коли б я раніше за тебе розв'язав, то обов'язково дав би тобі переписати.

— Ну й розв'яжи.

— Ну й розв'язу!..

Ми понадувались, як індики, й тільки сопли. Ілько взявся до задачі, але я бачив, що він робить зовсім не те, тільки час гає. Тоді я сказав:

— Ось глянь, як треба...

Нарешті, з моєю допомогою, Ілько таки здолав задачу. Другу ми зробили вже вдвох. Потім вивчили природознавство та історію. Обоє були дуже задоволені. А коли прощались, я сказав Ількові:

— Отак тепер будемо щодня. Досить у хвості плентатись.

— Авжеж, досить,— погодився Ілько.— На зло Марії Степанівні, хоч її вже й немає!

Він пішов. А я витяг з полиці книжку Андрія Головка, знайшов у ній оповідання "Пилипко" й заходився читати, наслідуючи Захара Павловича. Але у мене так не

виходило. Може тому, що я боявся читати голосно, щоб мене не почули.

Тоді я вирішив заснути. Сон не йшов. Я був ще радісно збуджений від того, що я сам розв'язав задачі і що ми з Ільком добре приготували уроки.

Що б іще зробити?.. Ага, ось що. Треба скласти собі розпис дня і твердо його дотримуватись:

7.00 — вставати.

7.00—7.15 — фіззарядка.

7.15—7.45 — сніданок...

Розклад вийшов аж надто ущільнений. Якщо його дотримуватись, то виходило, що у мене майже не лишалось часу на гуляння. Але я вирішив, що, як написав, так і буде!

За моїм розкладом я повинен був уже спати. Тому я поставив будильник на 7, заплющив очі і почав думати тільки про те, що я вже сплю.

Сплю... сплю... сплю...

Але ні, я не сплю, а чомусь уже сиджу в класі за вчительським столом і кажу:

— Маріє Степанівно, ідіть до дошки. □ Учителька встає з-за парти і йде до дошки: □ — Читайте "Пилипка", — наказую я.

Вона мнеться, тупцює на одному місці, червоніє й каже:

— Так у мене ж немає книжки.

— А, ви без книжки. Я вам задав вивчити цей твір напам'ять.

— Я не вивчила урок, — каже Марія Степанівна. — Я ловила бички.

— У вас завжди так, — кажу я їй з докором. — То бички, то футбол... Ставлю вам двійку.

— За що ж двійку? — проситься Марія Степанівна.

— За футбол і за бичків! — кажу я їй суворо.

— А куди ж ти її запишеш? У мене ж немає щоденника, — відповідає Марія Степанівна і вже чогось сміється. — Це в тебе є щоденник, і я тобі запишу двійку...

Мені стає страшно... Але в цей час дзвонять на перерву. Дзвонять довго й настирливо. І тоді вже я сміюсь та кажу Марії Степанівні:

— Ні, не запишете, бо вже дзвінок... □ І прокидаюсь.

Прокидаюсь від того, що мій будильник на столику поряд аж розривається.

В першу мить я хотів зупинити його, покласти під подушку, хай там цокає, але згадав свій розклад і схопився.

34. ІЛЬКО

Наближались весняні канікули. Я дуже непокоївся за Ілька. Правда, він теж помітно підтягся, але давалося взнаки те, що раніше занедбав. Ми з ним повторювали, читали. Часом сварилися, коли він починав лінуватись або ж не приходив до мене готувати уроки.

А одного разу сварка виникла невідомо й за що. Сталося це так.

Нам загадали вірш Павла Тичини "Я утверждаюсь". Вірш одразу ж мені сподобався,

і легко запам'ятались рядки:

*Я єсть народ, якого Правди сила
ніким звойована ще не була.
Яка біда мене, яка чума косила! —
а сила знову розцвіла!*

Я ще й ще перечитав вірша і раптом переконався, що вже знаю його.

Коли наступного дня на урок прийшов Захар Павлович, я підніс руку.

— Що ти хочеш, Левко? — спитав мене вчитель. Він тепер уже всіх нас звав на ім'я.

— Дозвольте прочитати вірш "Я утверждаюсь", — попросив я, хоч, одверто кажучи, мені було трохи страшно.

— Ну прочитай, з задоволенням послухаємо.

Учні витягли шиї, втупили в мене очі. А я вийшов до столу, повернувся обличчям до класу і почав читати напам'ять вірш. Не пригадую, що я думав і почував у ті хвилини, але добре знаю, що кожне слово вимовляв чітко, з душею. Ненароком глянув на Маринку і... трохи не збився! Вона безвідривно дивилась на мене такими виразними очима, ніби мовчазно розмовляла зі мною, підбадьорювала мене...

Коли я закінчив читати, увесь клас заворушився, загув.

— Сідай, Левко, — сказав Захар Павлович. — Ти добре прочитав вірша. Навіть дуже добре. І взагалі ти непогано декламуєш... Ідучи сьогодні на урок, я саме думав поговорити з вами про те, щоб підготувати та провести вечір художнього читання. От уже перший читець і є... А може, ти, Левко, візьмешся організувати цей вечір?

— Я?... Сам?... — Я розгубився. Не ждав і не гадав, що все так обернеться.

Чому ж "сам"? Я допоможу. Всі ми допоможемо. Треба тільки, щоб кожен вибрав, що читатиме. Можна з тих віршів, що ми вже вчили, а можна й будь-який, аби гарний. Ото давай, Левко, на наступний раз і склади список, хто що хоче читати...

Додому ми йшли знову з Ільком. Він мовчав, хмурився і раптом сказав:

— Ого, тебе вже й Захар Павлович хвалить... І п'ятірки хапаєш...

Я глянув на нього здивовано: до чого це він веде?

— Таж і ти можеш п'ятірки мати, тільки захотіти... Але Ілько не дав мені договорити:

— "Захотіти, захотіти", — перебив Ілько. — Добре тобі хотіти, коли ти — як вареник у сметані...

І пішов геть.

Я стояв, приголомшений його, словами. Тільки коли він був уже кроків за десять від мене, я покликав:

— Ілько! Що це ти?... Куди ти пішов? Він не відгукнувся і пішов ще швидше.

Я постояв трохи на одному місці, шулячись від холодного вітру, і повільно поплентався додому. Сталося щось неймовірне.

Ілько, мій найближчий друг Ілько раптом отак накричав на мене, образив і пішов

не попрощавшись!..

Мене вже не радував мій сьогоднішній успіх у школі, не радувало ніщо на світі. Пекли Ількові слова, і було дуже гірко на серці.

Дома я сів за книжку, але ніщо не йшло в голову. Увесь час перед очима був Ілько. Що з ним сталося? Невже він позаздрив тому, що мене похвалив Захар Павлович?.. Але ж і в нього останнім часом почали з'являтися гарні оцінки. І його вже тепер ніхто не лає та не ображає, як не стало Марії Степанівни... Ні, я не розумів Ілька! Вдома сьак-так вчив уроки, а сам усе ждав, що ось-ось прийде Ілько, і ми, як уже повелося, будемо разом готувати домашні завдання.

Як смеркло, я не витримав — подався до Ілька.

Ількова хата, як і наша, стояла на околиці. Тільки наша зовсім осібно, а його — серед дрібних міських будинків. Хата маленька, низенька, оточена кущами й деревами. Одне вікно світилося.

Я постукав. Вийшла Настуся, Ількова сестричка. Світло із відчинених дверей упало на її біляву голівку з тоненькими кісками, на худеньке личко. Вона сказала:

— А Ілько пішов.

— Куди? Може, до мене?

— Ні... пішов...

— Можна в хату зайти? — спитав я, як у дорослої. Настуся подумала зосереджено і дозволила:

— Можна.

У хаті було дуже холодно.

— Здрастуйте,— привітався я, оглядаючись довкола і шукаючи очима Ількового батька.

— Це ти, Левко?..— почувся глухий голос.— Здрастуй, здрастуй... Сідай.

Тоді я побачив Ількового батька. Він лежав у кутку на ліжку, вкритий сірою ковдрою. Сіра ковдра, сірий куток і сірий Ільків тато, зарослий густою сивою щетиною.

— Це добре, що ти прийшов провідати друга... Це добре... Він — Ілько — незабаром надійде. А мене ось хвороба придавила, і лежу колодою... Раніше, бувало, Ілька й на прив'язі не вдержиш, а тепер, як я захворів, наче підмінили хлопця. За все в хаті хапається... Настуся ж ще маленька. Ото хіба що посуд помие...

— І в хаті замітаю,— вставила дівчинка тоненьким голосочком.

Ільків тато кволо посміхнувся, погладив дівча по голові.

— Ти в мене розумничка, хазяйка. На ту зиму вже і в школу підеш...

— А я вже й зараз читати вмію,— похвалилася Настуся.

— Хто ж тебе навчив? — запитав я.

— Ілько навчив,— і вона гордовито підкинула голівку.

Я думав досі, що добре знаю Ілька. А от, далєбі, не знав. Важко йому, а ніколи не поскаржився.

Жаль стискав мені серце. Чим можна допомогти йому? Хотілося зараз же кудись піти, комусь розповісти про все оце, що я побачив і почув.

На ґанку загупали чоботи. Грюкнули двері. Увійшов Ілько, червоний з морозу, метушливий і навіть веселий.

— А ось і я,— сказав він ще з порога, мабуть, не помітивши мене.— Вугіллячко є, зараз запалимо, тепло стане...

Тут він помітив мене.

— О! Ти давно тут?

— Давненько вже.

— Де ти вугілля взяв? — запитав батько.

— А в одного хлопця позичив,— безтурботно відповів Ілько.— Буде в нас, віддамо... Ану, Левко, помагай,— звернувся він до мене так, наче між нами нічого й не сталося.

Я кинувся йому допомагати. Поки він розбивав молотком великі шматки вугілля на дрібніші, я наколов трісок — розпалювати грубку. Ілько помив пшоно та заходився варити куліш. Все це він робив моторно і вправно, нагадуючи мені кока Гришу з шхуни "Зоря".

Куліш мирно булькав у чавунці. Полум'я клало на наші обличчя рожеві тіні. Від грубки розливалось по хаті запашне тепло.

Всілися за круглим низеньким столиком вечеряти. Тільки батькові Ілько подав їжу в ліжку у череп'яній, розмальованій квітами мисочці.

Після вечері Ілько наказав Настусі мити посуд, а сам виніс у сіни на холод чавунець з залишком кулешу.

— Це на завтра снідати, щоб зранку не клопотатись,— пояснив він.

А я подумав: "Хоч і добрий куліш, але вранці знову той самий куліш?" Я звик, що мама давала мені на сніданок яєчню, білий хліб з маслом, солодке печиво до чаю, яке в роті розтає. У нас у хаті завжди тепло, а тут — така холоднеча. Я ходжу у пальті з смушковим коміром, а Ілько бігає по вугілля у тому ж куцоному піджачку, в якому приходить у школу. Ми їмо все, що тільки нам заманеться, а тут — на вечерю куліш і на сніданок теж куліш... Так ось чому Ілько сказав, що я — як вареник у сметані!.."

— Мені вже пора йти,— сказав я і шепнув Ількові: —Ходімо зі мною, дам зошити, перепишеш.

Ми вийшли на вулицю. Кушпелила хурделиця, мабуть, остання цієї зими. Сніг падав косо і жалив нас в обличчя. Я підняв комір, а Ілько йшов з розхристаними грудьми. Раптом він спитав:

— Ти думаєш, я справді позичив вугілля?

— А що?

— То я тільки батькові так кажу. А вугілля я на складі краду.

— На якому складі?

— На паливному складі рибкомбінату, там, де твій батько директором.

— Як же це ти?..— Я був приголомшений, прикро вражений.

— А так... Секретну дірку там зробив у паркані. І як тільки сторож у будку грітись — я й шмигну з відром. Там стільки того вугілля, що не збідніють... А що ж робити, коли в хаті холодно?

— Хіба ж не можна виписати?

— Виписали раз батькові, курям на сміх. Я тричі тачкою з'їздив. І то — сміття всяке. Димить, а вогню не дає. Кажуть батькові: "Якби ти на комбінаті робив, то ми б тобі на всю зиму вугілля дали, а всіх пенсіонерів забезпечити не можемо". А як же він робитиме на комбінаті, коли — без ніг?..

Я виніс Ількові зошити, і він пішов. А я повернувся в хату. В їдальні пили чай. Тато й дядя Влас балакали про французький уряд. Мама спитала:

— Левко, з чим питимеш чай, з печивом чи з пиріжками?

— Я в Ілька повечеряв.

Мама злякалась:

— Що ж ти там їв?.. Ще живіт заболить...

І тут раптом я відчув, що мене душить. Ледве стримуючи себе, я вигукнув:

— Що ви мені — печиво, пиріжки?.. Ви про Ілька спитайте. — Ви нічого не знаєте!.. — Очі мої затуманились слізьми, я бачив тата, маму, дядю Власа мов крізь серпанок.

Мама хотіла покласти руку мені на лоба, але я відкинув її руку.

— Не я, а Ільків тато хворий лежить!.. У них у хаті й протопити нічим, холодно, а ви... а ви!..

Схлипуючи, я розповів усе про Ілька та його родину. Не сказав я тільки, що Ілько краде вугілля на складі.

І тато, і мама, і дядя Влас уважно слухали мене. А потім тато, помовчавши трохи, сказав тихо:

— Ну що ж, ти йди лягай спати, а ми тут гуртом поміркуємо, може, щось і придумаємо.

Наша розмова таки не пішла марно. Назавтра опівдні у двір до Ілька машина привезла вугілля і дрова, які прислав тато з рибкомбінату.

Ілько на radoщах так натопив, що в хаті стало жарко. Ніби прийшло велике й дуже радісне свято.

— Давай попиляємо та порубаємо твої дрова,— запропонував я Ількові.— Щоб ти не робив цього щодня сам.

Ми з Ільком заходилися пиляти дрова. Ми так захоплено тягали пилку, що аж чуби у нас змокрили. Роботи на двох вистачило б надовго. Та неждано-негадано де не взялась підмога. До двору зайшли Захар Павлович, Семен Гаркуша, Федя Ромащенко і ще кілька дебелих хлопців з нашого класу, а з ними й Ма-ринка. Привітались, і Захар Павлович сказав Ількові з докором:

— Чого ж це ти, хлопче, мовчиш про те, як живеш? Чи ти думаєш, що нам до цього зовсім байдуже? Ану, хлопці, беріться гуртом до діла!

І робота закипіла з новою силою. Одні носили в сарай вугілля, інші пиляли дрова, ще інші рубали їх та складали в штабелі. Нарівні зо всіма працював і Захар Павлович. Він скинув пальто і лишився в шкіряній тужурці, яка щільно облягала його міцну спортивну постать. Пиляв дрова він весело, з жартами та примовками.

Хлопці розвеселилися, кожен хотів показати себе перед учителем спритнішим та умілішим у роботі...

Увечері ми з Ільком знову разом готували уроки.

35. ВЕЧІР ХУДОЖНЬОГО ЧИТАННЯ

Наш класний художник Федя Ромащенко намалював велику афішу і повісив її на найвиднішому місці в коридорі. В афіші говорилося: "Силами учнів шостого класу буде дано великий літературний вечір..." А далі прізвища, серед яких були й моє та Ількове.

Здавалося б, що таке афіша? Звичайний собі великий розмальований аркуш паперу. Але як тільки він з'явився на стіні, я втратив спокій. Адже там і моє прізвище! І мені здавалось, що тепер всі на мене дивляться: "Он пішов той Левко Лебідь, який виступатиме на вечорі!..."

Ілько довго не міг вибрати собі чогось для читання. Те йому — нудне, те — довге, те — не зовсім зрозуміле. А одного разу прийшов до мене готувати домашні завдання, витяг із свого старенького, потяганого портфеля книжку гуморесок Степана Олійника.

— Ось... "Дипломата" читатиму. І одразу ж почав:

*...Лиш зібрався вечеряти Гнат,
Як приносять записку до хати:
"Зараз буде у вас дипломат".
Приготуйтеся, мовляв, зустрічати...*

У нього смішно виходило, бо Ілько добре вмів перекиривляти людей. У вірші розповідалось, як колгоспник Гнат, готуючись до зустрічі з дипломатом, прив'язав свого собаку Сірка та "на цьому й скінчив підготовку", як між заморським гостем і Гнатом точився словесний двобій і як після всього дипломат утік, мало не забувши свого капелюха.

Я похвалив Ілька, тільки попросив:

— Гляди ж, добре вивчи, щоб не збився.

Нарешті — вечір.

Всі ми, читці, зібралися за кулісами, нервово ходили туди й сюди, визирали в залу із-за лаштунків.

Не хвилювався, здавалось, тільки Павка. Він підходив то до того, то до іншого з нас і вдесьте нагадував:

— Левко, ти виступаєш п'ятим.

— Маринко, ти з "Буревісником" — перша.

— А де Ілько?.. Ілько є?.. Ага, то слухай: у тебе ж гумор, і треба, щоб сміялись. Розумієш?

Захар Павлович, який увесь час був серед нас і добре бачив, як ми хвилюємось, раптом наказав усім зібратись до гурту.

— Ну так ось що,— сказав він.— Щоб вам не було так страшно, виступлю разом з вами і я.

Тут уже ми на радощах здійняли такий галас, що глядачі в залі, мабуть, вирішили, що вечір уже починається і замовкли. Захар Павлович ледве втихомирив нас. Сказав:

— Запиши мене, Павко, десь там посередині. А що читатиму?.. Я тоді сам скажу. Подивлюсь, який настрій у наших слухачів.

Тепер кожен з нас почував себе певніше. Як не є, а учитель з нами і в такій самій ролі, як і ми.

Пролунав третій дзвінок. В залі погасло світло. Завіса розсунулась, і на авансцену широкими кроками, що гучно відлунювались у притишеному залі, вийшов високий, гостроплечий і незграбний Павка.

— Товариші! Починаємо вечір художнього читання. Ми вперше проводимо такий вечір. Перед вами виступатимуть не артисти, а учні шостого класу. Отож, коли хтось і схибить, то не судить суворо... Першою перед вами виступить Марина Они-щук, вона прочитає "Пісню про Буревісника" Максима Горького.

В залі спалахнули оплески. Але Павка підняв руку й сказав:

— Оплески витрачайте економно, бо цікавого буде багато![]Він таки вміє триматися і вміє сказати, оцей Павка. Та й не дивно. Круглий відмінник. І взагалі якийсь навіть доросліший за нас всіх. Його й у нашу хлоп'ячу гру незручно втягати...

Поруч з Павкою стояла Маринка, і я знову мимоволі задивився на неї. Яка вона струнка в білій блузі і темно-синій спідниці! Як високо тримає голову на тонкій шії! Яскраве світло падає зверху і з боків і освітлює її вродливе обличчя. Залунав її голос, дзвінкий та чистий:

— "Над седой равниной моря ветер тучи собирает. Между тучами и морем гордо реет Буревестник!.."

Мабуть, не було в залі жодної людини, яка б не знала цього чудового твору. Але слухали уважно. Ні шерхоту, ні руху. Це їх Маринка заворожила своїм читанням.

— "...гордо реет Буревестник, черной молнии подобный..."[]Я дивився на Маринку безвідривно, забувши про те, що й мені

треба буде виступати, і чомусь думав: "Павка буде вченим, фізиком або математиком, це вже ясно, а ким будеш ти, як виростеш?.."

В залі загриміли оплески. Це Маринка закінчила читати. Вона швидко пішла до нас за лаштунки, поклала руки на мої плечі і схвильовано зашепотіла:

— Ой, Левко! Серце розривається!

— Таж ти гарно читала, Маринко! — сказав я їй від найщирішого серця.

— Справді? — спитала вона і зашарілась.

Потім виступив Петько Білозер. Свій вірш він прочитав однотонно, як на уроці. А може, це так мені здалося після того, як я послухав Маринку.

Сашко В'юн збився. Він двічі повторив одне слово і почав оглядатись навколо себе, ждучи, що хтось йому підкаже. У залі зашелестів смішок. Але Сашка виручив Захар Павлович. Він несподівано шепнув саме ті слова, які читець-невдаха забув, і ніякого

скандалу не сталося.

Товстий і дужий, як ведмідь, Семен Гаркуша пішов на виступ, ніби на смертний бій. Читаючи вірш своїм басовитим гучним голосом, він то наступав на залу, ризикуючи упасти зі сцени, то відступав, горблячись, наче боровся з невидимим супротивником.

Але ось Павка оголосив, що надає слово Захару Павловичу. По залі прокотився гомін. Оце здорово: учитель виступає разом з своїми учнями!

Захар Павлович вийшов на сцену. Ніякого позування. Просто він закрив руки за спину, здається, навіть заплющив очі і почав ніби по книзі читати картину бою капітана Тушина з французами із роману Толстого "Війна і мир". Було дивно і навіть не вірилось, як він міг запам'ятати слово в слово стільки прозового тексту.

Зала слухала зачаровано.

"Як же мені виступати після Захара Павловича?" — мучився я.

Тільки-но відгриміли оплески, адресовані Захару Павловичу, Павка назвав мене.

Аж тепер я відчув справжній страх. Коли йшов на сцену, ноги мої були важкі, почував себе незграбним і смішним, очі не розрізняли облич, а бачили тільки ряди людей. Спершу я навіть не міг заговорити, бо язик мій прилип до піднебіння, а в горлі стало сухо.

— Ну, починай же!... — почув я за спиною нетерплячий шепіт Павки, але навіть не оглянувся на нього. Намагався затамувати у собі страх, зосередитися.

Нарешті, може, трохи голосніше, ніж треба було, сказав:

— Я вам прочитаю вірш Павла Тичини "Я утверждаюсь". А потім забуду, що стою на сцені, що за кожним моїм словом

і за кожним рухом стежить багато людей. Я знову, як і тоді в класі, захопився віршем, і мені вже не було страшно, а хотілося тільки читати, хотілося, щоб всім присутнім у залі так само сподобався вірш, як і мені.

...Ілько вийшов на сцену в своїй розстебнутій на грудях сорочці, з-під якої визирав смугастий тільник. Вийшов сміливо, ніби до себе в хату зайшов. І навіть посміхався. Почав читати "Дипломата".

Сміх спершу був стриманий, ніби слухачі ще не вірили, що цей хлопчина з рудим, аж червоним, задерикуватим чубом може розсмішити їх, а потім — дружніший і голосніший.

На цьому вечір мав і закінчитись. Поруч Ілька вже стояв Павка, щоб оголосити про закінчення вечора та подякувати за увагу.

Але Ілько раптом голосно сказав:

— А тепер я вам ще прочитаю вірш, який зветься "Сер Макітра".

Павка здивовано знизав плечима і пішов зі сцени, щось показуючи руками й очима Захарові Павловичу.

Ілько знову читав. І знову реготали слухачі.

Але після "Сера Макітри" Ілько навіть налякав нас. Він оголосив, що читатиме ще й "Одарку з пережитками".

Павка знову було посунув на сцену. Але побачив, що Ілько вже декламує, на велике

задоволення слухачів, безнадійно махнув рукою і заховався за лаштунками.

Слухачі не відпускали Ілька, кричали: "Ще!.. Ще!.."

Коли публіка розійшлася, ми ще довго товклися за лаштунками, хвалили Ілька.

Навіть Захар Павлович сказав, що він — хлопець обдарований.

Чули? Ілько — обдарований хлопець!

Це той Ілько, з якого завжди глузувала Марія Степанівна, який хапав двійки, бешкетував, з якого знято піонерський галстук, якого моя мама довгий час і на поріг не пускала.

Я щиро радів за свого друга, не відходив від нього ні на крок і з цікавістю заглядав йому в обличчя, в очі, шукаючи те особливе, що відрізняє людей обдарованих од звичайних.

Але нічого такого не знаходив. Ілько знову був такий, як завжди, невисокий на зріст, худорлявий, з трохи кирпатим носом і з вогнистим непричесаним чубом. Тільки в його насмішкуватих очах палахкотіли вогники.

По дорозі додому я сказав Ількові:

— У тебе здорово виходить. Я б на твоєму місці в артисти пішов.

— Дуже потрібно! — відповів зневажливо Ілько. — Я — тільки в рибалки.

36. МИ НАДІВАЄМО ПІОНЕРСЬКІ ГАЛСТУКИ

Знову — збір загону.

І знову — у мене дома.

Тільки тепер уже ні мене, ні Ілька не трясє лихоманка страху, а навпаки, ми відчуваємо себе ніби іменинниками.

На тому ж місці сидять тато і мама, Євграф Євграфович і дядя Влас. Немає тільки Марії Степанівни. Замість неї сидить Захар Павлович і пальцями, мов граблями, розчісує свій густий льняний чуб, який не хоче йому коритись і знову падає на лоб та на вуха важкими кільцями.

За столом звівся Павка.

— В цій же хаті, на такому ж зборі нашого піонерського загону ми заборонили Ількові Зарубі та Левку Лебедю носити піонерські галстуки. Ви знаєте за що, нагадувати не буду. Хлопці тоді дали слово, що вони виправляться, підтягнуться і в дисципліні, і в навчанні. Свою піонерську обіцянку вони виконують. Навіть у Ілька, який завжди відставав, зараз уже немає двійок. Хлопці беруть участь у громадській роботі. Так що є пропозиція дозволити Ількові Зарубі та Левку Лебедю носити піонерські галстуки. Хто хоче висловитись?..

Чомусь я не так уявляв собі цей збір. Мені здавалось, що він повинен бути урочистий. Хай уже не заради мене, а заради Ілька. Хто-хто, а я добре знаю, як нелегко йому було. Та і всі знають. Але ж зумів він стати хорошим учнем!.. А тут так сухо, офіційно.

А втім, може, так і треба.

Поки я так сидів і думав, обізвався Федя Ромашенко:

— А що тут висловлюватись? Хлопці заслужили, всім відомо!

— Ні, так не можна,— заперечила Маринка.— Тоді не треба було й збір загону збирати.

— Ну ти й виступи.

— Виступлю.— Маринка встала. Чорні блискучі брови її ворухнулися.— Павка вірно сказав, що Ілька та Левка зараз і не впізнати. У Левка з Ільком зараз хороша дружба. Я думаю, що це вона й допомогла їм стати кращими... А от Павка обіцяв допомагати хлопцям, а не допомагав...

Павка блиснув скельцями окулярів.

— Так вони ж самі не захотіли. Я пропонував — відмовились.

— А знаєш ти, чого відмовились? Бо не вмієш з хлопцями дружити.

— Та що ти, справді?..— обурився Павка.— Давай по суті!

— А я й так по суті. Справжньої дружки у нас в загоні ще немає. Ось тільки Ілько та Левко по-справжньому дружать. Незабаром перехідні екзамени. А чи всі до них готуються як слід? Не всі. Хто готується, а хто — на "як-небудь" надіється. Давайте будемо по-товариському допомагати одне одному. Домовимось, хто по якому предмету кому допомагатиме...

Видно, що Павка був незадоволений виступом Маринки, але нічого не міг їй і заперечити, і тільки сухо та діловито сказав:

— Онищук внесла хорошу пропозицію. Хто ще хоче сказати?

— Я хочу,— підняв руку Сашко В'юн.

— Давай.

— Я за те, що Маринка сказала,— промовив він і сів. В кімнаті засміялися. А Сашко розсердився:

— А чого ви смієтесь? Я сказав те, що думаю.

— Правильно,— погодився Павка, зверхньо посміхаючись.— Хто ще?..

— У мене є кілька слів,— сказав дядя Влас.

Прошу вас, Власе Микитовичу,— запобігливо сказав Павка.

— Я дуже радий за Ілька та Левка,— почав дядя Влас.— Радий, що сьогодні всі ви, їхні товариші, мовите про них добре слово. Не пригадую, хто саме, але колись один мудрий чоловік сказав, що найбільша перемога в людини — це перемога над самим собою. А ось Левко та Ілько і спромоглися перебороти самі себе... Бачив я їх обох, щодня бачив. І про гулянку забудуть хлопці, і про пустощі всякі, а сидять та вчаться, допомагають один одному. І правильно каже Маринка, що їхня дружба хай буде добрим прикладом. Легко дружити, коли живеться легко. Ніяких тобі обов'язків, ніяких труднощів. А от коли важко стає, то тут кожен і показує своє нутро — друг він чи не друг. І взагалі людина він чи тільки зветься людиною. А життя ж здебільшого не буває легким. Отож і треба, щоб ви не забували одне про одного і щоб законом вашого життя стало: один за всіх і всі за одного.

Ми могли б слухати дядю Власа без кінця, але він раптом замовк і трохи зніяковіло усміхнувся.

— Щось нібито я набалакав багато. Дуже вже пишномовно говорю, але думаю, що ви мене зрозуміли.

— Говоріть, говоріть далі! — загукали всі.

— Я хочу ще й про інше кілька слів сказати. Уже на носі — весняні канікули, ще трохи мине часу — і вже й літо. А бот наш, як ви знаєте, ще не готовий. То я запропонував би під час канікул не тільки відпочивати, але й попрацювати гарненько, щоб закінчити бот.

Поки говорили про мене та про Ілька, я мовчав, але зараз не стримався і вигукнув:

— Я перший працюватиму з ранку й до вечора!

— І я!.. І я!.. — пролунали голоси.

— З ранку до вечора не треба, — поправив мене дядя Влас. — Потрібний же час і для відпочинку, і для читання, і для кіно.

— До обіду щодня, — сказав Ілько.

— До обіду, це — правильно, — підтримали його.

Раніше, що б Ілько не сказав, вважалося, що він пустує або дурня корчить, а тепер і до його голосу прислухаються. І дядя Влас сказав:

— Гаразд, будемо працювати до обіду щодня. Так ми за час канікул і закінчимо. Лишиться тільки на воду спустити.

Під кінець Павка спитав:

— У кого ще є запитання?

— Голосуй за Ілька та Левка! — вигукнув Сашко В'юн, і тоді всі теж вигукнули:

— Голосуй!.. Голосуй!..

37. ЕКЗАМЕНИ

Уночі землю ще часом сковували заморозки, але вдень на горбках вже парувала волога земля. А море знову іскрилося під блакитним небом і вже вабило на свої простори.

Наш бот стояв, пофарбований синьою фарбою, а на ньому красувався напис: "Піонер".

Остання чверть була нелегка. Ми з Ільком беззмінно готували уроки та повторяли пройдене вдвох.

З української і російської він мав уже четвірки.

А от математика... Ілько куйовдив пальцями свою вогнисту шевелюру, тер лоба, сопів над кожною новою задачею, ніби фізично боровся з нею.

Мені часом уривався терпець.

— Невже ж ти не можеш запам'ятати, як розв'язується задача? Така ж уже була!

Ілько покійно зносив мою лайку, його обличчя ставало таким червоним, як і чуб.

— Ну, давай ще... Я навчусь, ось побачиш.

Ми вирішили розв'язати одну за одною всі задачі в задачнику і робили це щодня, не даючи собі ніякого спуску.

Іноді й мені було не під силу знайти вірний хід, тоді ми звертались до дорослих,

гадаючи, що вони повинні все знати. Але мама не змогла допомогти нам жодного разу.

— Я вже й забула те, що знала,— зніяковіло казала вона.— Давно вчилась.

Тато ж дипломатично відповідав:

— А ви самі помізкуйте. У тому й фокус, щоб самому зробити.

Тільки дядя Влас охоче допомагав нам. Він так зрозуміло пояснював, що найскладніша задача потім здавалась нам дуже простою. Ну, що ж, і не дивно, він майбутній інженер.

Настав день екзаменів. Мама приготувала мені букет квітів. Я спершу відмовлявся від нього:

— Я не дівчина, щоб з квітами носитись.

Але потім взяв і віддав Маринці, зустрівшись з нею по дорозі до школи. У неї і свій букет був, але вона дуже зраділа моєму подарункові і навіть сказала:

— Левко, ти — гарний хлопець!

Глечик з квітами вона поставила на вчительському столі, і в класі одразу стало святково та урочисто.

Я не пригадую, щоб колись раніше мене дуже вже хвилювали екзамени. Тепер я не знаходив собі спокою. Думав не тільки про себе, а й про Ілька. А що, як невдача?..

Ілько прийшов на екзамени мовчазний, зосереджений і навіть трохи блідий. Було видно, що він хвилюється не менше, ніж я.

— Не дрейф, Ілько,— заспокоїв яг його,— на екзамени завжди дають легші задачі.

Та й не тільки я, всі учні були дуже схвильовані. Бо ми ж на всю школу оголосили, що у нас не буде жодного другорічника.

Разом з учителькою математики Ксенією Петрівною до класу ввійшли Євграф Євграфович і представник районного відділу народної освіти. Знову ж таки — наша обіцянка. Про неї стало відомо і у райвно. От і прислали представника у наш клас, щоб він подивився, чи справді ми такі, як про себе говоримо.

Учителька сказала:

— Діти, не хвилюйтесь. Задачі будуть не складні. Подібні ми з вами розв'язували. Часу у вас досить. Не кваптесь, спершу подумайте гарненько. Раніше, ніж здавати, перевірте ще раз свою роботу.

Ілько дивився на вчительку круглими очима. Коли вона закінчила говорити, він кліпнув на знак згоди, що, мовляв, все так і робитиму, як ви кажете.

Ксенія Петрівна поділила дошку навпіл і почала записувати задачу для тих, хто сидить на парті зліва.

Ми з Ільком Perezирнулися, як змовники. Обидва ми сиділи на лівій половині парти, нас розділяла Маринка та прохід. Не знаю, що в цю мить подумав він, а я подумав: "Якщо у нас однакова задача, то це вже добре. Далєбі, можна буде щось зробити..."

Заскрипіли пера. Хтось голосно зітхнув. Прошелестів шепіт, але одразу ж і затих, бо Євграф Євграфович пішов поміж рядами парт, заклавши руки за спину. Представник від райвно сидів цілком байдужий до того, що діється в класі, хоч було видно, що він

бачить усіх і все.

Задача справді виявилась неважкою. Тільки була на багато дій.

Я взяв аркушик паперу і почав швидко розв'язувати задачу. На Ілька вирішив поки що не дивитись. Хай одразу ж переконається, що допомоги чекати нема звідки, і покладається тільки на себе.

Не знаю, скільки минуло часу, але ось я вже одержав відповідь. Чи вірна вона? Чи не поквапився я?

Але, раніше ніж перевірити, глянув на Ілька. Ждав, що зустрінуся з ним очима і в них прочитаю, що в нього. Але, на моє велике здивування, Ілько не піднімав голови. Він схилився низько над партою і швидко писав, писав...

Підвів руку Павка:

— Роботу можна здавати?

— Клади на стіл,— сказала Ксенія Петрівна.

Ну ясно, кому ж і здати роботу першому, як не Павці!

Під поглядом багатьох пар заздрісних очей він підійшов до столу, поклав свій аркуш і так собі спокійнісінько вийшов з класу. Ні краплини хвилювання в його обличчі, в рухах, в ході.

Павка ніби розбудив усіх.

Почали здавати один за одним. Ось підійшов до столу Федя Ромащенко. За ним — товстий, ведмедкуватий Семен Гаркуша. Цей поклав папірець на стіл, подивився на нього довгим сердитим поглядом, як на особистого ворога, витер з обличчя гарячий піт і тільки тоді пішов до дверей.

— Як у тебе?..— ледь чутно шепнула мені Маринка, скориставшись з того, що в класі вже не було попередньої тиші.

— Закінчив.

— І я вже.— Вона встала з-за парти.

Перевіривши задачу ще раз, я переконався, що розв'язав її вірно. Можна було здавати.

Але я сидів і тепер уже вперто, безвідривно дивився на Ілька, намагаючись привернути до себе його увагу.

Чому ж він не гляне в мій бік? Коли що, то я зміг би підсунути йому чорновик, коли проходилиму повз нього. Тим більше, що Євграф Євграфович про щось розмовляє з представником райвно, а Ксенія Петрівна заглядає в роботи. В класі вже немає того гнітючого напруження, що було напочатку.

А можна й зараз, не ждучи Ількового сигналу про допомогу, покласти йому чернетку. Я так і зроблю...

Ось я вже склав аркушик учетверо, і він заховався в моїй долоні. Роблю рух, щоб устати...

Нараз Ілько повернувся до мене, косить очима на вчителів, пише пальцем на парті цифру. Спершу я не зрозумів, що він пише. Очима попросив повторити. Він знову виводить пальцем, повільно і чітко.

І тут я мало не скрикнув на радощах. Та це ж відповідь! Та сама цифра, що і в мене. Вірна цифра!

Забувши про обережність, я радісно киваю йому головою.

Моя чернетка більше не потрібна. Я охоче рву її на дрібненькі шматочки і залишаю в парті.

Ілько самотужки розв'язав екзаменаційну задачу!

Самотужки!..

Отже, недарма ми щодня сиділи над задачником.

У мене в грудях ніби грає музика. Під цю музику я йду до столу й кажу:

— Дозвольте здати роботу.

— Ну як, Левко?..— тихо й тривожно питає Ксенія Петрівна. □ Дорога Ксеніє Петрівно, сувора і вимоглива вчителько! Я бачу велику турботу у ваших очах. Вам же так хочеться, щоб і в мене, і в Ілька, і в усіх були добрі оцінки!.. Мені так і проситься на язик сказати, що не тільки у мене, а і в Ілька все гаразд.

Але я стримуюсь і відповідаю тільки за себе:

— Розв'язав задачу.

Вона глянула на відповідь, ледь помітно всміхнулася. Але як же гарно вона всміхнулася! Я ще ніколи не бачив у неї такої доброї усмішки.

— Ну, йди відпочивай... Та зачекай Ілька в коридорі... У нього теж усе гаразд, я вже знаю... Від мене не заховається...

Не знаю, чому я сказав:

— Спасибі вам, Ксеніє Петрівно...

38. ЩАСЛИВОГО ПЛАВАННЯ

На обкладинці мого щоденника виведено заголовок: "Я — шестикласник". Але тепер цей зошит уже непридатний для дальших записів, бо я став семикласником!

Так, так, і я, й Ілько, і Маринка, і Павка, і Сашко В'юн, і Семен Гаркуша — всі ми перейшли у сьомий клас. І хоч навчання, як завжди, почнеться восени, першого вересня, в табелі кожного чітко написано: "Переведений до сьомого класу". І стоїть підпис директора школи Євграфа Євграфовича, завірений круглою шкільною печаткою.

З такої радісної нагоди ми знову провели у школі вечір художньої самодіяльності, на якому особливо успішно виступила Маринка з своїм баяном. Татко знову зібрав гостей, і вони гуртом добре випили за мої успіхи. А мама дала грошей на новий футбольний м'яч.

Тим часом настав день, коли було вирішено спускати бот на воду.

Дядя Влас ще зранку побіг, щоб привести машину з причепом. А ми зібралися у майстерні, готували дерев'яні котки, різні підпірки. А ще — борюкалися.

Прийшов Євграф Євграфович, і ми вгамувалися трохи: незручно ж нам, семикласникам, поводитися так, ніби ми якісь там шестикласні малюки!

А коли з'явився й Захар Павлович, то ми знову почали пусу— вати. Та він наказав витягти бота з майстерні у двір. Ми, як мурашня, обліпили своє суденце з усіх боків і

почали тягти його, підкладаючи дерев'яні котки.

— Ей, взяли!.. Ей, натиснули!..— лунали дружні голоси.

Євграф Євграфович спершу тільки дивився на нашу роботу, а потім не втримався та й сам підійшов до бота.

— Ану, дайте й мені місце. Попрацюю разом з вами, може, помолодшаю.

Він протиснувся між мною і Маринкою і почав вигукувати разом з нами, налягаючи на борт бота:

— Ей, взяли!.. Ей, натиснули!..

Прийшла машина з причепом. Тепер треба було стягти на неї бота.

— Обережно, хлопці,— попередив дядя Влас,— щоб ніде й не шкрябнули.

— Ану, берись! По-моряцькому, р-р-аз, взяли!..

Бот майже на руках висадили на автомашину. Упріли всі добре. Суденце хоч і невелике, але важке. Та ще й сонце припікає з неба.

До порту недалеко. Біля причалу вже стояв наготові плавучий кран. Під бот підвели троса, і потужний кран легко підняв його в повітря.

Всі ми — і Ілько, і Маринка, і Сашко В'юн, і я — кинулися наввипередки до берега. Тільки Павка солідно йшов з директором школи та Захаром Павловичем, як начальство. Ми вже знали, що в море він з нами не ходитиме не тільки тому, що короткозорий, а тому, що поїде на/все літо до свого дядька в Ленінград. Але не жалкували. Хай їде. Далебі, поміж собою вже таємно домовились на наступний рік обрати головою загону Маринку Онищук.

Настала найурочистіша хвилина.

Кран поволі опускає бота на воду. Живі і теплі хвилі гойдаються під ним, ніби море підставляє свої ласкаві долоні.

На березі не тільки учні та вчителі, а й багато портових робітників та рибалок. Сивочубі, обвітрені, засмаглі, вони стоять і дивляться, як наше судно, вилискуючи свіжою фарбою, все нижче й нижче опускається до води. Та ось уже перша хвиля лизнула його, і бот загойдався.

— Ура-а-а! — закричали ми.— Ура нашому "Піонерові"!

Ми підкидали вгору картузи, хапали одне одного за руки і підстрибували, Ілько кинувся до бота, щоб першим скочити у нього. Але Маринка сильним і дзвінким голосом зупинила його:

— Постривай, Ілько! Перший ступить на борт нашого судна наш почесний піонер дядя Влас!

— Як, почесний піонер?.. Що це ти?..— аж зіщулився Павка.

— Авжеж! — так само голосно промовила Маринка.— Тут увесь наш загін. Я пропоную провести найкоротший збір і обрати Власа Микитовича Приходька, нашого дядю Власа, почесним піонером та вручити йому піонерський галстук! Хто — за?..

Руки підняли не тільки піонери, а всі, хто тут був.

Павка теж підняв руку, але обличчя у нього було розгублене.

Як же, мовляв, так? Ні столу, ні офіційності, ні протоколу!.. А замість цього —

залитий сонцем берег з платанами та кипарисами, гомінке й хвилясте море, крикливі, веселі чайки над головою.

— А... галстук де ж? — розгублено запитав Павка.

— Галстук?..— перепитала Маринка.— Ось галстук!.. Маринка зняла з своїх грудей червоний галстук і зав'язала його дяді Власу на грудях.

— Спасибі вам, рідні мої і дорогі!..— сказав дядя Влас зворушено і обняв Маринку.

Він зайшов у бот. Став, широко, по-морському розставив ноги і, як у себе на шхуні, скомандував:

— По місцях стояти! Зі швартових зніматись!

Кожен з нас добре знав, що йому робити, бо ще до цього ми не раз тренувалися на нерухомому боті, коли він стояв на стапелях.

— Віддати кінці! — наказав дядя Влас.

Цю команду швидко і вправно виконав я. І доповів:

— За кормою чисто!

— Повний вперед!..

— Щасливого вам плавання! — почули ми з берега схвильований голос Євграфа Євграфовича. І тоді багато голосів пролунало з берега:

— Щасливого плавання!.. Щасливого плавання!..□І ось наш "Піонер" вирушив у свій перший рейс.□Даленіє берег.

За кормою буруниться і піниться прозора зелено-синювата вода. Попереду грає хвилями і гомонить море.

А з високого прозоро-блакитного неба нас вітають одвічні супутники моряка — швидкі білокрилі чайки.